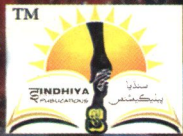

سنڌي لوڪ ادب

تحقيقي اڀياس

ڊاڪٽر جمال چانڊو

ZINDHIYA
PUBICATIONS

KODAK

سنڌي لوڪ ادب

(تحقيقي اڀياس)

ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو

سنڌيا پبليڪيشنس

شڪارپور، حيدرآباد، ڪراچي

Email:

sindhiyapublications@outlook.com

sindhiyapublications@gmail.com

سڀ حق ۽ واسطا محفوظ

سنڌي لوڪ ادب (تحقيقي اڀياس)	ڪتاب :
ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو	ليکڪ :
پهريون مارچ 2016ع	ڇاپو :
امجد پرنٽرس ڪراچي	ڇپيندڙ :
عقيل عباس سومرو	ڇپائيندڙ :
300 روپيا	قيمت :
ڪتاب نمبر : 22	
ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.	پاران

All Rights Reserved

Book	Sindhi Lok Adab (A research study of sindhi folklore)
Author	Dr. Kamal Jamro
Edition	1 st (March 2016)
Printed by	Amjad Printers Karachi
Published by	Aqeel Abbas Soomro
ISBN	978-969-7532-21-6
Price	300/-
Digitized by	M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

سنڌيا پبليڪيشنس

- ايف_960 واڀڊا يونين هال، ڳاڏي کاتو.
- حيدر چوڪ حيدرآباد: 2729977-022
- پنج پير اسٽريٽ هاٿي در، شڪارپور: 0726 512333
- ايمر 14 هلال پريس مارڪيٽ اڪبر روڊ رتن تلا صدر ڪراچي
- 021-32733100
- 101 فرسٽ فلور بوڪ مال مين اردو بازار ڪراچي 021-32733100

ارپنا
سندي لوڪ ادب جي
محققن ۽ سهيڙيندڙن ۽ سگهڙن
جي نالي

ستاءُ

- پبلشر نوٽ
- عقييل عباس سومرو
- ليکڪ پاران
- لطيفيات ۽ لوڪ ادب جو پارڪو ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو -
- نصير سومرو
- سنڌي لوڪ ادب تي 1970ع کان 2013ع تائين ٿيل تحقيق جو جائزو
- ڪچي / ميمڻي لوڪ ادب
- محمد عثمان ڏيپلائيءَ جي لوڪ ادب لاءِ ڪيل خدمت
- سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جي سگهڙائپ جو جائزو
- سگهڙن ۽ سگهڙائپ جو پُر امن سماج اڏڻ ۾ ڪردار
- سنڌي لوڪ ادب جون سهيڙ ۽ تحقيق کان رهجي ويل صنفون
- سگهڙن کي سڏ

ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي جا لوڪ ادب ۽ ثقافت بابت ڪتاب

نوٽ: ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي محقق، مرتب، ليکڪ ۽ ايڊيٽر جي حيثيت ۾ 35 کان وڌيڪ ڪتاب ڇپجي چڪا آهن. تنهن کان سواءِ ٽيهن کان وڌيڪ رسالا ۽ تحقيقي جرنل به ڪڍي چڪو آهي. هتي رڳو لوڪ ادب بابت سندس ڪتابن جي لسٽ ڏجي ٿي.

1. سنڌي ثقافت جا امر آواز ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت، 2003ع
2. سنڌوءَ جا گيت (سنڌي لوڪ گيتن جو تحقيقي جائزو)، ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت، 2008ع
3. سنڌي لوڪ ادب: مضمون ۽ مقالا، ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت، 2013ع
4. ڪچهريءَ جا مور، ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت، 2014ع
5. لوڪ رنگ لقمان جا (سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جو ڪلام)، ثقافت کاتو، 2015ع
6. پاڪستاني زبانون ڪا لوڪ ادب (اردو) سنڌي شعبو وفاقي اردو يونيورسٽي ڪراچي 2015ع
7. رسالو ڳجهارت، ثقافت کاتو، سنڌ حڪومت 2015ع
8. سنڌي لوڪ ادب جو اڀياس، سنڌيا پبليڪيشنس، مارچ 2016ع

پبلشر پاران

سنڌي ٻوليءَ جي الفابيٽ ۾ جيترا اکر وصالا جي ساک ڀريندڙ آهن، تيترائي موضوع ۽ انهن جي گوناگوني جا چٽ به سنڌي ادب جي زينت آهن. هي ادب جديد سان گڏ و گڏ، ڪلاسيڪي به آهي. پر، سنڌي ادب جي سڃاڻپ جنهن کي آفاقي سطح تي پڙيائي ملي آهي سولوڪ ادب آهي. لوڪ ادب، سنڌي سماج ۽ ان جي سماجي، سياسي، ۽ اقتصادي پکيڙ جو هر پاسائون احاطو ڪندڙ آهي. لوڪ ڪهاڻيون، لوڪ گيت، ۽ ٻيون صنفون ئي اصل سنڌ جو ثقافتي ورثو آهن، جنهن سنڌ جي ريگستاني ۽ درٻائي ڀرڳڻن کي جوڙي رکيو آهي.

سنڌي ادبي بورڊ طرفان جڳ مشهور عالم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي نگرانيءَ ۾ لوڪ ادب رٿا تحت ڳچ ڪتاب سهيڙي ۽ ڇنڊ ڇاڻ ڪري شايع ڪرايا ويا. ان سلسلي جو ڪم اڃا ٿورڙي مٿي ۾ ٿيو آهي. تحقيقي پورهيو جيئن ته يونيورسٽين ۾ ٿيڻ جو آهي ۽ هاڻي ماشاء الله پي ايڇ - ڊي اسڪالرن جو ڳاڙهو به جهجهو آهي پر بنيادي ڳالهه ڪم ڪري ڏيکارڻ جي آهي. ڏٺو وڃي ته محدود وسيلن جي باوجود جيترو لوڪ ادب تي تحقيقي ۽ اشاعتي پورهيو ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي ڪيو آهي تنهن تي هو جس لهڻي. ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو پنهنجي مانيٽي، شفيق، ۽ حليم طبيعت رکندڙ شاهه سائين جو عاشق، سندس ڪلام جو پارڪو ۽ لوڪ ادب اندر لوڪ گيتن تي پي ايڇ - ڊي ڪندڙ هڪ مدبر استاد پڻ آهي. هي ڪتاب 'لوڪ ادب تي تحقيقي ايباس' سندس اندر جي اونهائين ۽ دل جي گهرائين

منجھان قدرتي چشمي جيان ڦٽي نڪتل ادبي پورهيو آهي. جنهن کي سنڌيا پبليڪيشنس پنهنجي پڙهندڙن اڳيان پيش ڪري رهيو آهي. هيءُ لکڻي دراصل سنڌي ادب ۽ تاريخ جي اندر هڪ دستاويز جي حيثيت رکي ٿي. سنڌيا اداري جي هميشه اها ڪوشش، ڪاوش، ۽ جستجو رهي آهي ته سائنسي بنيادن تي نچ ۽ نوس تحقيقي، تفريحي، علمي ۽ معلوماتي مواد پنهنجي ايندڙ نسل کي سپرد ڪجي. اسان کي اميد آهي ته اسان جي هيءَ نمائڻي علمي وڪ اوھان کي پسند ايندي.

عقيل عباس سومرو

ڊائريڪٽر

سنڌيا پبليڪيشنس

ليڪڪ پاران

سنڌي لوڪ ادب تي هن دور ۾ تحقيقي ڪم اوترو نه پيو ٿئي، جيترو ٿيڻ گهرجي. اسان جي علمي ادبي ۽ تحقيقي ادارن وٽ وسيلا به آهن، پر انهن ادارن تي ويٺل وڏيرن جي ذهن ۾ اها ڳالهه گهر ڪري وئي آهي ته هن جديد دور ۾ سنڌي لوڪ ادب تي ڪم ڪرڻ، وقت ۽ پئسن جو زيان آهي.

اسانجي سموري ادب جي پيڙهه لوڪ ادب آهي، چوندا آهن ته پيڙهه مضبوط هوندي ته پٽ / عمارت به سگهاري هوندي جيڪڏهن اسان جو لوڪ ادب سگهارو نه هجي ها ته ڪلاسيڪي ۽ جديد ادب به سگهارو نه هجي ها پرافسوس آهي ته اسان هن وقت پيڙهه جي مرمت نه پيا ڪريون، جنهن ڪري پٽ/عمارت کي نقصان پيو پهچي، تنهنڪري اسان جي وڏيرن کي پنهنجي سوچ بدلائڻي پوندي.

مون پنهنجي هن ڪتاب ۾ سنڌي لوڪ ادب بابت ڪجهه مقالن کي شامل ڪيو آهي. اهي مقالا مختلف وقتن تي لکيا ويا هئا. هر مقالو / مضمون کي چٽي ڪرڻ لاءِ ڪٿي ڪٿي اوهان کي رجاءِ به ملندو ان رجاءِ کي ختم ڪرڻ سان مونجهارو پيدا ٿئي ها. تنهنڪري ان کي برقرار رکڻو پيو.

منهنجو هيءُ ڪم ابتدائي آهي، جن به موضوعن تي مون لکيو آهي، انهن تي اڃا وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي، ڪن موضوعن کي ته ٻي اڀج - ڌيءَ جو موضوع به بڻائي سگهجي ٿو. جيڪڏهن ڪو محقق منهنجي ڪم کي آڳاٽي وڌائيندو يا ڪا درستي ڪندو ته مون کي ڏاڍي خوشي ٿيندي.

ان سان گڏ جيڪڏهن ڪو دوست لوڪ ادب جي سهيڙ ۽ تحقيق ۾

منهنجو هٿ وٺيائيندو ته منهنجي خوشي ٻيئي ٿيڻي ٿي ويندي. مان اوهان

ڪي اهو به يقين ٿو ڏيارين ته ان سلسلي ۾ جنهن جو به جيترو حصو شامل ٿيندو، ان جو حوالو ٿورن سان گڏ نمايان لکيو ويندو. ان حوالي سان اوهان منهنجا اڳ ۾ لکيل ڪتاب به ڏسي سگهو ٿا.

مان ٿورائتو آهيان سنڌيا پبليڪيشنس جي سرواڻ محترم عقييل عباس سومري جو. جنهن هيءُ ڪتاب سنواري سينگاري اوهان جي هٿن تائين پهچايو.

مون کي اوهان جي راءِ جو اوسيئڙو رهندو.

ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو

لطيفيات ۽ سنڌي لوڪ ادب جو پارڪو ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو

نصير سومرو

ٻولي واهپي جي ڪري زنده رهندي آهي. ڪيتريون ٻوليون مري ويون ۽ انهن جا نانءُ نشان لغات ۾ پڻ محفوظ نه رهيا ۽ ڪيتريون زنده هجڻ جي باوجود متروڪ ٿي ويون آهن. ڇا لاءِ ته اهي بازار جي وڻج واپار ۽ تعليمي ادارن جي نصاب ۾ نه رهي سگهيون. سنڌي ٻولي پرائمريءَ کان يونيورسٽيءَ جي سطح تائين نصابي زبان آهي. مارڪيٽ ۾ رائج آهي. سماج ۾ ڳالهائي وڃي ٿي. شاعري ۽ نثر اڻو ادب سنڌيءَ ۾ لکجي ٿو ۽ لاڳيتو ڇپجندو رهي ٿو.

سنڌي ادب جو تذڪرو ڪرڻ سان هڪ طرف جديد ادب

ڪمپيوٽر جي ترقي يافته

مشيني دور جي ضرورتن آهر سرجي رهيو آهي ۽ ان ۾ غالب عنصر آمريڪي ۽ يورپي ادب ۽ فن جو آهي. يونيورسٽيءَ جي سائنسي ۽ بهيويرل سائنسز جو ڳانڍاپو بين الاقوامي علمن سان جڙيل هجڻ سببان جديد ادب جا موضوع سماجياتي نوعيت جا آهن. ٻي طرف لوڪ ادب آهي. ڪلاسيڪي ادب جون روايتون لوڪ ادب سان لاڳاپيل آهن. هي اُمي ماڻهن/سگهڙن جو ادب پنهنجي فڪر ۾ پڻ آفاقيت رکندڙ آهي. هند سنڌ جو قديم فڪري لاڙو ڏند ڪٿائي مذهبن ۽ راڳ رس ڏانهن جهڪيل آهي. ان نسبت سان شاهه جو رسالو جامع حوالو آهي. شاهه جي رسالي جا باب راڳن ۽ راڳين جي نالن سان ترتيب ڏنل آهن. ڀٽائيءَ لاڙ جي ثقافتي ماڳن.

روايتن ۽ اٽلي ويهڻيءَ کي جمالياتي اسلوب ۾ ڳايو آهي. لوڪ گيت لوڪ ادب جي اهم صنف آهي.

بلوچستان ۽ راجستان جا ميداني علائقا هجن، يا ٿر جا موجوده سنڌ ۾ شامل علائقا هجن، سنڌي لوڪ ادب سان مالا مال رهيا آهن. انهن ماخذن ۽ زميني حقيقتن جي پسمنظر ۾ محققن سير سفر ڪري ۽ اصلوڪن رهاڪن سان ڪچهريون ڪري لوڪ ادب سهيڙيو آهي. سنڌي ادب جو گهڻو ڌڻو لسانياتي ۽ تهذيبي بڻ بڻياد لوڪ ادب آهي. جدت ۽ جاڳرتا جا چشما، جيڪي سنڌ جي معروضي حالتن سان آهنگ ۾ هجڻ ڪري جتاندار چئجن، لوڪ ادب مان ڦٽا آهن. شيخ اياز ۽ تاجل بيوس جا بيت ۽ وائيءَ ۾ ڪيل تجربا لوڪ/ڪلاسيڪي ادب سان پٽ بيٺل آهن.

سنڌي لوڪ ادب سهيڙڻ ۽ ڇاپڻ جي قومي سطح تي متعارف ڪرايل رٿا جو ڪريڊٽ ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ ڏانهن وڃي ٿو. عبدالڪريم سنديلو ۽ ٻيا جيڪي لوڪ ادب جي محققن جي صف ۾ نظر اچن ٿا، انهن مان هڪ نالو ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي جو پڻ آهي. هو معلم، ليکڪ ۽ براڊ ڪاسٽر آهي. لطيفيات، سنڌي لوڪ ادب، صوفي شاعرن ۽ فنڪارن جو پارڪو آهي. هتي اسان سندس سنڌي لوڪ ادب لاءِ ڪيل خدمتن جو خاص ذڪر ڪنداسين. ڪراچي يونيورسٽي جي شاهه عبداللطيف چيئر ۾ طارق عزيز شيخ سان گڏ ڊاڪٽر فهميده حسين جي نگرانيءَ ۾ محققاڻيون خدمتون ڏنيون اٿائين. باقاعدي تحقيقي ڪم جي شروعات 1998ع کان شاهه لطيف چيئر مان ئي ڪيائين. سندس تحقيق جو مرڪز لطيفيات، سنڌي لوڪ ادب ۽ ثقافت آهي. هن هڪ ليکڪ، محقق، مرتب ۽ ايڊيٽر جي حيثيت ۾ (پنجتپهن) کان وڌيڪ ڪتاب هيل تائين سنڌي ادب کي ڏنا آهن. سندس تهجيءَ ۾ خاص ڪري تحقيق جي ميدان ۾ ٻئي ڪنهن ايترو ڪم نه ڪيو آهي. سندس پهريون ڪتاب ”شاهه عبداللطيف ڀٽائي ۽ پاڪستاني ٻولين جا صوفي شاعر“ آهي، جنهن جو

ثقافت کاتي 2013ع ۾ انگريزي ترجمو پڻ شايع ڪرايو آهي. شاھ لطيف چيئر پاران ”سنڌي ڪلاسيڪي شاعرن جي لغت“ هڪ شاندار ڪم آهي. ان ڪم ۾ به ڊاڪٽر ڪمال جو وڏو حصو آهي. تحقيقي ست ۾ سندس نالو سر فهرست آهي. ڊاڪٽر فهميده حسين ان لغت کي ايڊٽ ڪيو آهي. تحقيقي جرنل ڪلاچي جي بنيادي ست ۾ ڊاڪٽر فهميده حسين، ڊاڪٽر ڪمال ۽ طارق عزيز شيخ شامل هئا.

اسلامي سائنس ڪاليج ڪراچي، علامه اقبال اوپن يونيورسٽي، ڪراچي يونيورسٽي ۽ سنڌي ٻولي اٿارٽي پاران هو سنڌي سيڪارڊ جي ڪلاس ۾ تدريسي خدمتون سرانجام ڏئي چڪو آهي. سنڌي ٻولي اٿارٽي پاران سرڪاري آفيسرن (ڊاڪٽرن) کي سنڌي ٻوليءَ جي سکيا جون سونپيل خدمتون راقم به ڏيئي چڪو آهي.

ڪمال وفاقي اردو يونيورسٽيءَ ۾ سنڌي ڊپارٽمينٽ جو چيئرمين به رهي چڪو آهي. سنڌي شعبي کي جنهن معيار تي هن پهچايو ان جو پهريان مثال نه ٿو ملي. شعبي پاران شايع ٿيندڙ تحقيقي جرنل ڪارونجهر جو معيار به ڏسڻ وٽان آهي، هن جي ڪوششن سان ڪارونجهر کي هائر ايجوڪيشن ڪميشن (HEC) 2014ع ۾ رڪنائيز ڪيو جنهن تي هيءُ جس لهڻي.

ادب تخيلات جي جدليات (dialectics) آهي. جدليات جي روشنيءَ ۾ احساس جي ايناتاميءَ جو چيد رد خاصيت سان ڪيو ويندو آهي. احساس انسان جي واتان ۽ قلم سان ظاهر ٿي تاريخ جو روپ ڌارين ٿا. جسماني طور ماڻهو سدائين رهڻو ڪونهي پر هن جو پورهيو امر تا مائي ٿو. ”سنڌي راڳ رس جا ناميارا ۽ امر آواز“ ڪمال جي قلم سان سوانحي تاريخ جو ڀاڱو بڻجي چڪا آهن.

ادب احساس جو برجستو اظهار آهي ۽ اهي احساس بظاهر هڪ اديب ۽ شاعر جا هوندا آهن پر ترجماني جملي انساني ڪيفيت جي آهي، ان ڪري ادب آفاقي قدرن جو مستقل دستاويز آهي. قدرن مان طرز فڪر جو

پتو پوي ٿو. ليڪڪ پنهنجين لکڻين ۾ ڪيترو به پاڻ لکائي، پر لکائي نه سگهندو. ڊاڪٽر ڪمال پنهنجي پريت ۽ پيڙا جي پورهئي ۾ پاڻ کي سلجهيل ۽ ترقي پسند محقق مڃرايو آهي. هو معاملات کي مڪملتا ۾ ڏسي ٿو. ڪلاسيڪي ۽ جديد روايتن ۽ تحريڪن جي سوجه بوجه رکڻ جي ڪري سنڌي اردو ۽ انگريزيءَ ۾ ايڊٽ ڪرڻ ۽ لکڻ جون صلاحيتون رکي ٿو. ”ڪارونجهر“ ان جو خود ڳالهائيندڙ ثبوت آهي.

محمد صلاح الدين چواڻيءَ ته سنڌ جي اصل تاريخ جا ماخذ سگهڙن جا بيت آهن. هنن جو بروقت واقعي کي ڳجهارت، معنيٰ، ڏور يا ڏٺ ۾ محفوظ ڪرڻ تاريخ نويسيءَ وارو پورهيو آهي. نثراني پوشاڪ ۾ سنڌ جي تاريخ اهو لکي سگهندو جيڪو سنڌي ٻوليءَ ۽ شعر جي معنوي نثر ۾ الٽو (paraphrasing) ڪرڻ جي ڏات رکندو هجي. شاعريءَ ۾ اظهار هيٺ آيل ڪيفيت جو عڪس آمد هجڻ سببان نچ آهي. لوڪ شاعريءَ جي معنوي نثر ۾ الٽو آڻڻ جي ذميداري ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو نڀائي سگهي ٿو.

ادب علامت، اشارن، استعارن ۽ ڪنارن جي فني ٻوليءَ ۾ لکيو وڃي ٿو. مڃيل ليڪڪ جي پهچ دانشورائي ٿئي ٿي. اهوئي ڪارڻ آهي جو سماجي سائنسدان (سياسي اڳواڻ) پنهنجن پڌرنامن ۾ فڪري رنگ ڀرڻ لاءِ دانشورن جي ادبي اصولن جي ٽيڪ وٺندا آهن. روسو جي سماجي ڪارج وارن نظرين وانگر سنڌ جي قومي سياستڪارن آزاديءَ ۽ هلچل جا استعارا پٽائيءَ جي رسالي مان مارئي ۽ سسئيءَ جي ڪردار جي روپ ۾ کنيا آهن. مارئيءَ ۽ سسئيءَ کان علاوه قصا پڻ لوڪ ادب جي اڏيندڙن ڳايا آهن. هي لوڪ قصا ۽ آڪائيون سنڌي ادب جي مک سڃاڻپ آهن.

موجوده دور ۾ سنڌي لوڪ ادب تي ڪم ڪندڙن ۾ ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو سڀني کان گوءِ کڻي ويو آهي. هن ڊاڪٽر فهميده حسين جي نگرانيءَ ۾ ڪراچي يونيورسٽي مان ”سنڌي لوڪ گيتن جو تحقيقي جائزو“ جي سري هيٺ 2006ع ۾ پي ايڇ - ڊي ڪئي. سندس اهو ڪم ”سنڌوءَ جا

گيت” نالي سان ثقافت کاتي شايع ڪرايو. ان ڪم جي معياري هجڻ جو هڪڙو سرٽيفڪيٽ سنڌي ادبي سنگت پاران سال 2008ع جي بهترين تحقيقي ڪم جو ايوارڊ پڻ آهي.

ان کان اڳ سندس ڪتاب “سنڌي ثقافت جا امر آواز” 2003ع ۾ شايع ٿيو جنهن ۾ لوڪ فنڪارن بابت پڻ لکيو اٿائين. ناميارن فنڪارن جي ورسِيءَ جي ڏينهن تي مختلف اخبارون ۽ سنڌي ٽي وي چينل جڏهن خاص مضمون يا رپورٽون هلائيندا آهن ته هيءُ ڪتاب سندن تمام گهڻو مددگار بڻبو آهي. ڪجهه ادارا ڪمال ڄامڙي جو حوالي طور نالو ڏيندا آهن. نه ته اڪثر پنهنجي نالي سان مضمون يا رپورٽ (تحرير) هلائيندا آهن.

ثقافت کاتي پاران سندس لوڪ ادب تي ٽيون ڪتاب “سنڌي لوڪ ادب: ”مضمون ۽ مقالا“ 2013ع ۾ شايع ڪيو ويو جنهن ۾ مختلف عالمن جا لوڪ ادب جي مختلف صنفن تي مقالا ڏنا ويا آهن. ان ۾ ڊاڪٽر ڪمال جو مقالو ميمڻي/ڪڇي لوڪ ادب ۽ تفصيلي مقدمو به شامل آهي. ان ڪتاب کان پوءِ ڊاڪٽر صاحب جو لوڪ ادب تي چوٿون ضخيم ڪتاب “ڪچهريءَ جا مور“ به ثقافت کاتي 2013ع ۾ شايع ڪرايو جنهن جي مهورت پٽائي سرڪار جي 270 هين عرس مبارڪ (ڊسمبر 2013ع) ۾ ٿيل سگهڙ ڪانفرنس ۾ ڪئي وئي.

ڊاڪٽر ڪمال لوڪ ادب ۾ ڊاڪٽر بلوچ واري وات ورتي آهي. بلوچ صاحب جي سهيڙيل لوڪ ادب وارن ڪتابن کان پوءِ پهريون ڀيرو ڊاڪٽر ڪمال جو هن موضوع تي هڪ ضخيم ۽ معياري ڪتاب شايع ٿيو آهي. جنهن ۾ سنڌي لوڪ ادب بابت 62 صفحن جو مقدمو سگهڙن جي شايع ٿيل ڪتابن جو تعارف، سگهڙن جي تنظيم ۽ 55 سگهڙن جو تعارف ۽ سندن چونڊ ڪلام ڏنو ويو آهي. ڪتاب جي پبلشر نوت ۾ منظور احمد ڪناسرو لکي ٿو ته: “ڪنهن حد تائين هيءُ ڪتاب سنڌي لوڪ ادب بابت انسائيڪلوپيڊيا جو درجور ڪي ٿو.”

استاد محمد ملوڪ عباسي هن دور جي سگهڙن جو سرواڻ ڳڻيو وڃي ٿو. سندس پهريون ڪتاب ”موتي مور ملوڪ جا“ 1981ع ۾ شايع ٿيو. جيڪو ڊاڪٽر در محمد پناڻ سهيڙيو هو. ان ڪتاب جو ٻيو ڇاپو 2013ع ۾ ثقافت کاتي شايع ڪرايو. ٻئي ڇاپي جي ايڊيٽنگ ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي ڪئي ۽ مهاڳ پڻ لکيو.

سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جو ڪلام ڪتاب ”لوڪ رنگ لقمان جا“ ۾ سهيڙيو اٿائين. جيڪو ثقافت کاتي 2015ع ۾ شايع ڪرايو. هن پاڪستان جي پهرين لوڪ ادب ڪانفرنس، فيبروري 2015ع ۾ ڪراچيءَ ۾ ڪرائي، جنهن ۾ سنڌي، پنجابي، بلوچي، سرائڪي، براهوي، اردو، پشتو ۽ چترالي لوڪ ادب تي شاندار مقالا پڙهيا ويا. انهن مقالن تي ٻڌل ڪتاب ”پاڪستاني زبانون ڪا لوڪ ادب“ به ڪمال صاحب ترتيب ڏئي ڇپرايو آهي.

لطيفيات ۽ لوڪ ادب جي تاريخ ۾ پهريون ڪتاب ”رسالو گجھارت“ ثقافت کاتي ڇپرايو آهي، جنهن جي مهورت ڊسمبر 2015ع ۾ شاهه صاحب جي عرس جي موقعي تي ڪرايل عالمي لطيف ادبي ڪانفرنس ۾ ڪرائي وئي. سندس هيءُ ڪتاب ”سنڌي لوڪ ادب (تحقيقي اڀياس) به پڙهڻ جهڙو آهي، ان ۾ ڏنل معلومات خاص ڪري نون محققن جي وڏي رهنمائي ڪندي.

مان ڪمال جو ڪم ڏسي ان نتيجي تي پهتو آهيان ته جيڪڏهن هن ماڻهوءَ کي ڊاڪٽر بلوچ جيترو تعاون ۽ سهوليتون مليون ته رهيل سنڌي لوڪ ادب جا لکيل خزانو نه رڳو سامهون ايندا پر ضايع ٿيڻ کان پڻ بچي پوندا.

سنڌي لوڪ ادب تي 1970ع کان 2013ع تائين ٿيل تحقيق جو جائزو

سنڌي ادب ۽ ٻوليءَ ۾ جيڪڏهن تحقيق ۽ تنقيد جي تاريخ ڳولهنداسين ته منهنجيءَ نظر ۾ ان جي ابتدا محمد رضا بن عبدالواسع عرف رضا مير درياهيءَ ڪئي. جنهن شاھ عبدالڪريم ٻُلڙيءَ واري جي ملفوظات ”بيان العارفين و تنبيه الغافلين“ لکيو. اصل ڪتاب فارسيءَ ۾ ۽ شاھ ڪريم ۽ ٻين جا شعر سنڌيءَ ۾ لکيا ويا. اڄ جي تحقيقي ۽ تنقيدي معيارن تي ڀلي اها تحقيق پوري نه لهي پر اسان ان کي پنهنجي ادب جي شروعاتي تحقيق يا تحقيقي اشارا چئي سگهون ٿا. رضا مير درياهي شاھ ڪريم جو مريد هو. جنهن شاھ ڪريم جي وفات (7ين ذوالقعد 1032ھ مطابق 1623ع) کان ڇهه سال پوءِ 1038ھ مطابق 1629ع ۾ اهو ڪتاب لکي پورو ڪيو. شاھ لطيف جي ڄمڻ کان سٺ سال کن اڳ لکيو ويو. شاھ صاحب قرآن پاڪ ۽ مثنوي مولانا روميءَ سان گڏ اهو ڪتاب به پاڻ سان رکندو هو.

ان کان پوءِ شاھ لطيف رح جا اهي فقير به محققن ۾ ڳڻي سگهجن ٿا، جيڪي سندس ڪلام سهيڙيندا يا لکندا هئا. خاص ڪري گنج جا مرتب يا ڪاتب، انهن ۾ نگران ميون محمد اسماعيل ڪاهوڙي ۽ ڪاتب فقير سيد عبدالعظيم عرف وڏل شاھ سنڌي لوڪ ادب جا ابتدائي محقق ۽ محافظ آهي پٽ. چارڻ ڀان ۽ سگهڙ آهن، جيڪي صدين کان (گهٽ ۾ گهٽ سومرن جي دور 1050ع کان 1350ع تائين) پنهنجي سڀني جي ڪتاب تي هيءَ ذخيرو لکندا ۽ منتقل ڪندا پئي آيا. ان ذخيري کي تمام گهڻو پوءِ

اسان جي محققن قلم وسيلي پنن تي لائون.
سنڌي لوڪ ادب تي تحقيق ۽ سهيڙ کي اسان ٽن دؤرن ۾ ورهائي
سگهون ٿا.

1. 1849ع کان 1947ع تائين

2. 1947ع کان 1970ع تائين

3. 1970ع کان 2013ع تائين

سنڌي لوڪ ادب تي ٻن طريقن سان تحقيق ٿي آهي هڪ عام
تحقيق ۽ ٻي تعليمي تحقيق. تحقيق ۽ سهيڙ جي تفصيل کان اڳ ۾ لوڪ
ادب جي صنفن يا دائري جو ذڪر ڪجي ٿو.

سنڌي لوڪ ادب ۾ لوڪ ڪهاڻيون، داستان، ريتون رسمون، عقيدا،
ساٺ سونڀ، پهاڪا، چوڻيون، مدح، مولود، مناقبا، معجزا، سينگار ڏور، ڏٺ،
ڳجهارت، پرولي، هنر، سماع/سمنهن، گرچيلو / ڳاڻو ۽ جا بيت، رسالو
ڳجهارت، ڏهس، ست سري ڏه سُر، واقعاتي بيت، مناظرا، نثر بيت، ڳاهه،
ڪانگل جا بيت، ڪافيون، ٽيهه اڪري، ڏينهن، راتيون، هفتا، مهينا ۽ سال،
ڳوڙها، هيما ربون، لوڪ گيت، لاڏا، گيج ۽ سهرا وغيره اچي وڃن ٿا.

ڪافي ۽ مولود لاءِ ڪن عالمن جو خيال آهي ته اهي لوڪ ادب جو
حصو ناهن. لوڪ ادب ۾ نظم واريون صنفون گهڻي ڀاڱي غير عروضي آهن
جڏهن ته ڪافي ۽ مولود علم عروض مطابق به لکيا وڃن ٿا ۽ انهن جا شاعر
به لڪل ناهن، جڏهن ته لوڪ ادب جي ٻين صنفن جي ابتدائي ذخيري جي
تخليقڪار جو نالو نه هئڻ برابر ملي ٿو. عام تصور اهو آهي ته لوڪ ادب جو
سرچيندڙ ڪو هڪ نه بلڪه هڪ کان وڌيڪ يا سڄو عوام آهي.

پنهنجي اصل موضوع تي اچڻ کان اڳ ۾ سنڌي لوڪ ادب تي
تحقيق ۽ سهيڙ جي پهرئين ۽ ٻئي دؤر جو مختصر جائزو پيش ڪجي ٿو.

1849ع کان 1947ع تائين وارو دور:

1843ع ۾ انگريزن جڏهن سنڌ تي حڪومت قائم ڪئي ته هنن

سنڌي ٻوليءَ تي به ڌيان ڏنو ۽ ڪيترن انگريز عالمن سنڌي ٻوليءَ ۾ لکڻ شروع ڪيو يا ڪم ڪرڻ شروع ڪيو. ڪيپٽن جارج اسٽيڪ 1849ع ۾ سنڌي گرامر لکيو جنهن جي آخر ۾ هن راءِ ڏيڇاڇ جو قصو ڏنو. اهڙيءَ ريت جارج اسٽيڪ لوڪ سنڌي ادب جو پهريون محقق آهي. جنهن هڪ لوڪ قصي کي ڪتابي صورت ۾ آندو. اهو قصو پڻ ۽ ڀانن جي بيتن تي آڌاريل يعني منظوم قصو هو. ان کان پوءِ مئشي اڌارام ٿانورداس جي آکاڻي ”آکاڻي راءِ ڏيڇاڇ ۽ سورڻ جي“ نثر ۾ شايع ٿي. ”ڊاڪٽر ارنيسٽ ٽرمپ سنڌي ريڊنگ بڪ ۾ سورڻ جو قصو (ديوناگري) ۽ ليليٰ مجني جو داستان“ 1858ع ۾ عربي لپيءَ ۾ ڇپرائي پڌرا ڪيا. ... گولڊ سمد جو سسئي پنهنون 1863ع، سيد فاضل شاه جو قصو ليليٰ مجنو 1876ع ۽ محمد يوسف جو دودو چنيسر (ديوناگريءَ ۾) 1893ع وغيره پهرين دفعو ڇپجي پڌرا ٿيا. ”(ڊاڪٽر علي اڪبر اسير قريشي - پي ايڇ - ڊي مقالو)

آخوند عبدالرحيم وفا عباسيءَ، ديوان ڪوڙي مل، مرزا قليچ بيگ ۽ ٻين ڪيترن ئي عالمن 1849ع کان 1947ع تائين لوڪ ادب جي مختلف صنفن تي ڪتاب لکيا. جن مان ڪي ڇپيا ته ڪي وري قلمي صورت ۾ آندا ويا.

مولود شريف مذهبي صنف هجڻ سان گڏ لوڪ ادب ۾ به شامل ڪيو وڃي ٿو. مقيم نالي هڪ شاعر جو مولودن تي ٻڌل هڪ ڪتاب ”مجموع مولود“ تي دفعا ڇپيو. جنهن جو ٽيون ڇاپو 1882ع ۾ ڇپيو. آخوند عبدالرحيم وفا عباسيءَ جو ڪتاب ”هرگنيو“ 1875ع ۾ ڇپيو. جنهن ۾ مختلف سگهڙن جو ڪلام ڏنل آهي.

ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي کي لوڪ ادب تي ڪم ڪرڻ دوران حمزه علي ابڙي جو 1886ع ۾ لکيل هڪ قلمي نسخو سيد علي حيدر شاه وينل رشيد وڳڻ لاڙڪاڻي معرفت مليو. ان نسخي ۾ تر جي شاعرن ۽ سگهڙن جو لوڪ ادب جي مختلف صنفن تي مواد مليو.

ڪوڙي مل چندن مل ڪلڙائي ”سنڌي پهاڪا“ 1889ع ۾ ۽ نور محمد ڏهه سُر 1892ع ۾ شايع ڪرايو.

ڊاڪٽر علي اڪبر اسير قريشي لکي ٿو ته: ”جيئن ئي سنڌي ٻوليءَ جي الف بي (آئيويٽا) ٺهي تيار ٿي، تيئن ئي سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪتابن جي ڇپائيءَ جو سلسلو وڌندو رهيو. جو 1849ع کان وٺي 1900ع تائين سنڌي لوڪ ادب جا 254 (پٽ 115/1 - 1995) کان به مٿي ڪتاب شايع ٿيا.“ (مسودو پي ايڇ - ڊي مقالو)

جڏهن 1955ع کان لوڪ ادب رٿا جوڙي وئي ته اڳ ڇپيل سوين ڪتابن وارو مواد به شامل ڪيو ويو. ان کان سواءِ مختلف اخبارن ۽ رسالن جي مواد کي به حصو بڻايو ويو.

(2) 1947ع کان 1970ع وارو دؤر

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ جن محققن سنڌي لوڪ ادب تي ڪم ڪيو انهن ۾ ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ، عبدالحسين شاهه موسوي، محمد ابراهيم عباسي، شفقت حسين شاهه موسوي، نارايڻ ڀارتِي، پرسوگدوالي، مخدوم طالب الموليٰ، محمد عثمان ڏيپلائي، اله بچايو يار محمد سمون، رائچند هريجن، ولي محمد طاهرزادو، اله بخش نظاماڻي ۽ ڪجهه ٻيا اهم آهن. انهن مان ڪن عالمن مضمون ۽ مقالا لکي مختلف رسالن ۽ اخبارن ۾ شايع ڪرايا ته ڪن وري الڳ ڪتاب لکيا. سندن ڪتابن ۾ هيٺيان ڪتاب به شامل آهن:

1. سُڳند - عبدالحسين شاهه موسوي ۽ محمد ابراهيم عباسي -

ڇپائيندڙ: شفقت حسين شاهه موسوي 1950ع

2. گڏه - ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ 1952ع (ٻيو ڇاپو)

3. پيلاين جا ٻول - ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ - زيب ادبي مرڪز

1951ع

4. سنڌ جو سينگار - عبدالڪريم سنديلو - سنڌي ادبي بورڊ
1956ع

5. وينجھار - عبدالڪريم سنديلو - ڇپائيندڙ: عبدالڪريم سنديلو
- لاڙڪاڻو. 1957ع

6. شرهاڻ - عبدالحسين شاھ موسوي ۽ محمد ابراهيم عباسي -
ڇپائيندڙ: شفقت حسين شاھ موسوي. 1958ع

7. بهترين ڳجھارتون - اي - ايم بزمي - آر ايڇ احمد برادر -
حيدرآباد 1969ع

8. ڏھس نامون - عبدالڪريم سنديلو - اسلم منزل لاڙڪاڻو
1969ع

ڏٺو وڃي ته پنجاه ۽ سٺ واري ڏهاڪي ۾ ڊاڪٽر عبدالڪريم
سنديلي جو لوڪ ادب تي ڪم وڌيڪ ملي ٿو. بلوچ صاحب ۽ سنديلو
صاحب لوڪ ادب جا ماهر ٿي سامهون اچن ٿا. ان سان گڏ ٻئي تعليمي ماهر
به آهن. ٻنهي جون خدمتون واکاڻ لائق آهن.

1950ع کان پوءِ سنڌي لوڪ ادب کي سهيڙڻ جي اُڻ ٿڻ وڌي وڃي
ٿي ڇاڪاڻ ته صدين کان سينن ۾ سانڍيل ادب جي ضايع ٿيڻ جو خطرو
محسوس ٿئي ٿو. پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ سنڌي سماج ۾ آيل تبديليءَ،
پنهنجيءَ ٻوليءَ ۽ ادب جي سڪ ۾ واڌارو ڪري ڇڏيو. سُجائن پنهنجن
علمي ادبي ادارن کي سگهارو ڪرڻ شروع ڪيو. سنڌي ادبي بورڊ خاص
ڪري لوڪ ادب کي هتي وراثت لاءِ مرڪزي ڪردار ادا ڪيو. سنڌي ادبي
بورڊ جي رسالي مهراڻ ٽڪ ڪردار ادا ڪيو. ٻين موضوعن سان گڏ لوڪ
ادب تي مضمون، مقالا ۽ سگهڙن جي شاعري ڇپجڻ لڳي. ان سُجاڳيءَ
وسيلي ئي عالمن کي لوڪ ادب رٿا شروع ڪرڻ جو خيال ۽ ماحول ٺاهڻ جو
موقعو مليو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ 1955ع ۾ لوڪ ادب رٿا پيش ڪئي.

جيڪا 1956ع ۾ منظور ٿي. ان جو سربراھ بہ بلوچ صاحب کي مقرر ڪيو ويو. ادبي بورڊ جي رٿا هيٺ 58 - 1957ع ۾ مواد گڏ ڪيو ويو ۽ 1959ع کان ڇپائيءَ جو ڪم شروع ٿيو. اھو ڪم 1965ع تائين جاري رھڻ کان پوءِ بند ٿي ويو ۽ ٻيھر مخدوم طالب الموليٰ جي دلچسپيءَ سان 25ھين اپريل 1968ع کان شروع ڪيو ويو. مخدوم صاحب ان وقت بورڊ جو چيئرمين ھو. بلوچ صاحب لکي ٿو ”جون 1968ع کان ڪم شروع ڪيو ويو پر چئن مھينن بعد وري بورڊ طرفان ڪم بند ڪرڻ جو اطلاع مليو. وري 18ھين جون 1969ع تي بورڊ لوڪ ادب تجويز کي عمل ۾ آڻڻ جو فيصلو ڪيو ۽ جناب مخدوم صاحب جن کان خط پھتو تہ دوبارہ ڪم شروع ڪيو وڃي.“ (گجھارتون - ص: ج)

بورڊ طرفان ان رٿا هيٺ سهيڙيل مواد کي سوڌي سنواري شايع ڪرڻ جو ڪم 1991ع تائين جاري رھيو. گڏ ڪيل گھڻو ڳھڻو مواد ڇپجي چڪو آھي. ڪن ڪتابن کي ٻيھر بہ ڇاپيو ويو آھي. ٽيٽاليھ (43) ضخيم ڪتاب ڇپجڻ جي باوجود اڃان بہ ڪيترو ئي مواد سهيڙ ۽ ترتيب جو منتظر آھي. ان مواد ۾ گڏ ڪيل پھاڪا نمايان آھن. تنھن کان سواءِ ڪجهہ صنفون سهيڙڻ کان رھجي بہ ويون آھن جن ۾ رسالو گجھارت، گرچيلو / ڳاڻو، جا بيت، پھاڪا شاعري، ويھس، ٽيھس، چاليھس ۽ لوڪ ڪردار شامل آھن. انھن صنفن جي سهيڙ جو ڪم مون ذاتي حيثيت ۾ شروع ڪري ڇڏيو آھي.

سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ ادب رٿا هيٺ جيڪي ڪتاب شايع ٿي چڪا آھن، انھن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو. انھن ڪتابن جو ڏمڪ سهيڙيندڙ سنواريندڙ مهاڳ ۽ مقدمي لکندڙ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ آھي. جڏھن تہ ٻانھن بيلين ۾ شيخ محمد اسماعيل، ولي محمد طاهرزادو ممتاز مرزا، معمور يوسف ٺٽي، ٻيڙو فقير ڪُنڀار، محمد بچل، محمد يوسف شيخ، محمد حسين ڪاشف، غلام محمد ميمڻ وغيره شامل آھن.

لوڪ ادب رٿا هيٺ شايع ڪيل ڪتابن جي لسٽ سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪئي آهي. جيڪا هيٺ ڏجي ٿي. واضح رهي ته ڪتابن جي ڇپائي 1959ع کان شروع ٿي ۽ 1991ع تي ختم ٿي. ان کان پوءِ ڪيترن ئي ڪتابن جا ٻيا ٻيا ڇاپا به آندا ويا آهن. ڪي ڪتاب هڪ جلد يا ڀاڱي کان به وڌيڪ آهن:

1. مداحون ۽ مناجاتون
2. مناقبا
3. معجزا
4. مولود
5. ٽيهه اڪريون (ڀاڱو پهريون)
6. ٽيهه اڪريون (ڀاڱو ٻيو)
7. هفتا، ڏينهن، راتيون ۽ مهينا
8. جنگناما
9. واقعاتي بيت
10. مناظرا
11. سنڌي سينگار شاعري
12. پروليون، ڏٺون، معنائون ۽ ٻول
13. گجھارتون (ڀاڱو پهريون ۽ ٻيو)
14. ڏور
15. گيج
16. لوڪ گيت
17. بيت
18. نثر جا بيت (سانوڻ ۽ سندس ساٿياري)
19. ڪافيون (جلد پهرين)
20. ڪافيون (جلد ٻيو)

21. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 1
22. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 2
23. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 3
24. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 4
25. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 5
26. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 6
27. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - 7
28. دودو چنيسر (جلد پھريون)
29. دودو چنيسر (جلد ٻيو)
30. مشهور سنڌي قصا - 1
31. سنڌ جا عشقيا داستان - 1
32. سنڌ جا عشقيا داستان - 2
33. سهڻي ميهار ۽ نوري ڄام تماچي
34. مشهور سنڌي قصا - عشقيا داستان - 3 (ليلان چنيسر)
35. مشهور سنڌي قصا - عشقيا داستان - 4 (سسئي پنھون)
36. مشهور سنڌي قصا - عشقيا داستان - 5 (مومل راڻو)
37. ٻاھريان قصا ۽ عشقيا داستان
38. مشهور سنڌي قصا ۽ عشقيا داستان (ڍول مارو)
39. مورڙو ۽ مانگر مڇ
40. عمر مارئي
41. مشهور سنڌي قصا - عشقيا داستان - 6 (سورٺ راءِ ڏياچ ۽ ھير رانجهو)
42. رسمون رواج ۽ سونڀ ساٿ
43. ھنر

(03) 1970ع کان 2013ع وارو دؤر

هن دور جي شروعات 1970ع کان ڪرڻ جو سبب پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ 1970ع ۾ پھريون ڪتاب ”لاڙين جون لائينون“ (مرتب: عنايت الله زنگيجو) جو شايع ٿيڻ ۽ ولي محمد طاهرزادي جي ڪتاب ”سنڌ جو ثقافتي ورثو“ جو مسودو سنڌي ادبي بورڊ کي پيش ڪرڻ آهي.

سنڌي لوڪ ادب تي سنڌي ادبي بورڊ پاران تمام وڏي پئماني تي لوڪ ادب رٿا شروع ڪرڻ کان سواءِ به ڪن محققن پنهنجو ڪم جاري رکيو. سنڌ ۽ ستر واري ڏهاڪي کان لوڪ ادب تي عام تحقيق سان گڏ تعليمي تحقيق به شروع ٿي. خاص ڪري سنڌ يونيورسٽيءَ اها تحقيق شروع ڪرائي. هند ۽ سنڌ جي يونيورسٽين ۾ لوڪ ادب جي مختلف تحقيق ڪندڙن ۾ الهه بخش نظاماڻي، ڊاڪٽر غلام علي الانا، ڊاڪٽر نارائڻ ڀارتِي، ڊاڪٽر غلام قادر سومرو، قاضي خادم، ڊاڪٽر عزيزالرحمان ڳڙهيو، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو، ڊاڪٽر جينو لالواڻي، ڊاڪٽر ڪشني ڦلواڻي، ڊاڪٽر روي پرڪاش، ڊاڪٽر علي اڪبر اسير قريشي، ڊاڪٽر عنايت لغاري، ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو ۽ ڊاڪٽر رُخمان گل پالاري شامل آهن.

انهن مان ڪن سڌو سنئون لوڪ ادب تي تحقيق ڪري ڊگري حاصل ڪئي ته ڪن وري پنهنجي مقالي ۾ لوڪ ادب جو حصو به ڏنو. مثال طور ڊاڪٽر غلام علي الانا جي پي ايڇ - ڊي مقالي جو موضوع لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ، ڊاڪٽر عزيزالرحمان ڳڙهيو جو موضوع ”سنڌي ثقافت جي ارتقا ۽ تاريخ“ ڊاڪٽر غلام قادر سومري جو موضوع ”سنڌي ادب ۾ طنز ۽ مزاح“ آهي.

اسان هتي اُن اڪيڊمڪ ريسرچ جو تفصيل پيش ڪندا آسپس، جيڪا سنڌي سنگين لوڪ ادب تي آهي. ان کان پوءِ لوڪ ادب تي ٿيل عام تحقيق، سهيڙ ۽ اشاعت جو ذڪر ڪيو ويندو.

سنڌي لوڪ ادب تي ٿيل پي ايڇ - ڊيون

سنڌي لوڪ ادب جي مختلف موضوعن تي هيل تائين هند ۽ سنڌ ۾ 10 پي ايڇ - ڊي مقالا لکجي چڪا آهن. يونيورسٽين ۾ لوڪ ادب تي تحقيق جي شروعات سنڌ يونيورسٽيءَ کان ٿي. ان حوالي سان الله بخش نظاماڻيءَ 1964ع ۾ ايم.اي سنڌيءَ لاءِ سنڌ يونيورسٽيءَ ۾ هڪ مونوگراف لکيو جيڪو 1971ع ۾ انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجيءَ ”سنڌي لوڪ ادب جي ارتقائي تاريخ“ نالي سان شايع ڪيو جنهن ۾ لوڪ ادب جي مختلف صنفن بابت بنيادي ڄاڻ ڏنل آهي.

هيٺ جن عالمن لوڪ ادب ۾ پي ايڇ - ڊي ڪئي. انهن جو ذڪر

ڪجي ٿو:

(1) **ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو:** ڊاڪٽر صاحب پهريون عالم هو جنهن سنڌي لوڪ ادب تي 1973ع ۾ پي ايڇ ڊي ڪئي. سندس موضوع هو ”لوڪ ادب جو تحقيقي جائزو“؛ جڏهن ته سندس نگران علامه غلام مصطفيٰ قاسمي هو. اهو مقالو انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجيءَ 1976ع ۾ ڇپرايو. ان مقالي ۾ سنڌي لوڪ ادب جي جملي صنفن جو تفصيلي تعارف ۽ تحقيقي جائزو ورتو ويو آهي. ان سان گڏ اهڙو مواد به ڏنو ويو آهي، جيڪو کيس تحقيق دوران مختلف ماڳن تان مليو. ڊاڪٽر صاحب ان کان سواءِ لوڪ ادب تي ٻيا ڪتاب به لکيا جن ۾ ويجهار، سينگار، ڏهس نامون ۽ پهاڪن جي پاڙاهر حيثيت رکن ٿا. حقيقت ۾ ڊاڪٽر صاحب لوڪ ادب جو وڏو ڄاڻو هو پر ڪانئس اوترو ڪم نه ورتو ويو.

(2) **ڊاڪٽر نارايڻ ڀارتِي:** ڊاڪٽر صاحب لوڪ ادب بابت تعليمي تحقيق جي حوالي سان سنڌي لوڪ ادب ۾ اهم جاءِ والاري ٿو. هن 1977ع ۾ ممبئي يونيورسٽيءَ مان ”سنڌي لوڪ گيتن ۾ سماجڪ پسمنظر“ جي موضوع تي پي ايڇ - ڊي ڪئي، جيڪا هندستان ۾ ئي 1991ع ۾ شايع ٿي. ڊاڪٽر ڀارتِيءَ 1952ع کان سنڌي لوڪ ادب تي ڪم شروع

ڪيو. هن ان سلسلي ۾ ٻيا ڪتاب به لکيا، جن ۾ هو جمالو مينڊيءَ رتا هٿڙا، سنڌي لوڪ ڪهاڻيون ۽ سنڌي لوڪ ساهت شامل آهن. هو لکي ٿو ”سال 1952ع ۾ جڏهن هند ڪاليج ۾ وديارٿي هيس لائبريريءَ ۾ هنڊيءَ ۾ ’آج ڪل‘ ماهوار رسالو ايندو هو جنهن ۾ ديوندر ستيارٿيءَ جا ڀارت جي جڏا جڏا ٻولين ۾ لوڪ گيتن بابت ليک ايندا هئا، جن جي پڙهڻ سان من ۾ سوچڻ لڳس ته ان قسم جا گيت ته سنڌي ٻوليءَ ۾ به آهن. جهڙوڪ: لاڏا، لوليون، اوراڻا، ڪافيون، شبد وغيره. اهڙن گيتن کي ئي ته ديوندر ستيارٿي لوڪ گيت نالو ڏنو هو. من ۾ ويچار آيو ته ڇو ڪين اهڙن لوڪ گيتن کي لوڪن جي آڏو آڻجي؟ مون سنڌيءَ جا ڪجهه اهڙا گيت ”سنڌي لوڪ گيت“ نالي هيٺ هفتيوار هند واسيءَ ۾ ڏنا جي چڱا پسند پيا.“ (سنڌي لوڪ ساهت - سنڌي ادبي بورڊ)

(3) **قاضي خادم:** سنڌي ادب جي دنيا ۾ قاضي خادم جي نالي سان ڄاتل سڃاتل شخصيت جو اصل نالو خادم حسين قريشي آهي. هن مختلف موضوعن تي ڪتاب لکيا آهن. جڏهن ته سندس ٻي ايڇ - ڊي مقالي جو موضوع آهي ”سنڌ جي نثري داستان جو تنقيدي جائزو.“ لوڪ ادب ۾ نثري صنفن جي حوالي سان اها اڃا تائين واحد ٻي ايڇ - ڊي آهي. ڊاڪٽر صاحب اهو مقالو علامه غلام مصطفيٰ قاسميءَ جي نگرانيءَ ۾ لکيو ۽ کيس 1989ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ ٻي ايڇ - ڊي ڊگري عطا ڪئي.

(4) **ڊاڪٽر جينو لالواڻي:** ڊاڪٽر صاحب بمبئي يونيورسٽيءَ مان ”ٻني جا سنڌي لوڪ گيت“ جي موضوع تي ٻي ايڇ - ڊي ڪئي آهي. هو لکي ٿو ته ”ٻني جنهن کي ٻني جي نالي سان به سڏيو ويندو آهي. اهو ڪڇ جي اُتر ۾ ايشيا جو وڏي ۾ وڏو چراگاهه وارو علائقو آهي. جاگرافيءَ ۾ هن کي چراگاهه وارو ميدان سڏبو آهي.... هيءُ علائقو نڪترٿا، ڀڄ ۽ انجار تعلقي جي اُتر ۾ 2166 چورس ڪلوميٽرن تي پکڙيل آهي جنهن ۾ 40 ڳوٺ اچي وڃن ٿا. ڪنهن زماني ۾ سنڌو ندي هتان وهندي هئي. هاڻي ان جو دارومدار برساتي پاڻيءَ تي آهي. (سنڌوءَ جا گيت - ص: 353) ڊاڪٽر جيني

پنهنجي ان مقالي ۾ ٻني مان هٿ آيل سموري ڪلام کي شامل ڪيو آهي. (5) **ڊاڪٽر علي اڪبر اسير قريشي:** ڊاڪٽر صاحب ڊاڪٽر محمد قاسم ٻُڳهڻي جي نگرانيءَ ۾ 2004ع ۾ سنڌ يونيورسٽيءَ جي سنڌي شعبي مان سنڌي لوڪ ادب جي ٻن وڏن ماهرن ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي ۽ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي لوڪ ادب بابت ڪيل ڪم جو تقابلي جائزو پيش ڪري ڊگري حاصل ڪئي. ڊاڪٽر صاحب هڪ شاعر هجڻ سان گڏ هڪ محقق به آهي. لوڪ ادب جي مختلف موضوعن تي مضمون ۽ مقالا پڻ لکندو رهي ٿو.

(6) **ڊاڪٽر ڪشني لالائي:** ڊاڪٽر صاحب لوڪ گيت ۽ سهرا وغيره ڳائيندڙ لنگهن يا مڱڻهارن تي تحقيق ڪئي آهي. سندس مقالي جو موضوع ”راجستان ۾ سنڌي لوڪ ڳائڻا - راڳيندڙ“ آهي. ڊاڪٽر ڪشنيءَ کي ان تحقيق تي 2004ع ۾ پي ايڇ - ڊي ڊگري ڏني وئي.

(7) **ڊاڪٽر عنايت حسين لغاري:** لغاري صاحب جو تعلق ميرپور خاص سان آهي. هن وقت وفاقي اردو يونيورسٽيءَ جي سنڌي شعبي ۾ پڙهائي رهيو آهي. هن 2004ع ۾ ڊاڪٽر نواز علي شوق جي نگرانيءَ ۾ ڪراچي يونيورسٽيءَ مان پي ايڇ - ڊي ڪئي. سندس موضوع هو ”ٿر جي لوڪ ادب جو تحقيقي ۽ تنقيدي جائزو“.

(8) **ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو:** مون 2006ع ۾ ڊاڪٽر فهميده حسين جي نگرانيءَ ۾ مقالو لکي پي ايڇ - ڊي ڊگري ماڻي، جنهن جو موضوع هو ”سنڌي لوڪ گيتن جو تحقيقي جائزو“. سنڌ ۾ لوڪ گيتن تي اها پهرين پي ايڇ - ڊي آهي. اهو مقالو ”سنڌوءَ جا گيت“ نالي سان سنڌ جي ثقافت کاتي 2008ع ۾ شايع ڪرايو جنهن کي سنڌي ادبي سنگت سنڌ سال 2008ع جي بهترين تحقيقي ڪتاب جو ايوارڊ ڏنو. منهنجا لوڪ ادب تي ڇهه ٻيا ڪتاب ۽ مختلف مقالا پڻ شايع ٿي چڪا آهن. ڪتابن ۾ هڪ ”سنڌي لوڪ ادب: مضمون ۽ مقالا“، ٻيو ”ڪچهريءَ جا مور“، ٽيون ”سنڌي ثقافت

جا امر آواز“ چوٿون ”لوڪ رنگ لقمان جا پنجون رسالو گجھارت“، ڇهون ”پاڪستاني زبانون ڪا لوڪ ادب شامل آهن. انهن کان سواءِ لوڪ ادب جي مختلف صنفن جي سهيڙ ۽ تحقيق جو ڪم جاري آهي.

(9) **ڊاڪٽر روي پرڪاش ليڪچنڊاڻي:** ڊاڪٽر روي پرڪاش پهاڪن تي ڪم ڪيو آهي. سندس موضوع آهي ”سنڌي پهاڪا: لسانياتي ۽ سماجي ثقافتي اڀياس“. ڊاڪٽر صاحب جواهو ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري شايع ڪرايو آهي. جنهن کي هن لپيءَ ۾ ڦٽو مل مينگهواڙ آندو آهي.

(10) **ڊاڪٽر محمد گل پالاري:** سگهڙن واري ڏک ڏيندڙ پالاري صاحب ڪوهستان ۽ لسٻيلي جي لوڪ ادب کان چڱيءَ ريت واقف آهي. 2011ع ۾ ڪراچي يونيورسٽيءَ مان جنهن موضوع تي پي ايڇ - ڊي ڪئي اٿائين، سو آهي ”شاهه لطيف جي شاعريءَ ۾ لوڪ ادب“. سندس ان موضوع تي ڪن محققن جي ذهن ۾ مختلف سوال پڻ آهن، جيڪي اُميد ته مقالي جي ڇپجڻ کان پوءِ حل ٿي ويندا.

سنڌي لوڪ ادب جا گجھه پيا محقق

هڪڙن عالمن سنڌي لوڪ ادب تي پي ايڇ - ڊي ڪئي جن جو ذڪر پهريان ٿي چڪو آهي. جن عالمن سنڌي لوڪ ادب تي عام تحقيق ڪئي انهن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو:

(1) **ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ:** ڊاڪٽر صاحب گهڻو پاساين شخصيت هو. هن لوڪ ادب تي 45 کان وڌيڪ ڪتاب ترتيب ڏنا ۽ شاندار مقدا لکيا. لوڪ ادب اسڪيم کان سواءِ به هن لوڪ ادب تي تحقيق ڪئي. سندس اهڙن ڪتابن ۾ رهاڻ هيرن جي ڪاٺ ۽ سڀ رنگ شامل آهن. بلوچ صاحب جي ڪتابن جو ذڪر مقالي ۾ پهريان ٿي چڪو آهي.

(2) ڊاڪٽر مڙلي ڌر جيتلي: جيتلي صاحب لسانیات جو ماهر آهي. هن سنڌي ٻوليءَ جي مختلف موضوعن تي لکيو آهي. لوڪ ادب ۾ خاص ڪري هن پهاڪن تي تحقيق ڪئي آهي. پهاڪن ۽ لوڪ ڪهاڻين تي سندس ٿيل ڪم جو تفصيل مقالي ۾ شامل آهي.

(3) ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي: عرساڻي صاحب لوڪ ادب ۾ پهاڪن تي ڪم ڪيو آهي. سندس ڪتاب ”سنڌي ورجيسي ٻولي“ اهميت وارو آهي.

(4) ولي محمد طاهرزادو: هيءُ هڪ داستان گو هو. ڊاڪٽر بلوچ صاحب سان لوڪ ادب رٿا ۾ گڏ به هو. هن جا مختلف موضوعن تي ٻيا ڪتاب به آهن پر 600 کان وڌيڪ صفحن تي ٻڌل سندس ڪتاب ”سنڌ جو لوڪ ثقافتي ورثو“ لوڪ ادب ۾ اهم جاءِ والاري ٿو. اهو ڪتاب پي ايڇ - ڊي مقالي برابر آهي. هن ان ڪتاب جو مسودو 1970ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ حوالي ڪيو پر خبر ناهي ڪهڙن سببن جي ڪري اهو ڪتاب 37 سالن کان پوءِ سندس وفات (31هين مئي 2006ع) کان پوءِ 2007ع ۾ شايع ڪيو ويو. ان ڪتاب جي بنياد ۽ مڃتا ۾ ٿي مون پنهنجي مقالي ۾ لوڪ ادب جي هڪ دؤر جو مُدو 1970ع کان 2013ع مقرر ڪيو. اهو ڪم ته گهڻو اڳ شروع ڪيو ويو هو. 17 بابن تي ٻڌل ان ڪتاب جا مُڪ موضوع ريتون، رسمون، ڌڻ، لوڪ ناچ، لوڪ گيت، گيج، ڳهه ڳنا، ڀرم وهر، عقيدا، هُئر، وندر ورونهن، پوکون، وڻ ٽڻ، جانور، پورهيا، مال متاع وغيره آهن. ان ڪتاب جي سؤ سنوار عبدالحفیظ قريشيءَ ڪئي آهي.

ولي محمد طاهرزادي سنڌ جي ڏاهي لوڪ ڪردار وٽائي فقير تي به ڪتاب لکيو. وٽائي فقير جي ٽوٽڪن ۽ احوالن بابت هڪ ڪتاب عبدالقادر منگيءَ پڻ سهيڙيو. منگي صاحب ٿر بابت لکيل مقالن جي ڪتاب کي پڻ ترتيب ڏنو.

(5) محمد سومار شيخ: شيخ صاحب خاص ڪري لاڙ جي لوڪ ادب ۽

ثقافت تي تحقيق ڪئي آهي. هُن 1954ع کان لکڻ شروع ڪيو جيڪو عمر جي آخري حصي تائين جاري رکيائين. 24هين آڪٽوبر 1986ع تي لاڏاڻو ڪري ويو. سندس لکڻيون مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ 1954ع کان ئي ڇپيون هيون پر ڪتابي صورت ۾ ستر کان پوءِ پڌريون ٿيون. هُن لوڪ شاعرن ۾ خاص طور تي لاڙ ۽ ڪڇ جي شاعرن کي مرڪز بڻايو. سندس هيٺين ڪتابن ۾ لوڪ ادب تي تحقيق سرس نظر اچي ٿي.

1. بدين ضلعي جي ثقافتي تاريخ

2. ڪڇين جا قول

3. ڪڇ جا شاعر اولياءَ

4. ڪڇ جا ڪي سنڌي شاعر

5. ڪڇ جو رڻ

هُن سنڌي لوڪ گيتن جي پهرين شاعرِ مرڪان شيخڻ تي تحقيق ڪري سندس زندگيءَ جو احوال ۽ سندس ڪجهه ڳايل لوڪ گيت ڪتاب “ڪلامِ مرڪان شيخڻ” ۾ آندا آهن.

(6) ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ: ڊاڪٽر صاحب سنڌي ادب جي مختلف

موضوعن تي تحقيق ڪئي آهي. هُن علم ادب کي سانڍڻ لاءِ ”گل حيات انسٽيٽيوٽ“ پڻ ٺاهيو. سندس ٻي ايڇ – ڊي مقالي جو عنوان ڪراچيءَ جو

سنڌي ادب ۾ حصو آهي. ان ۾ به هُن سگهڙن کي جاءِ ڏني آهي پر هُن مختلف اخبارن ۾ خاص ڪري سگهڙن جي جيڪا پذيرائي ۽ همت افزائي

ڪئي آهي سا مثالي آهي. هن سگهڙن جي تنظيم سازيءَ ۾ به ڪردار ادا ڪيو آهي. هُن مختلف سگهڙن جا ڪتاب سهيڙي منظر عام تي پڻ آندا

آهن. سگهڙن جي ڪتابن جو نالو اهڙيءَ ريت رکڻ جي روايت پڻ هن وڌيڪ جهڙيءَ ريت ڪتاب جي نالي سان گڏ سگهڙ جو نالو پڻ اچي. جيئن: موتي

مور ملوڪ جا. ملوڪ نالو آهي هڪ نامياري سگهڙ محمد ملوڪ عباسيءَ جو. پٺاڻ صاحب اهو ڪتاب ترتيب ڏنو. ان کان سواءِ هُن ٻيا ڪتاب پڻ

ترتيب ڏنا جن ۾ سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جو ڪتاب ”لاتيون سُڻ لقمان جون“ به شامل آهي.

(7) **معمور يوسفائي:** نشر ۽ نظم ۾ 15 کان وڌيڪ ڪتابن جي ليکڪ معمور يوسفائيءَ لوڪ ادب رٿا ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جو هٿ پڻ وٺايو. هُن لوڪ ادب جي مختلف صنفن تي طبع آزمائي به ڪئي. ٿر جي تاريخ، لوڪ ادب ۽ ٻين موضوعن تي هُن تمام گهڻو لکيو آهي. لطيفيات به سندس موضوع رهيو آهي. سندس ڪتاب ٿر جو مطالعو ۽ مھراڻي جا مور ۾ لوڪ ادب ۽ سگهڙن جو خاص ذڪر ڪيو ويو آهي. ڪتاب مھراڻي جا مور ضلعي حڪومت عمر ڪوٽ پاران سال 2010ع ۾ ڇپرايو ويو آهي.

(8) **شيخ محمد اسماعيل:** شيخ صاحب لوڪ ادب رٿا ۾ تمام گهڻو ڪم ڪيو. ان رٿا هيٺ شايع ڪيل لڳ ڀڳ سمورن ڪتابن ۾ سندس نالو پانهن پيليءَ طور شامل ڪيل آهي. اهڙيءَ ريت ممتاز مرزا، امداد حسينيءَ ۽ ٻين ڪيترن جا نالا مددگار طور شامل آهن.

(9) **اُستاد محمد ملوڪ عباسي:** اُستاد محمد ملوڪ عباسي سنڌي لوڪ ادب ۾ هڪ تحريڪ جو نالو هو. کيس هن دؤر جي سگهڙن جو سرتاج سڏيو ويندو آهي. هُن تنظيم سازيءَ وسيلي سنڌ جي سمورن سگهڙن کي گڏ ڪيو. ستر واري ڏهاڪي ۾ هُن سنڌ سگهڙ سنگت نالي تنظيم شروع ڪئي. ان تنظيم وسيلي هُن سگهڙن کي ريڊيي، ٽي ويءَ ۽ سرڪاري تقريبن تائين پهچائڻ سان گڏ سگهڙن جا ڪتاب پڻ شايع ڪرايا. سندس ڪتابن ۾ هيٺيان ڪتاب شامل آهن:

1. موتي مور ملوڪ جا
2. موتين مٺ ملوڪ جي
3. ماڻڪ موتي ملوڪ جا
4. مَنهن مٿانهان جن جا
5. گلشن ڏور

6. موتين مالها ملوڪ جي (ڇپائيءَ هيٺ)

(10) اُستاد عبدالرحمان مهيسر: اُستاد عبدالرحمان مهيسر شروع ۾ اُستاد محمد ملوڪ عباسيءَ سان گڏ هو. هي ٻئي همراھ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي ڏاڍو ويجهو هئا. اڳتي هلي مهيسر صاحب سگهڙن جي الڳ تنظيم ٺاهي جنهن جو نالو رکيائين سنڌ سگهڙ ادبي ڀلائي تنظيم. ان تنظيم جي پليٽ فارم تان هن سگهڙن ۽ سگهڙاڻپ جي فن جي تمام گهڻي خدمت ڪئي. مختلف سگهڙن جا ڪتاب پڻ شايع ڪرايائين. هتي سندس لکيل ڪجهه ڪتابن جا نالا ڏجن ٿا.

1. مهيسر جي مام

2. مهيسر جي موج

3. مهيسر جي مُرڪ

4. مهيسر جي مستي

5. ضلعي خيرپور جا حال حيات سگهڙ

(11) عبدالله ورياهه: ورياهه صاحب به لوڪ ادب جي محققن ۾ شامل آهي. هن پهريون ڀيرو سگهڙن جي ڊائريڪٽري ٺاهي، جيڪا سنڌي ادبي بورڊ 1991ع ۾ شايع ڪرائي. ان ڊائريڪٽريءَ ۾ سنڌ جي ذهن ضلعن جي سگهڙن جو مختصر تعارف تصوير سميت ۽ ڪلام جو نمونو ڏنو ويو آهي.

1991ع ۾ ئي سنڌي ادبي بورڊ تماهي رسالي مهراڻ جو لوڪ ادب نمبر تيار ڪيو. جيڪو 1992ع ۾ شايع ٿيو. ان خاص نمبر جو ايڊيٽر مرزا ڪاظم رضا بيگ ۽ سرپرست اعليٰ مخدوم محمد زمان طالب الموليٰ هو.

(12) آغا نور محمد پٺاڻ: آغا صاحب پاڪستان اڪيڊمي ادبيات سنڌ جو ريزيڊنٽ ڊائريڪٽر هو. هو سگهڙن جي سرپرستي ڪندو رهندو آهي. سگهڙن جي ڪجهه تنظيم جو سرپرست پڻ آهي. هن سگهڙن تي تحقيق ڪري هڪ ڊائريڪٽري پڻ ترتيب ڏياري، جيڪا سنڌ سڄاڻ سگهڙ ڊائريڪٽريءَ جي نالي سان سنڌ سڄاڻ سگهڙ لوڪ ادب تنظيم طرفان

2005ع ۾ شايع ٿي. آغا صاحب کي ان ڪم لاءِ سگهڙ محمد منل جهڻيال، ممتاز سنيا سيءِ ۽ عاجز رحمت الله لاشاريءَ جي وڏي مدد حاصل رهي.

(13) **ڊاڪٽر بدر اُچڻ:** ڊاڪٽر بدرالدين اُچڻ سنڌي ادب ۾ تنقيد نگاريءَ تي تحقيق ڪري پي ايڇ - ڊيءَ جي ڊگري حاصل ڪئي آهي. ان سان گڏ هُن لوڪ ادب تي تحقيق پڻ ڪئي آهي. لوڪ ادب ۾ خاص ڪري هُن انگريزيءَ ۾ هڪ ڊڪشنري ٺاهي، جنهن جونالو آهي:

Biographical Dictionary of Folk literature and Folk
lorists

اها ڊڪشنري سنڌ ريفرس فورم ۽ نئين سنڌ اڪيڊميءَ پاران 2005ع ۾ شايع ڪئي وئي.

(14) **عاجز رحمت الله لاشاري:** هن دؤر جي نوجوان سگهڙن ۾ عاجز رحمت الله لاشاري تمام ٿوري وقت ۾ تمام گهڻو ڪم ڪيو آهي. هُو هڪ ترپاڻ پلوڙ سگهڙ آهي. ٻيو سگهڙن کي گڏ ڪرڻ، لوڪ ادب تي تحقيق ڪرڻ ۽ وڌائڻ ۾ ڏاڍو اڳيرو آهي. هُو سگهڙن جي تنظيم سنڌ سگهڙ سنگت لوڪ ادب تنظيم (سلات) جو مرڪزي صدر آهي. ان تنظيم پاران هڪ اخبار سگهڙ سماچار ڪيندو آهي. مختلف سگهڙن جو ڪلام گڏ ڪري ڇپرائيندو به آهي. ان کان سواءِ سگهڙائپ جي فن تي ٻڌل سندس هيٺيان ڪتاب پڻ ڇپجي چُڪا آهن:

1. رنگ رحمت الله جا

2. مولود ۽ مداحون

3. رمزون رحمت الله جون

4. رحمت جا خزانا

(15) **انجنيئر عبدالوهاب سهتو:** سهتي صاحب خاص طور تي پهاڪن تي ڪم ڪيو آهي. سنڌ جي موجوده محققن ۾ هُن پهاڪن تي وڌيڪ ڪم ڪيو آهي. سندس لکيل ڪتابن جو تفصيل مقالي ۾ موجود آهي.

16) پارو امراڻي: ٿر جو هيءُ نوجوان ٿر جي لوڪ ادب خاص ڪري لوڪ گيتن بابت مختلف اخبارن ۽ رسالن ۾ لکندو رهندو آهي. سندس هڪ ڪتابڙو 'گيت سائوٺ - من پائوٺ جا'، نينهن پبليڪيشن مٺيءَ پاران سال 2004ع ۾ شايع ٿيو. ان ڪتاب ۾ ٿر ۽ گجرات جا سائوٺيءَ مند ۾ ڳائجندڙ لوڪ گيت ۽ دوها سنڌي ترجمي ۽ پسمنظر سميت ڏنا ويا آهن.

1970ع کان پوءِ لوڪ ادب کي سهيڙڻ ۾ حسين بخش رڌ، محمد ايوب واهوچي، محمد امين سنڀاسيءَ ۽ ٻين سگهڙن پڻ ڪم ڪيو آهي. جن محققن سنڌي ادب جي تاريخ لکي آهي، انهن به لوڪ ادب کي نه وساريو آهي. تاريخ لکندڙن ۾ ميمڻ عبدالمجيد سنڌي، ڊاڪٽر عبدالجبار جوڻيجو، ڊاڪٽر غلام علي الانا، ميمڻ عبدالغفور سنڌي، بدر ڌامراهو، اڪبر لغاري، مختيار ملاح، طارق عزيز شيخ ۽ ٻيا شامل آهن.

لوڪ ادب جي مختلف صنفن تي نه رڳو تحقيق ڪئي وئي آهي پر ان تي طبع آزمائي به جاري آهي. ان حوالي سان اسان هتي پهاڪن، لوڪ ڪهاڻين ۽ سگهڙن جي شاعريءَ تي ٻڌل 1970ع کان پوءِ شايع ٿيل ڪتابن جو مختصر جائزو پيش ڪنداسين:

پهاڪا

پهاڪن کي سهيڙڻ جي ڪم جي ابتدا ته ديوان ڪوڙي مل 1889ع کان ڪئي. ان کان پوءِ جن عالمن ڪم ڪيو آهي، انهن ۾ ڪيول رام سلامت راءِ آڏواڻي، مرزا قليچ بيگ، پيرومل مهرچند آڏواڻي، غلام اصغر، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو، ڊاڪٽر مرلي ڌر جيتلي، ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي، الله بخش ٽالپر، نورالدين سرڪي، انجنيئر عبدالوهاب سهتو ۽ ٻيا شامل آهن.

1970ع کان 2013ع تائين سنڌي پهاڪن کي نروار ڪرڻ ۽ انهن تي تحقيق ڪرڻ ۾ محترم مرلي ڌر جيتلي ۽ انجنيئر عبدالوهاب سهتي جو ڪم سڀني کان وڌيڪ آهي. هتي پهاڪن جي شايع ٿيل ڪجهه ڪتابن ۽

محققن جا نالا ڏجن ٿا.

1. اصطلاحن جي اصليت - ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو. 1977ع
2. پهاڪن جي پاڙ - ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو. 1989ع
3. پهاڪن جي پابوھ - تيرٿ داس پيسو مل هائيرامائي - ممبئي
1973ع
4. ڏرن جي دٻلي (پهاڪا ۽ چوڻيون - 2 ڀاڱا) سترام داس جڙيا
سنگهائي - احمدآباد 1982ع
5. ماڻڪ ۽ موتي (ورجيسون ۽ محاورا - 2 ڀاڱا) سترام داس جڙيا
سنگهائي - احمدآباد - 1982ع
6. ڀارتيا ڪهاوت ڪوش - 3 ڀاڱا، مرلي ڌر جيتلي، مرتب: وشونات
نروئي (ٻارهن سئو کن سنڌي پهاڪا هندي ۽ انگريزي ترجمي سان
گڏ) 1980ع - 1985ع
7. سنڌي پهاڪا ۽ محاورا - هڪ اڀياس - مرلي ڌر جيتلي -
ڪشناڻي ترست، پوني - 1993ع
8. سنڌي پهاڪا ۽ محاورا ڪوش - سنتداس پنهنون مل ڪشناڻي -
ايڊيٽر: مرلي ڌر جيتلي - پي وي ڪشناڻي ترست پوني 1993ع
9. سنڌي ورجيسي ٻولي - ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي
10. پهاڪن جي سوغات - مورو مل چيٽن داس ڏانڊا - جئ پور
2000ع
11. اُترادي پهاڪا ۽ چوڻيون - انجنيئر عبدالوهاب سهتو
12. موزون آکاڻين وسيلي جڙيل پهاڪا ۽ چوڻيون - انجنيئر
عبدالوهاب سهتو
13. ننڍڙي روپ وارا، چوڻيون، پهاڪا ۽ ورجيسون (پسمنظر ۽
ڪارج) انجنيئر عبدالوهاب سهتو
14. پهاڪا - ڪلام جا ڏيئا - نورالدين سرڪي - نئين سنڌ

اڪيڊمي ڪراچي (ان ۾ شاهه صاحب جي رسالي مان چونڊيل
 اُهي سون ورنئون سِتون شامل ڪيون ويون آهن جيڪي پهاڪي
 يا چوڻيءَ طور ڪم اچن ٿيون.)

لوڪ ڪهاڻيون

سنڌي لوڪ ڪهاڻين ۽ نيم تاريخي داستانن جي سهيڙ جو ڪم
 به انگريزن جي زماني ۾ 1849ع کان شروع ٿيو. سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ
 ادب رٿا ۾ انهن جا ست ڪتاب شايع ڪيا ويا. جن به عالمن شاهه صاحب
 جو رسالو ترتيب ڏنو انهن هر سُر جي مُنيڊ يا رسالي جي مهاڳ ۾ نيم تاريخي
 داستانن تي به قلم کنيو. لوڪ ڪهاڻين کي چئن قسمن ۾ ورهايو ويو آهي
 1. ڏند ڪٿائون 2. ديون ۽ پرين جون ڪهاڻيون 3. روايتي يا نيم تاريخي
 يا عشقي قصن واريون ڪهاڻيون 4. جانورن ۽ پکين جون آکاڻيون.

سنڌي لوڪ ڪهاڻين کي سڀ کان اڳ ۾ يورپي عالم ڪيپٽن
 جارج اسٽيڪ 1849ع ۾ پنهنجي انگريزيءَ ۾ لکيل ”سنڌي گرامر“ جي
 آخر ۾ شايع ڪيو. جيڪي ديوناگري لپيءَ ۾ لکيل ۽ انگريزي ترجمي
 سميت ڏنيون ويون. جارج اسٽيڪ جي انهن ڪهاڻين تي ٻڌل ڪتاب کي
 مرلي ڌر جيتلي صاحب عام سنڌيءَ ۾ آندو. ”اوائلي شايع ٿيل سنڌي لوڪ
 ڪهاڻيون“ نالي سان اهو ڪتاب مرلي ڌر جيتلي صاحب پنهنجي علمي
 تجزيي سان 1986ع ۾ ميدان تي آندو.

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جا. لوڪ ادب رٿا وارن ڪتابن کان
 سواءِ لوڪ ادب بابت ٻيا ڪتاب به آهن. جن مان هڪ آخوند عبدالرحيم
 وفا عباسيءَ جو ڪتاب ”هر گُنيو“ به شامل آهي. آخوند صاحب ان ڪتاب
 ۾ ڪاڇي، ڪوهستان ۽ لسٻيلي جي سگهڙن جو ڪلام ڏنو آهي. اهو
 ڪتاب 1875ع ۾ ڇپيو. ان ۾ مختلف قصا منظوم انداز ۾ ڏنا ويا آهن.
 ڊاڪٽر بلوچ صاحب ان ڪتاب کي سوڌي سنواري 1993ع ۾ سنڌي ٻوليءَ

جي بااختيار اداري پاران ٻيهر شايع ڪرايو. بلوچ صاحب مقدمي ۾ لکي ٿو ”ڪتاب هر گُڻي جي مهاڳ ۾ آخوند صاحب سورهن عنوان ڄاڻايا پر بعد ۾ هنن عنوانن واري مواد جي پويان چار قصا پڻ شامل ڪيائين يعني قصو سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال جو قصو سسئي ۽ پنهنونءَ جو قصو جمجمعا جو ۽ قصو گوا ۽ ٻليءَ جو. انهن مان قصو سيف الملوڪ ۽ بديع الجمال جو پوءِ جدا ڪيائين ۽ اهو جدا ڇپيو. ان جو يارهون ڇاپو سن 1928ع ۾ شايع ٿيو جنهن تان ان کي اُتاري لوڪ ادب سلسلي جي ڪتاب نمبر 34 ”مشهور سنڌي قصا، ٻاهريان قصا ۽ عشقيا داستان“ ۾ شامل ڪيو ويو. جيڪو سنڌي ادبي بورڊ طرفان سن 1963ع ۾ ڇپيو.“ (هر گُڻيو - ص - 13)

ڪتاب ”سنڌي لوڪ آکاڻيون“ سي اي ڪنڪيڊ نالي انگريز جي ڪتاب Forty four year A Public Servant جي هڪ حصي جو ترجمو آهي. جيڪو خانم خديجا دائودپوٽي ڪيو ۽ سنڌي ادبي بورڊ 2007ع ۾ شايع ڪرايو. ڪتاب ۾ سسئي پنهنون، مومل راڻو، هير رانجهو ۽ سهڻي ميهار قصا ڏنا ويا آهن. ڪنڪيڊ انگريز دور ۾ سنڌ ۾ مختلف عهدن تي رهي مختلف شهرن ۾ نوڪري ڪندو رهيو. هو سنڌ جو جوڊيشل ڪمشنر پڻ رهيو. 1891ع ۾ کيس جڏهن سنڌ ڪمشنر ڪيمپ ڪراچيءَ موڪليو ويو ته هتي کيس لوئر ڊپارٽمينٽل اسٽينڊرڊ جو امتحان پاس ڪرڻو پيو جنهن ۾ سنڌي ٻوليءَ جو امتحان به شامل هو. سنڌيءَ ۾ به پيرا ناڪام ٿيو ۽ نيٺ ٽئين ڀيري پاس ٿيو. 1933ع ۾ پنهنجي نوڪريءَ جا 44 سال پورا ڪيائين ۽ سڄو احوال پنهنجي ڪتاب ۾ لکيائين.

لوڪ ڪهاڻين جي ٻين ڪتابن ۾ هيٺيان ڪتاب به اچي وڃن ٿا:

1. ترحون چونڊ لوڪ ڪهاڻيون - محمد عثمان اديب
 2. سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - نارايڻ ڀارتي
 3. روح رهاڻ - ڊاڪٽر هوتچند مولچند گربخشاڻي
- لوڪ ادب رٿا هيٺ شايع ڪيل سنڌي لوڪ ڪهاڻين جي ستن

ڪتابن ۾ 312 لوڪ ڪهاڻيون ڏنل آهن. انهن ڪهاڻين کي ٻيهر پڻ ڇاپيو ويو آهي، جنهن جو مثال فضل الرحمان ميمڻ جو سهيڙيل ڪتاب ”چونڊ سنڌي ڪهاڻيون“ به آهي جيڪو اصل ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي مختلف ڪتابن تان ورتل ڪهاڻين تي ٻڌل آهي. اهو ڪتاب سنڌيڪا اڪيڊميءَ 2001ع ۾ ڇپرايو. اهڙيءَ ريت محمد صالح ڪهڙي به ”چونڊ سنڌي ڪهاڻيون“ ترتيب ڏنيون آهن.

ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي لوڪ ادب رٿا وارن ڪتابن کان سواءِ رهاڻ هيرن ڪارڻ ۽ سڀ رنگ به شامل آهن. انهن ڪتابن جا تازا ڇاپا سنڌ جي ثقافت کاتي سنڌ ادبي بورڊ ۽ ٻين ادارن شايع ڪرايا. سڀ رنگ ۾ لوڪ ادب جي مختلف صنفن جو تعارف ۽ چونڊ ڏني وئي آهي.

رهاڻ هيرن ڪارڻ بلوچ صاحب جي هڪ قسم جي آتم ڪهاڻي آهي، جيڪا 1950ع کان 2000ع تائين لکي. رهاڻ هيرن ڪارڻ مختلف ادارن پاران ڏهن ڀاڱن ۾ شايع ڪئي وئي. انهن ڏهن جلدن کي ٻن ڀاڱن ۾ رهاڻ هيرن ڪارڻ - ڀاڱو پهريون ۽ ٻيو ”ثقافت کاتي ڇپيو آهي پر سڀ کان وڏو حصو لوڪ ادب، پهراڙيءَ جي زندگي، وڻن، ٻيلن، جانورن، مختلف شخصيتن، عقيدن ۽ لوڪ ڏاهپ بابت ڪوجنائن انداز ۾ لکيل آهي.

سگهڙن جا ڪتاب

سگهڙن جي شاعريءَ جي ڪتابن جي اشاعت انگريز دؤر کان شروع ٿي چُڪي هئي. ان حوالي سان پهريون ڪتاب نور محمد جو ڏهه سُرو آهي جيڪو مئني پوڪرڊاس شڪارپور 1892ع ۾ شايع ڪرايو. گڏيل سگهڙن جي گڏيل ڪلام وارو ڪتاب ”هر گنيو“ 1875ع ۾ شايع ٿيو. جنهن جو ذڪر پهريان ٿي چڪو آهي. شاعر مقيم جي ”مجموع مولود“ جو ٽيون ڇاپو 1882ع ۾ شايع ٿيو.

اهو سلسلو جاري رهيو. گهڻي ڀاڱي مختلف سگهڙن جو ڪلام گڏي هڪ ئي

ڪتاب ۾ شايع ڪيو ويندو هو. 1970ع کان هڪ ئي سگهڙ جي ڪلام تي ٻڌل ڪتاب شايع ڪرائڻ جو لاڙو وڌڻ لڳو. ان سلسلي جو ڪتاب ”ڪليات حسين ديدڙ“ سنڌي ادبي بورڊ 1971ع ۾ شايع ڪرايو جيڪو ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي ترتيب ڏنو.

1970ع ۾ ڪتاب ”لاڙين جون لاتيون“ ڇپيو جو عنايت الله زنگي جي

ترتيب ڏنو.

1970ع کان 2013ع تائين مختلف سگهڙن جا 100 کن ڪتاب شايع ٿي چڪا آهن، جيڪي گهڻي ڀاڱي هنن پاڻ شايع ڪرايا آهن. انهن ڪتابن ۾ جيڪي صنفون شامل آهن اُهي هي آهن. 1. حمد ۽ ثنا جا بيت 2. منقبت 3. معجزو 4. مهل موقعي جا بيت 5. گرچيلي / ڳاڻو جا بيت 6. ڳجهارت 7. پرولي 8. رسالو ڳجهارت 9. مناظرو 10. ٽيهه اڪري 11. ذاتين، شهرن، انسانن، جانورن ۽ پکين جا نالا 12. ڪانگل جا بيت 13. واقعاتي بيت 14. مناجات 15. مناقبو 16. مولود 17. ڪافي 18. سمنهن 19. ڏٺ پرولي 20. هنر 21. سينگار 22. ڏور بيت 23. ڏهس، ويهس، ٽيهس، چاليهس 24. ست سريون 25. پهاڪا 26. ٽيهه اڪري 27. نثر بيت 28. هفتا، ڏينهن، راتيون، مهينا 29. لوڪ گيت وغيره

2013ع تائين سگهڙن جي ڇپيل ڪتابن جي لسٽ هيٺ

ڏجي ٿي.

1. موتي مور ملوڪ جا - اُستاد محمد ملوڪ عباسي
2. موتين مٺ ملوڪ جي - اُستاد محمد ملوڪ عباسي
3. ماڻڪ موتي ملوڪ جا - اُستاد محمد ملوڪ عباسي
4. مَنهن مٿانهان جن جا - اُستاد محمد ملوڪ عباسي
5. گلشن ڏور - اُستاد محمد ملوڪ عباسي
6. مهيسر جي مار - اُستاد عبدالرحمان مهيسر
7. مهيسر جي موج - اُستاد عبدالرحمان مهيسر

8. مھيسر جي مُرڪ - اُستاد عبدالرحمان مھيسر
9. سومر جي سوچ (محمد سومر) - مرتب: عبدالرحمان مھيسر
10. مھيسر جي مستي - فقير عبدالرحمان مھيسر
11. ڊاڪٽر بلوچ سان قرب پريون ڪچهريون - فقير عبدالرحمان مھيسر
12. ذات جا ڏيڻا - فقير عبدالرحمان مھيسر
13. فقير ميان داد طارق جون روايتون - مرتب: فقير عبدالرحمان مھيسر
14. حال حيات ضلعي خيرپور جا سگھڙ - اُستاد عبدالرحمان مھيسر
15. لانيون سُڙ لقمان جون - محمد لقمان ڪوڪر
16. لعل ڪٿا لقمان جا - محمد لقمان ڪوڪر
17. لوجون ڏس لقمان جون - محمد لقمان ڪوڪر
18. سگھڙ ڪچهري - ڪلام: فقير هدايت علي رڌ
19. سچ ۽ سونهن وريام جي ورونهن - وريام فقير شيخ
20. ديس وسي ديدار اسان جو - ديدار علي سيال
21. وڳڻ جا ويچار - حاجي علي نواز وڳڻ
22. گفتا گل محمد جا - گل محمد غازي
23. رهاڻ رحمت الله جي - رحمت الله عباسي
24. حرف هيرن جهڙا - حسين بخش رڌ
25. سلسليوار سگھڙ سماچار - عاجز رحمت الله لاشاري
26. سنڌ سڄاڻ سگھڙ ڊائريڪٽري - عاجز رحمت الله لاشاري
27. رنگ رحمت الله جا - عاجز رحمت الله لاشاري
28. مولود ۽ مداحون - عاجز رحمت الله لاشاري
29. رمزون رحمت الله جون - عاجز رحمت الله لاشاري

30. رحمت جا خزانہ - عاجز رحمت الله لاشاري
31. گُنيءَ جو گن - ڏلو فقير پٽي
32. سگهڙن جي ڊائريڪٽري - عبدالله ورياه
33. مهراڻ لوڪ ادب نمبر
34. محبت جا موتي - فقير علي گوهر قريشي
35. محبت جي منزل - فقير علي گوهر قريشي
36. مٽيءَ جي خوشبوءِ - محمد ايوب جوڻيجو
37. صدين جي سوغات - نظير احمد ميمڻ
38. پنهنجي شاعري پنهنجو رنگ - محبوب علي ڏيپير
39. ڪچهري (اخبار) - ايڊيٽر: بيٽو فقير ڪُنڀار
40. منل ماڳ وسن - محمد منل جهتال
41. فيصل انصاف جا - ديدار علي سيال
42. قائم جو ڪلام - قائم الدين سهتو
43. لفظ لعل ڏني جا - لعل ڏنوشر
44. ڪنهن کي ڏجي دانهن - فقير ديدار علي سيال
45. ڪل جڳ رهندا ڪاڙهي - فقير ديدار علي سيال
46. ٻاجههرا ٻول - سگهڙ قاسم ڪلڙو
47. جنهن جو عشق الله سان - سگهڙ قاسم ڪلڙو
48. قاسم جا قول - سگهڙ قاسم ڪلڙو
49. سونهن وطن جي - سگهڙ قاسم ڪلڙو
50. سنسار جا سينگار - سگهڙ قاسم ڪلڙو
51. ڏاهپ پري ڏس - سگهڙ قاسم ڪلڙو
52. سولي ڪر ستار - سگهڙ قاسم ڪلڙو
53. وريام فقير جو ڪلام - وريام فقير شيخ
54. سنگ سچ ۽ سونهن جو - وريام فقير شيخ

55. قائم جو ڪلام - قائم الدين سهتو
56. عشق جي اصلي ڳالهه نه ڪر - گل محمد غازي
57. ڏکڻ جا ڏوهيڙا - گل محمد غازي
58. ذات جا ڏيئا - ڪريم بخش وسطزو
59. سوچون شاهه مراد جون - شاهه مراد شر
60. پنجل جو پيغام - سگهڙ محمد پنجل شيخ
61. لالڻ جي لوچ - سگهڙ لعل ڏنو لالڻ شر
62. سُهڻا سخن سومر جا - محمد سومر چنو
63. مٺا ٻول محبوب جا - محبوب علي ڏيپر
64. گفٽا گدا حسين جا - گدا حسين سهتو
65. سگهڙ سالڪ - اُستاد محمد صادق تهيم جوگن
66. ڪنڊياري جا قريدار - حاجن سولنگي ۽ آچر سولنگي
67. چڪر مال جو - محمد جمن ڀٽي
68. گوهر غلام محمد جا - سگهڙ غلام محمد ميمڻ
69. رين جو راز - سگهڙ ربن ڪُنير
70. اُچارن جو بُڪ - گل حسن گل ملڪ
71. توکي منهنجو سلام سائين - ڏاڏو ڌنل ابڙو
72. اڪيون اوسيئڙا - سگهڙ بدر ڪيهر
73. بهار جي بوند - بهار علي بهار پُرڙو
74. چمڪيو چوڏس چند جيئن - سگهڙ زاهد مهيسر
75. منل ماڳ وسن - محمد منل جهتپال
76. آهون احمد حسين جون - مرتب: عاجز رحمت الله لشاري
77. سونهاري جي سونهن - مرتب: حسين بخش رڌ
78. ريگستاني رهاڻيون - مرتب: حسين بخش رڌ
79. سر جيس تان سور - محمد خان مڱڻهار

80. مُرڪن جون مُڪڙيون - بحرالدين شنبائي

81. ماڻڪ موتي مير جا - مير فقير چنو

ڪتابن جي فهرست ٺاهڻ ۾ عاجز رحمت الله لاشاريءَ ۽ خليل الرحمان مهيسر تمام گهڻي مدد ڪئي. اڃان به ڪي ڪتاب رهجي ويا هوندا. اُميد ته ان سلسلي ۾ دوست مدد ڪندا ته جيئن ايندڙ ڪنهن ڪتاب ۾ انهن جو به تعارف ڏئي سگهجي.

لوڪ ادب تي ٿيل تحقيق جو تجزيو هڪ ڊگهو موضوع آهي. تنهن ڪري هن هڪ ننڍڙي مقالي ۾ پڪ سان ان موضوع سان انصاف نه ٿي سگهيو هوندو تنهن ڪري وڌيڪ ان موضوع تي ڪو نوجوان پي ايڇ - ڊي ڪري صحيح انصاف ڪري سگهي ٿو. ان ڪم ڪرڻ سان نه رڳو لوڪ ادب تي ٿيل ڪم سامهون ايندو پر وڌيڪ ڪم ڪرڻ لاءِ رهنمائي به ملي پوندي.

لوڪ ادب جي واڌ ويجهه لاءِ دنيا ۾ مختلف ادارا ڪم ڪن ٿا پر اسان وٽ بدقسمتيءَ سان اهڙو ڪوبه الڳ ادارو ناهي. سنڌي ادبي بورڊ رٿا شروع ڪري وري ختم ڪري ڇڏي ختم ڪرڻ جو جواز اهو ڄاڻايو ويو ته هاڻي لوڪ ادب تي وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت ناهي تنهن ڪري گذارش آهي ته Folklore Institute کوليو وڃي.

هڪ ٻي گذارش ته سنڌي ادبي بورڊ جي لوڪ ادب رٿا وسيلي ميٽريل مواد مڪمل طور شايع نه ٿي سگهيو آهي. مهرباني ڪري رهيل مواد ڪنهن ماهر حوالي ڪري ڇپائيءَ جو بندوبست ڪيو وڃي. چيو وڃي ٿو ته رڳو پهاڪن جون چار هوريون يا ته بلوچ صاحب جي پونيرون وٽ آهن يا وري سنڌي ادبي بورڊ وٽ. انهن جي حالت هيئنر ڪهڙي آهي سا ته خبر ناهي پر ان سلسلي ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي نالي تي ٺهيل ادارو ”ڊاڪٽر اين. اي. بلوچ ريسرچ انسٽيٽيوٽ فار هيريٽيج ۽ انڊومينٽ فنڊ ٽرسٽ اڳتي اچن. بلوچ صاحب جي نالي تي ٺهيل اداري جو رخ لوڪ ادب ڏانهن موڙيو وڃي.

مددي ڪتاب

1. لوڪ ادب جو تحقيقي جائزو - ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو - انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي
2. هر گڏيو - مؤلف: آخوند عبدالرحيم وفا عباسي - مقدمو - ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ - سنڌي ادبي بورڊ 1993ع
3. رهاڻ هيرن کاڻ (ڀاڱو پهريون ۽ ٻيو) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ - ثقافت کاتو - سنڌ حڪومت 2012ع
4. مھراڻي جا مير - معمور يوسفائي - ضلعي حڪومت عمر ڪوٽ 2010ع
5. پهاڪا - ڪلام جا ڏيڻا - نورالدين سرڪي - نئين سنڌ اڪيڊمي 2006ع
6. سنڌوءَ جا گيت - ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو - ثقافت کاتو سنڌ 2008ع
7. سنڌي لوڪ ادب: مضمون ۽ مقالا - ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو - ثقافت کاتو سنڌ حڪومت 2013ع
8. ڪچهريءَ جا مور - ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو - ثقافت کاتو سنڌ حڪومت 2013ع
9. سنڌ جو لوڪ ثقافتي ورثو - ولي محمد طاهرزادو - سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو 2007ع
10. ڪچين جا قول - محمد سومار شيخ - سنڌي ادبي بورڊ 1977ع
11. سنڌي لوڪ ساهت - ڊاڪٽر نارايڻ ڀارتِي - سنڌي ادبي بورڊ
12. گجھارتون - ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ - سنڌي ادبي بورڊ
13. چونڊ سنڌي لوڪ ڪهاڻيون - سهيڻيندڙ: فضل الرحمان ميمڻ - سنڌيڪا اڪيڊمي 2001ع
14. موزون آکاڻين ذريعي تجزييل پهاڪا ۽ چوڻيون - انجنيئر عبدالوهاب

سهڻو - سنڌي ساهت گهر 2004ع

15. اُترادي پهاڪا ۽ چوڻيون - انجنيئر عبدالوهاب سهڻو 2006ع

16. لوڪ ادب سلسلي جي چاليهن ڪتابن جي فهرست - سنڌي ادبي بورڊ
1991ع

17. سنڌي ورچيسي ٻولي - پروفيسر ڊاڪٽر شمس الدين عرساڻي -
روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو 1997ع

18. مقالو: گذريل پنجاه سالن ۾ گجرات ۾ سنڌي لوڪ ادب جو جائزو
ليکڪ: ويڙهو رفيق، ايڊيٽر: تاج جويو. سنڌي ٻولي تحقيقي جرنل،
سنڌي ٻولي اٿارٽي، حيدرآباد، سنڌ، جلد پنجون، شمارو چوٿون، آڪٽوبر
- ڊسمبر 2012ع.

ڪچي / ميمڻي لوڪ ادب

سنڌي ٻولي دنيا جي شاهوڪار ۽ قديم ٻولين ۾ ڳڻي وڃي ٿي. شاهوڪار ٻولين جي مختلف خاصيتن مان اها به هڪ وڏي خوبي ليکي ويندي آهي ته ان کي مختلف لهجا ٿيندا آهن. لهجن ۾ نه رڳو ڳالهائڻ جو انداز مختلف هوندو آهي پر انهن ۾ لکت، اُچار، مذڪر، مؤنث ۽ واحد جمع ۾ ڪجهه فرق ۽ لفظن جي گهاتي واڌي ۽ معنيٰ مفهوم ۾ به ٿورو فرق ملندو. عربي ۽ فارسي، انگريزي ۽ اردو ٻولين جي مختلف لهجن کي ڏسنداسين ته اسان کي اهڙا ڪيترائي مثال ملندا، ساڳي ريت سنڌيءَ ۾ به آهي.

سنڌيءَ جي مختلف لهجن، جهڙوڪ: اترادي، وچولي، لاڙي، ڪوهستاني، ٿري ۽ ڪچي وغيره ۾ اسان کي ان قسم جا اڪيچار مثال ملندا. ڪجهه مثال هتي ڏجن ٿا: لاڙي لهجي ۾ پگهار لفظ مذڪر ۽ اتراديءَ ۾ مؤنث آهي. اتر ۾ مٿيرو ۽ لاڙ ۾ ساڳيءَ شئي کي چيڙ چون. اهڙيءَ ريت ڪوهستاني اترادي ۽ لاڙي لهجي جي ڳالهائڻ کي ڍار به مختلف آهي. ساهتي (وچولي) لهجي جو وري ٻيو انداز آهي. مطلب ته اهي سموريون ڳالهيون سنڌي ٻوليءَ جي سُونهن وڌائين ٿيون.

سنڌي ٻوليءَ ۾ ڪچي، ميمڻي ۽ ڪاٺياواڙي لهجو به ان قسم جي ڪيترين ئي خوين سان ٽٽار آهي. ان لهجي ڳالهائڻ وارن جي گهڻائي ڪراچي، ٺٽي ۽ بدين ضلعن ۾ رهي ٿي. هي اُهي ماڻهون آهن، جيڪي سنڌ ۾ رهندا هئا ۽ پوءِ هتان لڏي ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ پهتا، اُتان وري هتي واپس آيا. واپسيءَ ۾ اُتان جا ڪيترائي لفظ ۽ هڪ نئين سُڃاڻپ کڻي آيا، ڪچي

لهجو سنڌي ٻوليءَ جي قديم لهجن منجهان هڪ آهي. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکي ٿو ته: ”ڪڇ جو ملڪ سنڌ ۽ ڪاٺياواڙ گجرات جي وچ وارو ڦٽڙو هو. تاريخي دور کان اڳ جڏهن سنڌونديءَ جي اُڀرندين شاخ ”ڪوري جي نار“ ۾ ڇوڙ ڪندي هئي، تڏهن ”مٿن جي دڙي“ واري قديم سنڌي تهذيب گجرات تائين پهتي، جنهن جا آثار اُتي ”لوٽل“ مان مليا آهن. تاريخ جي روشنيءَ ۾ اٺين صدي عيسويءَ کان وٺي سنڌ ۽ ڪڇ ٻئي ساڳيءَ اسلامي تهذيب جا مرڪز بنيا ۽ پڻ ڪڇ جا تجارتي، سياسي ۽ سماجي ناتا سنڌ سان پڪا پختا ٿيا. سومرن جي دور ۾ سنڌ جي قومن، خاص طرح سنڌ جي سمن قبيلن ڪڇ کي وسايو ۽ پوءِ سمن جي دور تائين سنڌي ٻولي سڄي ڪڇ جي مقامي ٻولي بڻي ۽ اتي جي مقامي ماحول ۾ سنڌي ٻوليءَ جو ”ڪڇي محاورو“ هڪ نئين صورت ۾ نروار ٿيو.“ سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ _ (ص 281)

هن وقت ڪڇي لهجي کي سنڌي ٻوليءَ جي رسم الخط کانسواءِ اردو، گجراتي ۽ رومن رسم الخط ۾ لکيو پيو وڃي، بلڪ هن وقت رومن رسم الخط تي وڌيڪ ڌيان ڏنو پيو وڃي. هن لهجي تي ڪيترن ئي عالمن ڪم ڪيو آهي. لڳ ڀڳ اُهي سڀئي ان راءِ جا آهن ته هي لهجا ڪا الڳ ٻولي ناهن. هتي انهن لجهن تي ڪم ڪندڙن ۽ لکندڙن مختلف عالمن جا رايا ڏجن ٿا:

يحيٰ هاشم باواني ميمڻيءَ تي ڪم ڪندڙن ۾ وڏي حيثيت رکي ٿو. پاڻ 27هين اپريل 1940ع تي جيت پور، هندستان ۾ ڄائو ۽ 12 آڪٽومبر 2007ع تي ڪراچيءَ ۾ وفات ڪري ويو. هو صوفي خيال جو ماڻهون هو. نقشبندي سلسلي جي بزرگ حافظ احمد بروهي (باقراڻي ضلعي لاڙڪاڻي) جو مريد هو. هن ميمڻ جي تاريخ، ادب سماجيت ۽ صحافت تي وڏو ڪم ڪيو. سندس لکڻيون گهڻي ڀاڱي گجراتيءَ، اردو ۽ انگريزيءَ ۾ آهن. سندس ڏهن کان وڌيڪ ڪتاب لکيل آهن، جن مان ڪن جا نالا هيٺ ڏجن ٿا:

- 1: شعب الايمان امام بيهقي (گجراتي)
- 2: تحريڪ آزادي اور ميمن برادري (ترجمو : ڪتري عصمت علي پتيل)
- 3: ميمن ٻولي اور ادب
- 4: ميمني لوڪ ادب.
- 5: پاڪستان ڪا عوامي ادب
- 7: عالمي ميمن انسائيڪلوپيڊيا.

بيحي صاحب ميمڻ برادريءَ بابت لکي ٿو ته ”ميمڻ برادري پنهنجو قابل فخر ۽ منفرد معاشرورڪي ٿي ان جي سماج جا منفرد طور طريقا آهن ۽ ان جي واڌاري لاءِ ميمڻي انتهائي مٺي زبان آهي. ڪنهن زماني ۾ ان جي پنهنجي رسم الخط هوندي هئي. گريغرسن Linguistic Survey of India جارج برٽن اسٽيڪ Grammar of Sindhi Language لسانيات جي ماهر سراج الحق ميمڻ 1970ع ۾ سنڌي ٻولي ۽ ڊاڪٽر غلام علي الانا ”سنڌي صورتخطي“ ۾ ان جا نمونا به ڏنا آهن. ميمڻي زبان سنڌي زبان جي شاخ آهي.“ (ميمني لوڪ ادب ص 34) ڪڇي / ميمڻيءَ ۾ هر قسم جو ادب تخليق ٿئي ٿو. لوڪ ادب جون مختلف صنفون هت ڪيون وين آهن. هن وقت ايترو ڌيان نه ٿو ڏنو وڃي. اهو ادب ميسارو ٻيو وڃي. ميمڻ برادريءَ جون مختلف سماجي تنظيمون ڪم ته ڪن پيون پر اهو ڪم ايترو اثرائتو ناهي.

ڪڇي ميمڻي لهجي تي ڪم ڪندڙ محترم نرگس يفتوب ميمڻ، جيڪا ڪينڊا ۾ رهي ٿي، ان جي راءِ هن ريت آهي: ”نصري پوري ميمڻ عالمي سطح تي جيڪا ٻولي ڳالهائڻ ٿا، ان کي عام طور تي ”ڪڇي“ چيو وڃي ٿو پر هتي هڪ ڀار آهي، جيڪا اڄ اسان ڪڇي ٻولي ڳالهائون ٿا، اها سنڌي گجراتي، سرائيڪي، راجسٿاني، سواحلي ۽ انگريزي زبانن جو هڪ مڪتب آهي. اسان جي ابن ڏاڏن جي اصلي ٻولي سنڌي هئي.“ هوءَ

اڳتي لکي ٿي ته ”ڪڇي زبان کي پنهنجي رسم الخط آهي، جنهن کي ”ڪوڄڪي“ چيو وڃي ٿو پر هاڻي اها رسم الخط استعمال ۾ ناهي.“
(ميمڻ سماج ڪراچي، جنوري 2011ع، ص 14، 15)

ڪڇ جي معنيٰ آهي بگل. هيءُ علائقو جاگرافيائي لحاظ کان سنڌ جي بگل ۾ هجڻ ڪري ڪڇ سڏيو وڃي ٿو. هن وقت ڪڇ هندستان جي صوبي گجرات جو حصو آهي. اُتي ڪڇيءَ کانسواءِ گجراتي ۽ ٻيون زبانون به ڳالهايون وڃن ٿيون.

سنڌ ۾ ڪڇي ٻولي اهي ماڻهو ڳالهائڻ ٿا، جيڪي گجرات کان هتي پهتار لڏي آيا آهن، انهن ۾ گجراتي ۽ ٻين ٻولين ڳالهائڻ وارا ماڻهو به شامل آهن. ڪڇيءَ ۽ ميمڻيءَ کي ٻوليءَ جا ماهر هڪ ئي ٻولي سمجهن ٿا. ڪراچيءَ ۾ ڪڇيءَ ۽ ميمڻيءَ تي تحقيق ڪري عصمت علي پٽيل به ڪئي آهي. ان سلسلي ۾ هن جي راءِ آهي ته، ڪڇي ۽ ميمڻي هڪ ئي ڳالهه آهي. ”ڪڇي زبان سنڌي زبان جو هڪ لهجو آهي ۽ خاص ڪري سنڌ جي لاڙ واري حصي ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ سان وابستا آهي. شاهه عبداللطيف ڀٽائيءَ جو ڪلام رياست ڪڇ ۽ ڪاٺياواڙ ۾ وڏي شوق سان پڙهيو ويندو آهي. سنڌي ڪافيون به ماڻهون منڙي آواز سان پڙهندا آهن. ڪڇي ۽ گجراتي برادريءَ وارا شاهه صاحب سان نه رڳو عقيدت رکن ٿا پر ان جو ڪلام به کين ياد آهي.“ پٽيل صاحب چهن کان وڌيڪ گجراتي ڪتابن جو اردو ترجمو ڪيو آهي. ٻه تحقيقي ڪتاب لکيا اٿائين ۽ 13 کان وڌيڪ رسالا / مجلا ايڊٽ ڪيا اٿائين. سندس سمورو ڪم گجراتي ۽ ڪڇي ادب ۽ برادريءَ بابت آهي. اهو ئي سبب آهي ته کيس ”فخر ڪٿريءَ“ جو لقب ڏنو ويو آهي سندس راءِ وڌندار آهي، ان راءِ کي وڌيڪ سگهاري ڪرڻ لاءِ جڳ مشهور عالم اديب ۽ ڏاهي پروفيسر غلام علي الانا جي تحقيق مان ڪجهه ٽڪرا ڏجن ٿا، جنهن ۾ هن مختلف عالمن جي رايي وسيلي ثابت ڪيو آهي ته ڪڇي سنڌي ٻوليءَ جو لهجو آهي.

”سرگريئرسن“ ڪڇي ٻوليءَ کي سنڌي زبان جو لهجو قرار ڏنو آهي. هن جي راءِ موجب ڪڇي لهجي ۽ وچولي ۽ لاڙي لهجي جا ڪيترائي عنصر ملن ٿا. ڊاڪٽر سورلي پٽ 1931ع واريءَ آدمشماريءَ جي رپورٽ ۾ ڪڇي ٻوليءَ کي سنڌي زبان جو لهجو ڄاڻايو آهي. هن ڏس ۾ ڪا ڪوپيرو مل لکي ٿو:

”ڪڇ ملڪ اڀيٽ آهي، تن پاسن کان سمنڊ جون ڇوليون چلڪا ڏئي ان جا پت پئيون پسائين، تنهن ڪري اهو ”ڪڇ“ يعني سمنڊ جي ڪناري وارو ملڪ سڏجي ٿو اتي جيڪا سنڌي ڳالهائڻ ۾ اچي ٿي، سا ڪڇڪي سڏجي ٿي.“

جيتوڻيڪ ڪڇ رياست هن وقت هندستان جي صوبي گجرات جو هڪ ضلعو آهي پر لساني حذبنديءَ واريون ليڪون سياسي حدون لتاڙي سنڌي زبان جي لساني جاگرافيءَ واري سرحد ۾ ڪڇي ٻوليءَ کي پڻ شامل ڪري ويون آهن. ڊاڪٽر لچمڻ خوجندائي لکي ٿو: ”ڪڇ جو دورو ڪندي عام ماڻهن مان معلوم ٿيو ته هو پنهنجيءَ ٻوليءَ کي گجراتيءَ بجاءِ سنڌيءَ جي ويجهو سمجهن ٿا. ڪن ٻڌايو ته ڪڇي ٻولي سنڌيءَ ۽ پنجابيءَ جي ملاوت مان ٺهيل آهي.“

ڊاڪٽر لچمڻ وڌيڪ لکي ٿو ته ”ڪڇي ته سنڌي ٻوليءَ جو ئي هڪ قسم آهي، ڪڇيءَ ۽ سنڌيءَ ۾ فرق رڳو اهو آهي ته ڪڇيءَ ۾ گهڻا گجراتي لفظ اچي ويا آهن.“

مسٽر خوجندائيءَ پارت ۾ سنڌي ٻوليءَ جي مختلف نمونن جي سرشتي جو اڀياس ڪرڻ ۽ ان ڏس ۾ کوجنا ڪرڻ جي سلسلي ۾ ڪڇ جو دورو ڪيو هو. هن اتي ڪمين ڪاسبين، واپارين، ڪڇ جي مهاراءَ جي درباري عملي، سرڪاري عملدارن ۽ ڪن ڪڇي ودوانن سان پڻ ملاقاتون ڪيون ۽ انهن وٽان ڪڇي ٻوليءَ، ساهت، سڀيتا، اتهاس وغيره جي ڪافي معلومات حاصل ڪيائين. انهيءَ معلومات جي آڌار تي هن هڪ ليک لکيو

هو. جو روزاني هند واسي، ماهه ڊسمبر 1962 ع جي ويهين تاريخ واري پرچي ۾ ڇپيل آهي.

مٿي ڏيکاريو ويو آهي ته سياسي، سماجي، مذهبي، تجارتي ۽ واپاري ناتن ۽ رشتن جي ڪڇ واري ايراضي سنڌ جو هڪ حصو آهي. انهن سببن ۽ ناتن توڙي اقتصادي مسئلن جي ڪري هزارن جي تعداد ۾ ماڻهو خواجا، ميمڻ، لوهاڻا، ڀاٽيا ۽ سونارا وغيره ٺٽي، شاهپنڌر، سيوهڻ، جوڻي، رڙي، بدين، علي بندر، ونگي، پتڙ ۽ ٻين شهرن مان لڏي ڪڇ ۽ گجرات جي بندرن تي وڃي آباد ٿيا، جتي کين سوين سال گذرڻ جي باوجود هو پنهنجي مادري زبان قائم رکندا آيا آهن ۽ گهرن ۾ توڙي ٻاهر واپاري ڏي وٺ ۾ پنهنجي مادري زبان استعمال ڪندا آيا آهن اڄ به ڪڇ جا خواجا، ميمڻ، لوهاڻا، جاڙيجا ۽ ٻيون ذاتيون وڻج واپار ۽ گهرو استعمال ۾ ڪڇي ٻوليءَ کي ڪتب آڻيندا آهن. خواجن، لوهاڻن ۽ ميمڻن وغيره جي ٻوليءَ جو روپ، رسمون ۽ رواج هڪ جهڙا آهن، انهن کي ڪڇ ۽ سنڌ سان لهه وچڙ بابت ڪجهه چئي ڄاڻ آهي. انهن قومن جي ڳالهائڻ ۽ کاڌي پيئي وغيره ۾ ڪو خاص فرق ڪونهي. ميمڻ اڄ ڏينهن تائين جمڻ ۽ شاديءَ وغيره ۾ سنڌ جون هندڪيون رسمون نڀاهيندا آهن. ” (سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي _ ص 35 ۽ 37)

مٿي ڏنل عالمن جي رايي مان ثابت ٿيو ته ڪڇي سنڌي ٻوليءَ جو هڪ لهجو آهي. جڏهن ڪڇي لوڪ ادب تي تحقيق جي سلسلي ۾ ڪراچيءَ ۽ ٺٽي ضلعي جي ڪڇي لهجي ڳالهائڻ وارن ماڻهن سان رابطو ڪيو ويو ته هنن وڏي افسوس سان جواب ڏنو ته: ”سائين! هن وقت اسان وٽ به جديد زمانو اچي ويو آهي، تنهن ڪري اهي پراڻا لوڪ گيت ختم ٿي ويا آهن. شايد ڪنهن پوڙهيءَ کي راسوڙا ياد هجن. (راسوڙو شاديءَ جي شهرن ۽ لاڏن کي چون) ڇاڪاڻ ته هن وقت انڊين ثقافت اسان جي گهرن ۾ به ڪاهي پئي آهي.“ (ناليواري سنڌيءَ ۽ اردو جي شاعر اقبال شاهين جا

ويچار جو اصل جاتيءَ ضلعي ٺٽي جو رهواسي آهي ۽ هن وقت لياريءَ ڪراچيءَ ۾ رهي ٿو.

سنڌ ۾ ڪڇ جي لوڪ ادب جي حوالي سان محمد سومار شيخ ڪتاب ڪڇين جا قول لکيو جيڪو سنڌي ادبي بورڊ 1977ع ۾ شايع ڪرايو جنهن ۾ ڪڇ جي جاگرافيءَ، ٻوليءَ، ادب، شاعرن ۽ سگهڙن بابت لکيو ويو آهي. لوڪ شاعرن ۾ ڀاڳوڀان، حاجي عمر ڪٽي، چڱو جت ۽ ٻيا شامل آهن.

ڪڇيءَ جي فنڪارن اسماعيل مير ۽ امينه مير وٽان مشهور لوڪ گيت ”مورتو ٽلي راڻا“ مليو آهي. جيڪو سنڌ جو مشهور لوڪ گيت آهي. هُو ان لوڪ گيت کي گڏجي ڳائيندا آهن. ڏن به ساڳي آهي پر ٻولن ۾ ڪڇي لهجو سمائيل آهي. اهو لوڪ گيت هيٺ ڏجي ٿو:

مور تو ٽلي راڻا، مور تو ٽلي راڻا،
تنهنجي ماڙيءَ جي ڪلهي، تنهنجي ماما جي ڪلهي

زبور گهرايم، سو لي ڙي اله لڳ راڻا
راڻا تو مان راج ٿيندا، راڻا تو مان لک ٿيندا

نٿ گهڙا ڀر، سو لي ڙي اله لڳ راڻا
راڻا تو مان راج ٿيندا، راڻا تو مان لک ٿيندا

ويندي گهڙا ڀر، سو لي ڙي اله لڳ راڻا
راڻا تو مان راج ٿيندا، راڻا تو مان لک ٿيندا

جهومر گهڙا ڀر سولي ڙي اله لڳ راڻا
راڻا تو مان راج ٿيندا، راڻا تو مان لڪ ٿيندا

مور تو ٿلي راڻا. مور تو ٿلي راڻا
تنهنجي چاچن جي ڪلهي، تو جيءَ چاچيءَ جي ڪلهي.
ڊاڪٽر غلام علي الانا پنهنجي ڪتاب ”سنڌي ٻوليءَ جي لساني
جاگرافيءَ“ ۾ محترم يحيٰ ڀاواڻيءَ جي حوالي سان لکيو آهي ته هُن لوڪ
گيت هو جمالي کي ڪڇي لوڪ گيت ڪوٺيو آهي. الانا صاحب اڳتي لکي
ٿو ته مستريحي ڀاواڻيءَ طرفان اخبار وطن ۾ ڇپايل ”هو جمالو“ کي ڪڇي
لوڪ گيت لکيو ويو آهي. هو لکي ٿو ته، هي لوڪ گيت دليراءِ ڪارائيءَ
جي ترتيب ڏنل ڪتاب ”ڪڇ نولوڪ ساهتيه“ مان صفحي 334 تان نقل
ڪري ڏنو ويو آهي. ”پنهنجي ريمارڪ ۾ مستري ڀاواڻي لکي ٿو ته ”هو جمالو
”لوڪ گيت ۾ سنڌين ڪڇ جي ماڻهن جي گهڻي واکاڻ ڪئي آهي.
(سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي ص: 43) مستري ڀاواڻيءَ هو جمالي جا ٻول
هن ريت ريكارڊ ڪيا آهن.

هو جمالو ري پيلي!	هو	جمالو
جمالو جتن جو	هو	جمالو
اسين پيلي ڪٿياسين،	هو	جمالو
اسين ماڻهو ڪڇ جا،	هو	جمالو
اڇا چوڪا ڪير ۾،	هو	جمالو
رتا چوڪا ڇاءِ ۾،	هو	جمالو
ڪارا ڏونگر ڪڇ جا،	هو	جمالو
ڪارا ميگهه ملهار پيلي،	هو	جمالو
ڌورا ڌڻ ڌڻار جا،	هو	جمالو

ڏورا ڏاڀر چير پيلي،	هو	جمالو
منا ماڻهو ڪڇ جا،	هو	جمالو
منا مينهن ڪير پيلي،	هو	جمالو

لوڪ گيت هو جمالي لاءِ مختلف روايتون آهن، جن ۾ ان کي سنڌ جي مختلف علائقن سان منسوب ڪيو ويو آهي. ان جي ٻولن جي بنياد تي جمالي نالي شخص جو لاڳاپو ظاهر ڪيو ويو آهي، ڪٿي ان لاءِ چيل آهي، جيڪو سکر واريءَ ڀل تي، هو جمالو وري ڪٿي ائين به آهي ته لڙي آيو لاڙ ڏانهن، هو جمالو.

بهر حال ان لوڪ گيت جو پسمنظر جمالي نالي هڪ همراھ آهي ۽ پڪ سان ان جو ڪو هڪ ڳوٺ هوندو. جڏهن ان واقعي کي لوڪ گيت جي شڪل ملي ته ان تمام گهڻو سفر ڪيو ۽ مقبوليت ماڻي. انهيءَ جي ٻولن ۾ واڌارو ٿيو ۽ هر ڪنهن ان کي پنهنجو ڪيو. جتي به سنڌي ٻولي ڳالهائي وئي يا وڃي ٿي اتان جي لهجن جو ان تي اثر ٿيو. (تفصيل لاءِ ليکڪ جو ڪتاب سنڌوءَ جا گيت)

ڊاڪٽر الانا صاحب لوڪ گيت کانسواءِ مسٽر پاواڻيءَ جي حوالي سان پٺهاريءَ جي لوڪ گيت جي عنوان سان ٻيو هڪ ڪڇي لوڪ گيت پڻ ڏنو آهي، جنهن جا ٻول آهن،

پٺهاريءَ جو لوڪ گيت

ڪڍي پاڻي را ڪين ويڃا ؟ پَوَنَ تو لڳي
 پون تو لڳي، اي نجر (نظر) تي لڳي
 منهنجي ويڻي ويڪا جي پون تو لڳي
 منهنجا ڦلڙا ڪرما جي نجر (نظر) تي لڳي
 منهنجي ميڏي رنگا جا پون تو لڳي
 رورنگا رجنا جي نجر تي لڳي

منهنجي چيلهه لچڪا لچڪا جي پون تو لڳي
 منهنجي هيل ڪين ۾ پراجي نجر تي لڳي
 ڪڇ جي شاعرن جي جوڙيل ڪلام جو موضوع ۽ مضمون لڳ
 ڀڳ ساڳيو سنڌ وارو آهي. يعني اخلاقي ۽ صوفيائو ڪلام جنهن ۾ دنيا کي
 فاني سمجهڻ، عبادت، ڪرڻ، چڱا ڪم ڪرڻ، هٿ وڌائي، لوپ ۽ لالچ کان
 پرهيز ڪرڻ جهڙا مضمون بيان ڪيل آهن، ڪڇ جي شاعرن جون پسنديدہ
 صنفون ڪافي، بيت، دوها ۽ سورنا آهن.

(سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي _ صفحو 44)
 ميمڻي لوڪ ادب جي مطالعي کانپوءِ معلوم ٿئي ٿو ته ان ۾ اسان کي
 عام سنڌي شعر ۽ ادب وانگر مختلف صنفون ملن ٿيون، جن ۾ شاديءَ جا
 ڳيچ، لوليون، آکاڻيون، مختلف لوڪ گيت، پروليون ۽ چوڻيون وغيره شامل
 آهن.

هتي مثال لاءِ ڪجهه صنفن جو ذڪر ڪجي ٿو:

چوڻيون: اسان جي هر لهجي ۾ ماحول مطابق چوڻيون رائج آهن،
 چوڻيون صدين جي تجربن جو نچوڙ ۽ سمجھائڻ جو سولو طريقو آهن. ميمڻ
 پاڻ به ڪچهريءَ دوران چوڻين جو استعمال ڪندا آهن:

1: عقل وڪاڻي ميڙي (ملي) تو مورڪ ڪير هوئي.

(عقل جيڪڏهن پئسن سان ملي ته ڪوبه موڳو نه هجي)

2: ايڪلو ماڙهو گرو ڪري، منجي اُڪڙي ني واڻ پري

(اڪيلو ماڻهون ڇا ڪري ڪٿ جو واڻ کولي يا ان کي واڻي)

3: آلي جي بدلي مالو (ڇا سوچيو هو ڇاڻي ويو غلط نتيجو نڪرڻ)

پروليون: سنڌي ٻوليءَ جي سڀني لهجن ۾ ڳجهارتون، پروليون ۽
 ڏٺون موجود آهن. ٻارڙا به هڪٻئي کي پروليون ڏيندا آهن. ڪيڏندي ڪيڏندي
 هڪٻئي کان سوال ڪندا آهن ۽ ان جو جواب ڏيندا آهن. سنڌ ۾ ميمڻ

جي گهڻي آبادي شهرن ۾ رهي ٿي اُتي اوطاقي ڪلچر ته ناهي. هنن جي ڪميونٽيءَ جا مرڪز آهن. جتي هو هر سماجي سرگرمي جهڙوڪ: شادي مرادي ۽ ٻيون تقريبن ڪندا آهن. انهن تقريبن ۾ اوطاقي ۾ ٿيندڙ ڪچهريءَ وانگر ڪي ڳجهارتون ته ڏيندا وٺندا ناهن پر پارڙا عام ڪچهرين ۾ ڪٿي ڪٿي هڪٻئي کي پروليون ڏيندا آهن. هتي هڪ پرولي ڏجي ٿي:

آسمان ۾ ننگار وڌائي ڏيو.

جواب: اچو ڪاٺو مڇي ڍوڪڙا

پروپيٽ جو تگارو

آسمان ۾ وڳنون نگارو

ميمڻي لوڪ ڪهاڻيون / آکاڻيون: لوڪ ڪهاڻين جو رواج سنڌ

جي هر خطي ۽ هر لهجي ۾ موجود آهي. ڪهاڻيون عام ڪچهرين توڙي گهرن ۾ ٻڌايون وڃن ٿيون. ميمڻن جو نئون نسل خاص ڪري نوجوان عورتون ته انهن ڪهاڻين کان تيزيءَ سان پري ٿينديون پيون وڃن. پر ڏاڏيون، نانيون ۽ پيون وڏيون مڙئي انهن روايتن کي زنده رکيون پيون اچن. هنن کي جڏهن وارو ملي ٿو ته نئين نسل ۾ منتقل ڪرڻ جي ڪوشش ڪن ٿيون. هتي هڪ ميمڻي آکاڻي ڏجي ٿي:

سُڻو آکاڻي، ٻو هوا يا، هڪڙي جو نالو عيسو ٻي جو نالو موسو ٻي يا نديءَ جي ڪني تي آيا هوا. نديءَ جي پور ناري (نھاري) ربا هوا. ايتري ۾ نديءَ جي پور ۾ ڪين تٽائين تٽائين ڪوئي چيچ اچي رهي هئي. ان کي ڏسي موسو عيسيٰ کي چوي ٿو ”يا نار تو هي وري گُرو آهي؟“ عيسو سُڻي آڪ ڪري ني چوي ٿو ”يا لڳي ٿو ڏوسو پڻ ڪراچ ڪوئي جي شير وائي پڻ هوئي. موسو ٻوليو ”آهاها واه ڙي واه پانجو تو ڪم ٿي وني نا. شياڙو اچي تو اوڏن لاءِ ڪم اچنو. عيسيٰ مار چلانگ جلدي ڪٿي اچ. عيسو لنگي جو ڪچو ٿو. واڙي هڙڙڙ..... هت ڪري ني پاڻيءَ ۾ ڏيڪو ماري

ڊوجي طرف ترنو ترنو ويو.

جڏي نجِيڪ ويو تڏي ان کي کبر (خبر) پوي ڪه هي تان ڪارو رچ آهي. رچ عيسيٰ کي پڪڙي گهني. عيسو ڀڳڻ جي ڪوشش ڪري تي رچ پاڇو عيسيٰ کي پڪڙي گهني. آويا ٻي پتر بڻا اتي پاڻي ۾ چب چبيا بولان منڊيا. گهڻي وار ٿي وي عيسو ڏوسو گهني ني آنا آيو ايتري موسو نديءَ جي ڪناري سي عيسيٰ کي سڏ ڪري ”اڙي يا عيسيٰ گهڻي وار ٿي هاڻي هي ڪٿي ڪي ڇڏ، ڪٿو پاڻ کي ناهي ڪپڻو. عيسو بوليو ياموسا اي ڪٿي ڪي ته آئون ڇڏان. تو پر ڪٿو مڪي نه تو ڇڏي.“ (ميمني لوڪ ادب. ص: 77)

هيءَ هڪ نصيحت واري آکاڻي هئي. جنهن ۾ تفريحي پهلو به هو. ٻارتن توڙي وڏرن لاءِ هن ۾ اهو سبق شامل هو ته ڪڏهن به بنا تصديق جي ڪنهن شئي ۾ هٿ نه وجهجي ڇاڪاڻ ته هر چمڪندڙ شئي سون ناهي ٿيندي.

ڪيچي / ميمڻي لهجي کي هڪ ڌار ٻولي بڻائڻ جا جتن وڏي عرصي کان ٿيندا پيا اچن. جنهن جو چتو ثبوت اهو آهي ته ان کي موجوده سنڌي رسم الخط ۾ لکڻ بدران گجراتيءَ ۽ اردوءَ ۾ لکيو وڃي ٿو. هن وقت گهڻي ڀاڱي اردو رسم الخط ۾ لکيو وڃي ٿو. ان کانسواءِ ڪجهه سالن کان ان کي رومن رسم الخط ۾ لکڻ جي شروعات به ٿي چڪي آهي. جنهن جو وڏو سبب نئين نسل جو انگريزي ٻوليءَ ڏانهن لاڙو آهي.

ان سلسلي ۾ منهنجي آڏو عبدالرزاق ٿيا والا جو ڪتاب A “new language is born Memani” آهي. ان ڪتاب جو نئون ايڊيشن 2005ع ۾ ڇپيو. اهو ڪتاب بنيادي طور تي انگريزيءَ ۾ آهي پر ميمڻي شاعري ۽ ٻيو مواد رومن ۾ لکيو ويو آهي ۽ ڪٿي ڪٿي انگريزي ترجمو ڏنو ويو آهي. گرامر به ڏنو ويو آهي. ان ڪتاب ۾ ڳالهه ٻولهه جو هڪ جملو مثال لاءِ ڏجي ٿو:

English: Asghar: Come (in) Akbar. Please come in.

How are you?

Memni: Asghar: Acho Akbar Saheb, viyo_

Aaenjo kuro Hall aae?

ان ڪتابڙي ۾ نشري توڙي نظمي تخليقون ڏنيون ويون آهن. جن کي رومن ۾ لکيو ويو آهي. مثال :

Memani Biradri ne leadership

Biradri jee hee badkismati aae pan wate koe akro leader naae, Hin Jo kuro karan aae? Hee Sawal Jo jawab bahoo mushkilaae. (Page _43)

ميمڻ برادري جيئن سنڌي قوم جو اڻٽٽ حصو آهي. تيئن سنڌي ٻوليءَ جو به حصو آهي. تنهن ڪري هو پاڻ کي هر لحاظ سان سنڌ سان جوڙين. سندن ٻوليءَ ۾ ڪتب ايندڙ سڀئي آواز ۽ اُچار سنڌيءَ کانسواءِ ٻيءَ ٻوليءَ ۾ ناهن. تنهنڪري موجوده سنڌي رسم الخط ۾ ڪڇي/ميمڻي لکڻ سان ڪيئن تمام گهڻو فائدو ٿيندو. ان سلسلي ۾ اسان جي ادبي ادارن خاص ڪري سنڌي ٻولي اٿارٽيءَ کي اڳتي اچڻ گهرجي.

حوالا / مددي ڪتاب

- 1: ميمڻي لوڪ ادب. يحيٰ هاشم باواني. ميمڻ بڪ فائونڊيشن آف پاڪستان. ڪراچي آگسٽ 2009ع
- 2: سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي. پروفيسر ڊاڪٽر غلام علي الانا. انسٽيٽوٽ آف سنڌالاجي. ڄامشورو ڇاپو ٻيو 1983ع
- 3: سنڌي ٻولي ۽ ادب جي تاريخ (ڇاپو ٽيون) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. پاڪستان اسٽڊي سينٽر. سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو 1990ع
- 4: ماهوار ميمڻ سماج ڪراچي. جون 2010ع ۽ جنوري 2011ع

5: Memani a new language is born: By L Abdul Razzaq Thapawalal, Arfat Printing press, Karachi 3rd edition 2005

6: سنڌوءَ جا گيت _ ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو ثقافت کاتو سنڌ حڪومت
2008ع

7: مشهور ڪچي ۽ گجراتي اديب ۽ محقق ڪٿري عصمت علي پٽيل سان
تفصيلي ڪچھري 03_06_2004, ڪراچي)

8: نامياري سنڌي ۽ اردو شاعر اقبال شاهين سان گفتگو (ڪراچي
25_05_2004)

9: ڪچي فنڪار اسماعيل مير سان ڳالھ ٻولھ (ڪراچي
03_05_2004)

محمد عثمان ڏيپلائيءَ جي لوڪ ادب لاءِ ڪيل خدمت

سنڌي ٻوليءَ جا اديب ۽ ليکڪ گهڻي ڀاڱي ادب جي سڀني صنفن سان نينهن جو ناتو رڻ ٿيندا آهن پر انهن مان تمام گهٽ اهڙا اديب ۽ ليکڪ آهن جن هر صنف ۾ پاڻ مڃايو هجي. انهن ۾ ڳاڻ ۽ ڳڻين اديبن مان محمد عثمان ڏيپلائي به هڪ هو. ڏيپلائي صاحب هڪ تمام گهڻو متحرڪ اديب ۽ سماج سڌارڪ هو. هن پنهنجو قلم ادب براءِ ادب لاءِ گهٽ ادب براءِ زندگيءَ لاءِ وڌيڪ ڪم آندو. هن جيڪڏهن ناول لکيا ته انهن جو مقصد به سنڌ ۾ سجاڳي ۽ خوشحالي آڻڻ هو. جيڪڏهن ڪهاڻيون لکيائين ته انهن جو مرڪزي خيال به ساڳيو ۽ جيڪڏهن صحافت ڪيائين ته ان جو بنياد به سنڌي سماج ۾ تبديلي آڻڻ هو.

سندس زندگيءَ جو جائزو وٺبو ۽ لکڻين جو مطالعو ڪبو ته هن سنڌي ماڻهن کي جاڳائڻ لاءِ تمام گهڻا جتن ڪيا. ڏک ڏٺا ۽ پوڳيون هن شاعري، ڪالم، ايڊيٽوريل، ناول، ڪهاڻيون، تحقيقي مضمون، مقالا، ترجما وغيره سماج ۾ تبديلي آڻڻ لاءِ هٿيار طور ڪتب آندا. سندس مذهبي رنگ ۾ رڱيل لکڻين جو محور به سماج ۽ سڌارو آڻڻ هو. هتي ڏيپلائي صاحب جون لوڪ ادب لاءِ ڪيل خدمتون بيان ڪجن ٿيون.

سڀ کان اڳ ۾ سنڌي لوڪ ادب بابت ٿيل ڪم جو مختصر جائزو پيش ڪجي ٿو. سنڌي لوڪ ادب جي شروعات سنڌي ٻوليءَ جي وجود ۾ اچڻ سان ئي ٿي هوندي پر اسان وٽ جيڪو لوڪ ادب سهيڙجي سگهيو

آهي، ان جي ابتدا سومرن جي دؤر (1050ع کان 1350ع) کان ملي ٿي. لوڪ ادب کي سهيڙڻ جي لاءِ جن اديبن، عالمن ۽ محققن ڪم ڪيو آهي، انهن ۾ ڪوٽو مل چندن مل ڪلٿاڻي، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، محمد عثمان ڏيپلاڻي، ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلو ۽ ٻيا اچي وڃن ٿا. سڀني کان وڌيڪ ڪم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو آهي، جنهن اهو سمورو ڪم هڪ وڏي ٽيم ٺاهي ڪيو.

“مولود شريف مذهبي صنف هجڻ سان گڏ لوڪ ادب ۾ به شامل ڪيو وڃي ٿو. مقير جو “مجموع مولود”، جنهن جو ٽيون ڇاپو بمبئيءَ مان 1882ع ۾ ڇپيو. اهڙيءَ ريت ڊاڪٽر عبدالڪريم سنديلي کي حمزه علي ابڙي جو 1886ع ۾ لکيل هڪ قلمي نسخو سيد حيدر علي شاهه ويٺل رشيد وڳڻ لاڙڪاڻي معرفت مليو. ان نسخي بابت سنديلو صاحب لکي ٿو ته: “ان نسخي ۾ تر جي شاعرن ۽ سگهڙن جي ڪلام سان گڏ سنڌ جي ٻين مشهور شاعرن ۽ سگهڙن جو ڪلام لوڪ ادب جي هر صنف تي مواد شامل آهي. نسخو 1886ع ۾ لکيو ويو.” (ڪتاب: ڪچهريءَ جا مور)

ان کان پوءِ ڪوٽي مل چندن مل ڪلٿاڻيءَ جو ڪتاب “سنڌي پهاڪا” 1889ع ۾ ڇپيو. ان کان پوءِ لوڪ ادب تي جيڪي ڪتاب ڇپيا، انهن ۾ هيٺيان ڪتاب به شامل آهن:

1. ڏهر سُرور نور محمد، منشي پوڪرداس، شڪارپور 1892ع
2. نوسرور امام بخش، منشي پوڪرداس، شڪارپور 1892ع
3. ڏهر قصا، محمد، ڇاپيندڙ منشي پوڪرداس، شڪارپور 1892ع
4. پنج معجزا گڏ، ڇپائيندڙ: شولداس ٿانور داس تاجر ڪتب، شڪارپور، 1892ع
5. ست سُرور غلام نبي، محمد يوسف ميمڻ تاجر ڪتب، ڪراچي 1894ع
6. دل جي وندر، مختلف سگهڙ، هريسنگ ڪتب فروش سکر.

1900ع

7. سنڌي ڳجهارتون، ڪوڙو مل چندن مل، قيصريه پريس،

حيدرآباد، 1901ع

8. لولي نامہ، رمضان واڍو هريسنگ ڪتب فروش، سکر، (ٻيو ڇاپو)

1910ع

9. مداحون بہ گڏ، ميان سرفراز ۽ جمن چارڻ، هريسنگ تاجر ڪتب

فروش، سکر، ٽيون ڇاپو 1911ع

10. ٽوپي ۽ ڀڳهه خير شاهہ، منشي پوکرداس، شڪارپور، (ٻيو ڇاپو)

1912ع

11. عجائب ڳجهارتون (II-I) الھڏنو شولداس پوکرداس،

شڪارپور، 1914ع

12. سڳند، عبدالحسين شاهہ موسوي ۽ محمد ابراهيم عباسي،

ڇپائيندڙ: شفقت حسين شاهہ موسوي، 1950ع

13. بيلين جا ٻول، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، زيب ادبي مرڪز

حيدرآباد، 1951ع

14. وينجھار عبدالڪريم سنڊيلو ڇپائيندڙ: عبدالڪريم سنڊيلو

لاڙڪاڻو، 1951ع

15. سنڌ جو سينگار عبدالڪريم سنڊيلو، سنڌي ادبي بورڊ،

1956ع

1956ع ۾ محمد عثمان ڏيپلائيءَ ٿر جي لوڪ گيتن تي ڪم

ڪيو جيڪو سنڌي ادبي بورڊ جي ٽماهي رسالي مهراڻ ۾ شايع ٿيو. اڻويهين

صديءَ جي وچ کان 1956ع تائين لوڪ ادب تي جيڪو ڪم ٿيو سو

انفرادي طور ڪيو ويو. ان دؤر کي اسان انفرادي سهيڙ، تحقيق ۽ ڇپائيءَ وارو

دؤر چئي سگهون ٿا. 1955ع ۾ لوڪ ادب تي هڪ منظم ۽ گڏيل تحقيق

ڪرڻ لاءِ لوڪ ادب اسڪيم شروع ڪرڻ جي رٿ ڏني وئي. ”سنڌ جي

لوڪ ادب کي سهيڙڻ لاءِ هڪ تفصيلي تجويز سن 1955ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ جي سامهون رکي وئي. جا 1956ع جي آخر ڌاري بورڊ بحال ڪئي ۽ ان جي عملي نگراني ۽ تڪميل بنده (ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ) جي حوالي ڪئي. ان تجويز مطابق، جنوري 1957ع کان لوڪ ادب سهيڙڻ جو ڪم شروع ڪيو ويو. انهيءَ سلسلي ۾ تعلقوار ڪارڪن مقرر ڪيا ويا ته ڏنل هدايتن موجب بهراڙيءَ مان مواد گڏ ڪري موڪلين... پهريان ٻه سال 1957ع ۽ 1958ع، لوڪ ادب جي مواد سهيڙڻ ۾ صرف ٿيا... ڪتابن جي تاليف جو سلسلو ٽئين سال 1959ع کان شروع ڪيو ويو آهي. ”(ڳجهارتون. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، مهاڳ-01)

”لوڪ ادب رٿا ۾ ٿر جو لوڪ ادب خاص ڪري لوڪ گيت به شامل آهن. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جڏهن سڄيءَ سنڌ مان لوڪ گيت ميڙيا ته حيرت جي ڳالهه آهي ته لوڪ گيتن جي (57) قسمن يا روايتن مان کيس (42) قسم ٿر مان مليا. (سنڌوءَ جا گيت، ص: 266)

ٿر جي لوڪ گيتن تي تحقيق ۽ سهيڙڻ وارن ابتدائي محققن ۾ ڏيپلائي صاحب جو شمار ٿئي ٿو. سندس اها تحقيق 1956ع واري ته ماهي رسالي مهراڻ 1، 3 ۽ 4 ۾ شايع ٿي. سندس پهرئين مقالي جو عنوان ”ٿر جا لوڪ گيت“ م-ع ڏيپلائي ۽ ٻئي جو عنوان ”پٺهاري“ آهي. جنهن ۾ ساڻس گڏ منگهارام اوجها به شامل آهي. اهڙيءَ ريت هن ”اڪير“ لوڪ گيت تي به لکيو آهي. سندس ان ڪم جي مڃتا ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ مهراڻ 2-1956ع ۾ پنهنجي لکيل مضمون ”ٿر ۽ مهراڻي جا لوڪ گيت“ ۾ هن ريت ڪئي آهي: ”رسالو“ مهراڻ” نمبر اول 1954ع ۾ محترم محمد عثمان ڏيپلائيءَ ”ٿر جا لوڪ گيت“ ڏنا آهن، جي نهايت ئي دلچسپ ۽ دلپذير آهن. اسان جي عوام جا اهي ڳائڻ، سنڌ جي بهراڙيءَ جي ادب جو هڪ قيمتي حصو آهن ۽ انهن کي سهيڙڻ لاءِ هر ممڪن ڪوشش ڪرڻ گهرجي.“ (ص:

بلوچ صاحب جڏهن لوڪ ادب رٿا هيٺ لوڪ گيتن کي سهيڙيو ته ڏيپلائي صاحب جي ڪيل ڪم کي به ان ۾ شامل ڪيو ويو. ڏيپلائي صاحب ٿر جا جيڪي لوڪ گيت گڏ ڪيا، انهن ۾ ورسارو ڏورو ڪاڳڙو وندل، ڍاٽيڙو منڌيڙو جهالريو پٺهاري ۽ ٻيا اچي ويجن ٿا.

ڏيپلائيءَ صاحب نه رڳو اهي لوڪ گيت گڏ ڪيا پر انهن جو پسمنظر به لکيو. هن انهن گيتن سان لاڳاپيل روايتن ۽ واقعن کي به سنواري قلمبند ڪيو. مثال لاءِ هيٺ ”ڍاٽيڙو“ ڏجي ٿو. جيڪو ريڊيي پاڪستان تي رڪارڊ ڪيو ويو ۽ اڄ به نشر ٿيندو رهي ٿو.

”سياري جي ٿڌيءَ ۽ خاموش رات ۾ ٿر جي ڪنهن به ڏهر مان لنگهيو ته هڪ زوردار ۽ ٿري تان ٻڌڻ ۾ ايندي جا ميلن تائين پيئي ٻڌي آهي. اها تان غريب ڌڙاڻن جو “ڍاٽيڙو” هوندو آهي. جنهن جو پس منظر هن خيالي آکاڻيءَ تي ٻڌل آهي. ته ٿر جي ڍٽ واري حصي جو ڪو ڍاٽيڙو (ٿري) لابياري لاءِ ناري ۾ وڃي ٿو ۽ اتي جڇ ته ڪا وڏ- گهراڻي چوڪري مٿس عاشق ٿي ٿئي ۽ هن جا وارث کيس ڍڳي جي چوريءَ جي ڪوڙيءَ فرياد ۾ جيل ٿا اماڻين. پٺيان سندس معشوقه فراق جا آلاپ ٿي ڪري “هيلو ڪو وري” جي معنيٰ آهي “هڪ وار موتي اچي” ڪي وري انهيءَ بند بدران “منج ڪو منجيو” يعني “موڪل ڪو سنيهو” چوندا آهن. اهو گيت اصل ته ايترو آهي. پر پوءِ هر ڪنهن حصي جا ڌڻار پنهنجي پنهنجي گهرجن ۽ تمنائن موجب سدائين ٻيا ان ۾ اضافا ڪندا آهن. جيڪڏهن اهي سمورا گڏ ڪجن. ته شايد 3-4 سوندد ٿي ويندا. ٿري پاڻ کي “ٿري” ۽ “ڍاٽي” سڏيندا آهن. ۽ ناري ۽ لاڙوارن کي “سنڌي”.

سارو تان سيارو مون گنديءَ ۾ گذاريو.

رليءَ جي رولاڪي ماريو ڙي.

ڍاٽيڙا!!

هیلو ڪووري آ

پيون تان پاڻياريون پاڻيءَ ٿيون پيرين،
هڪڙي تان پاڻياري ڳوڙها ٿي ڳاڙي ڙي...
پٺَ جي پاڻياري، ڍٽَ جو ڍاڻيڻڙو،
الستي انگڙو وريو ڙي...

سايون تان ڪانڇون آءُ سنڌين جون ڪانين،
مون کي ڪٽيلو گوڏيرو ٿيو ڙي...
ڳاڙهيون تان ڪٽون آءُ سنڌين جون ڪانين،
مون کي واريءَ جو وچاڻو وٺيو ڙي...
بگوتان ڍڳو سو وڏيرن سندو،
موڙي منجهه مرندو ڏسان، ڙي،
ڍاڻيڙا!

هیلو ڪووري آ

(مهرڻ - 1-1956 ع، ص: 35)

ترجي اڪثر لوڪ گيتن جي اصلوڪي ٻولي ٿري/ڍاڻڪي آهي،
جنهن کي سمجهڻ لاءِ ترجمي جي ضرورت پئي ٿي. ڏيپلائي صاحب
سمجھائڻ لاءِ اهڙن گيتن جو سنڌي ترجمو به ڏنو آهي.
نموني ڪاڻ ”ورسارو“ گيت هيٺ ڏجي ٿو. جنهن جي معنيٰ آهي
”وسڪارو“ يا ”سانوڻ“.

سنڌي ترجمو

ڍاڻڪي

واٽن تي برسات

واٽڙيان تان ورسارو

پيارا!

صاحب!

ٿي آهي،

مانڊيو

منهنجا مٺا

مانهنجا مٺا!

تنهنجو ڏيسڙو وٺو آهي

تاهجو ڏيسلو وٺو

تون ڏسڙي ماڻيو تون پرديسڙي مان ڪمائي ڪري
 گهران نان نچ آويجو نچ گهر ڏي اڃ؛
 تاهجي تان نالي تان گهوريس تنهنجي ته نالي تان صدي ٿيان
 تون آو ته تون اچ ته
 ورسارو سانوڻ
 پيڙو گهارسان گڏجي گذاريون؛

(صفحو: 29)

نوٽ: هيءُ هڪ ڊگهو لوڪ گيت آهي. هتي نموني خاطر ان جو
 ٽڪرو ڏنو ويو آهي.

محمد عثمان ڏيپلائي صاحب ان کان سواءِ به لوڪ ادب جي خدمت
 ڪئي. هن پنهنجين اخبارن ۽ رسالن وسيلي لوڪ ادب، سگهڙن، لوڪ
 راڳين ۽ محققن جي پذيرائي ڪئي. سندس اخبارن ۽ رسالن ۾ روزاني
 عبرت، سنڌ ٽائيمز، هفتيوار انسان ۽ ماهوار ساڻيهه شامل آهن. انهن تي
 تحقيق ڪري نه رڳو ڏيپلائي صاحب جي پورهئي کي اجاگر ڪري سگهجي
 ٿو بلڪه هن وقت ڪيترن ئي گمنام سگهڙن ۽ ليکڪن جون تخليقون به
 سامهون آڻي سگهجن ٿيون ۽ خاص طور تي لوڪ ادب جي حوالي سان
 خبرن ۽ واقعن کي سامهون آڻي تاريخ کي محفوظ بڻائي سگهجي ٿو.

هتي ڏيپلائي صاحب جي ان خدمت جو ذڪر ڪرڻ به ضروري
 آهي، جنهن ۾ هن لوڪ ادب رٿا کي ختم ڪرائڻ جي سازش ناڪام ڪرڻ
 ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب جو ڀرپور ساٿ ڏنو.

سنڌي ادبي بورڊ لوڪ ادب رٿا جو ڪتاب ”مناظرا“ 1961ع ۾
 ڇپرايو ته ان خلاف ڪات ڪهاڙا ڪنيا ويا. ان حوالي سان محمد علي
 ڏيپلائي لکي ٿو ته:

”انهيءَ ڪتاب ۾ ڏنل ڪجهه لفظن کي بنياد بنائي ڪراچيءَ جي
 هڪ نامعلوم انگريزي اخبار ”سنڌي پوسٽ“ ذريعي انهيءَ سازش جي

شروعات ڪئي ويئي. اخبار جو ايڊيٽر امين ترين غير سنڌي هو. سنڌي ادب ۽ خاص ڪري لوڪ ادب سان سندس شناسائي هجڻ جو سوال ئي ڪونه ٿي اٿيو. تمام اڍنگي، بيهودي ۽ غير شائسته نموني، انين جولاءِ 1962ع واري پرچي سان ڊاڪٽر صاحب تي حملي جي شروعات ٿي. انگريزي زبان ۾ لکيل انهيءَ ”تنقيدي“ مضمون جو عنوان هو:

The Gutter Scholar from Sindh takes a dive into the stink pools of vulgarity.

انهيءَ عنوان جو صحيح سنڌي ترجمو ڪرڻ کان آڱ ڦاڪر آهيان.

شايد قريب ترين ترجمو هنريت ٿي سگهي:

”گندي ناليءَ جو سنڌي عالم، فحاشيءَ جي بدبودار ڏٻي ۾ تهي ٿو

هڻي!“

اهڙو ڪم ظرفيءَ وارو عنوان ڪنهن ڪريل کان ڪريل شخص جي قلم مان به نه نڪري پوءِ ڪراچيءَ مان نڪرندڙ هڪ انگريزي اخبار جي ايڊيٽر کي ان ڏس ۾ قلم کڻڻ جي جرئت ۽ ضرورت ڇو محسوس ٿي؟ انهيءَ جو جواب ابراهيم منشيءَ جي هن شعر مان شايد ملي سگهي:

”مون پڪ سڃاتا پنهنجا هئا، ڌارين سان گڏ ڌاڙي ۾

ٿي وات ڏسيائون وڃين ڪي، ويهي وانگيڙن جي واڙي ۾!“

(ڪارونجهر ص: 40)

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ان سازش کي منهن ڏيڻ لاءِ دوستن ۽ انتظاميه کان مدد گهري پر تمام ٿورڙن دوستن ۽ سنڌي اخبارن سندس مدد ڪئي، جن ۾ روزاني عبرت جو اهم ڪردار آهي. جنهن نه رڳو خبرون بلڪه مضمون ۽ ايڊيٽوريل به بلوچ صاحب جي حق ۾ لکيا. نيٺ مجبور ٿي بلوچ صاحب 23 هين جولاءِ 1962ع تي ايڊيشنل ڊسٽرڪٽ مئجسٽريٽ حيدرآباد وٽ امين ترين خلاف پاڪستان پينل ڪوڊ جي سيڪشن 500 ۽ 405 هيٺ ڪيس داخل ڪيو.

ڪورٽن جا پنهنجا طريقا آهن. پنهنجو مؤقف ثابت ڪرڻ لاءِ هر ڏر کي شاهدن، وڪيلن، دليلن ۽ رڪارڊ جي سخت ضرورت پئي ٿي. اسان مان ڪيترائي ماڻهو ڪورٽ جو نالو ٻڌي سڄي شاهدي ڏيڻ کان به ڪيائيندا آهن ڇاڪاڻ ته عدالت ۾ کين آڏي ڀڄا ڪي به منهن ڏيڻو پوندو آهي. سو هر ڪو پري ڀڄڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. ان صورت حال ۾ ڊاڪٽر بلوچ صاحب کي به تمام گهڻي ڏکيائي ٿي.

ان ڏکي وقت ۾ محمد عثمان ڏيپلائيءَ سندس ساٿ ڏنو. هُو ڪورٽ ۾ وڃي پيش پيو، جنهن ڪري نه رڳو بلوچ صاحب کي فائدو پيو پر لوڪ ادب رٿا به محفوظ ٿي وئي. بلوچ صاحب ڏيپلائي صاحب جي 19هين ورسِيءَ 2001ع جي موقعي تي ان ڳالهه جو ذڪر هن ريت ڪيو آهي:

”هن موقعي تي آءٌ مناسب سمجهان ٿو ته ڏيپلائي صاحب جي مون تي ڪيل هڪ احسان جو ذڪر ڪريان، جيڪو ساڳئي وقت سنڌي ٻوليءَ ۽ ادب تي پڻ سندس احسان آهي. آءٌ سن 1960ع کان 1970ع وارين سالن ۾ سنڌي ”لوڪ ادب“ بابت تحقيق، ڪتابن جي تياري ۽ ڇپائيءَ ۾ مشغول هئس. ڪم وڏيءَ ڪاميابيءَ سان ٿي رهيو هو ته هڪ وڏي روڪ سامهون آئي. ڪراچيءَ جي هڪ انگريزيءَ اخبار ”سنڌي پوسٽ“ لوڪ ادب جي هڪ تازي ڇپيل ڪتاب ”مناظرا“ تي بيجا تنقيد ڪئي ته اُن ۾ گارين واري زبان استعمال ڪئي وئي آهي ۽ ”ڪتاب اخلاقي اعتبار کان ڪريل آهي.“ ان بعد اها ڪوشش شروع ٿي ته ڪراچيءَ جي ڪمشنر طرفان ڪتاب تي بندش وجهائي وڃي. مون اهو مناسب سمجهيو ته اخبار جي ايڊيٽر تي بدناموسيءَ جو ڪيس ڪيو وڃي ته جيئن معاملو ڪورٽ جي حوالي ٿئي ۽ ڪابه اختيارِي ڪتاب خلاف قدم کڻي نه سگهي.

”سنڌي ادبي بورڊ“ طرفان ڪتاب ڇپايو ويو هو. پر جڏهن بورڊ توڙي ٻي ڪنهن طرفان مدد جو خاطر خواه آسرو نه آيو تڏهن مون پنهنجي سر ڪيس وڙهڻ جو فيصلو ڪيو. ڪيس هلندي جج جي آڏو اها حقيقت

رڪارڊ ڪرائڻي هئي ته ڪتاب ۾ استعمال ڪيل زبان ۽ اصطلاح عام سنڌي ٻوليءَ ۾ رائج آهن ۽ معيار کان ڪريل نه آهن. اخبار جي ايڊيٽر طرفان پير محمد چنا وڪيل هو جنهن ڪورٽ ۾ مون تي وڏيون جُلهون پئي ڪيون. ويتر اهو معلوم ٿيو ته سنڌ يونيورسٽيءَ جا ڪي اُستاد ۽ ڪي ٻيا صاحب منهنجي خلاف ۽ ڪتاب خلاف ڪورٽ ۾ بيان ڏيڻ لاءِ سنبري رهيا آهن. اهڙي دل شکن ماحول ۾ ڏيپلائي صاحب اڳتي وڌيو ۽ دل و جان سان منهنجو ساٿ ڏنائين. هو ڪورٽ ۾ منهنجي طرفان شاهدي ڏيڻ آيو ۽ ”مناظرا“ ڪتاب جي ٻوليءَ ۽ ان ۾ آيل لفظن ۽ اصطلاحن جي خاطر خواه وضاحت ڪري ڪتاب کي معياري ثابت ڪيائين. کيس اٺ سال هليو مون گهڻو ڪجهه سٺو! پر حالات بدليا ۽ ڪتاب تي بندش ڪانه پيئي. مون ڏيپلائيءَ صاحب جو احسان ڪونه وساريو.“ (ڪارونجهر-ص: 46)

افسوس آهي ته هن وقت ڏيپلائي صاحب جهڙن عالمن ۽ اڪابرن جي سخت اڻاڻ آهي. تنهن ڪري اسان کي گهرجي ته محمد عثمان ڏيپلائيءَ جهڙن بزرگن جي ڪيل ڪم کي نه رڳو نئين نسل تائين پهچايون پر انهن جي ڇڏيل ڪم کي اڳتي وڌائڻ سان گڏ ڪي نوان رخ به سامهون آڻيون.

مددي ڪتاب:

1. گجهارتون، ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، سنڌي ادبي بورڊ، 1969ع
2. ڪچهريءَ جا مور، ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو ثقافت کاتو حڪومت سنڌ 2013ع
3. تماهي مهراڻ، 1، 3، ۽ 4- 1956ع
4. سنڌوءَ جا گيت، ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو ثقافت کاتو حڪومت سنڌ، 2008ع

5. لطيف ذهني چٽا پيئي. ڪمال ڄامڙو شاھ عبداللطيف ڀٽائي چيئر، ڪراچي يونيورسٽي.
6. مضمون ڊاڪٽر بلوچ جو ڪتاب ”مناظرا“ ۽ ان جي خلاف واويلا، محمد علي ڏيپلائي، تحقيقي جرنل ڪارونجهر، شمارو 06۔ جون 2012ع، سنڌي شعبو، وفاقي اردو يونيورسٽي، ڪراچي.

سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جي سگهڙائپ جو جائزو

اسان جي عام شاعرن ۾ اهورواج نه هئڻ برابر آهي ته هونئن جي نالي جي مُنڍ ۾ شاعر لکن. مثال طور: شاعر شيخ اياز، شاعر اڌل سومرو، شاعر اياز گل وغيره. سگهڙن ۾ وري اهورواج عام آهي ته نالي جي اڳيان لکن سگهڙ. جيئن سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر. شاعر ۽ سگهڙ ٻئي لفظ مانائتا آهن پر سگهڙ کي ڳوٺائين ڪچمرين ۾ وڌيڪ مان ملي ٿو. جنهن ڪري هُو سگهڙ سڌرائڻ ۾ فخر محسوس ڪن ٿا.

محمد لقمان ڪوڪر جا وڏا اصل بهاولپور رياست جا هئا، جيڪي روزگار خاطر پهريان ڀاڱ ناڙيءَ، پوءِ ڳوٺ گنداخا بلوچستان، جيڪب آباد، تنهن بعد ڳوٺ لقمان سيال قمبر ۽ آخر ۾ ڳوٺ مصطفيٰ آباد ۾ رهيا. هن جو گهراڻو مذهبي هو. سندس ڏاڏي خُدا بخش ڪوڪر مدرسو نور مصطفيٰ قائم ڪيو جتي لقمان تعليم پرائي ۽ پنهنجي ڏاڏي جو ان ڪم ۾ هٿ به وٺايائين. محمد لقمان ڪوڪر جو نانو فقير عطا محمد ڪوڪر به سگهڙ ٿي گذريو آهي. هُن ڏاڏي ۽ ناني جي صحبت ۾ رهي کائنس گهڻو ڪجهه پرايو.

اُستاد سگهڙ محمد لقمان پٽ محرم علي ڪوڪر 22 هين آڪٽوبر 1949ع تي ڳوٺ مصطفيٰ آباد تعلقي نصير آباد ضلعي قمبر - شهداد ڪوٽ (تڏهوڪي ضلعي لاڙڪاڻي) ۾ ڄائو. ميٽرڪ تائين تعليم پرايائين. چار پٽ ۽ ڇهه نياڻيون اٿس. 1970ع کان فقير محمد ملوڪ عباسيءَ جي

سرپرستيءَ ۾ سگهڙاڻپ سڪيو. سندس ڇپيل ڪتابن ۾ 388 صفحن جو لائينون سٺ لقمان جون، 192 صفحن جو لعل ڪٿا لقمان جا، 226 صفحن جو لوجون ڏس لقمان جون، لوڪ رنگ لقمان جا، منهن مٿانهان جن جا (فقير محمد ملوڪ عباسيءَ سان گڏ) گلشن ڏور (فقير محمد ملوڪ عباسيءَ سان گڏ) شامل آهن. هيل تائين جن ڪتابن، رسالن ۽ اخبارن ۾ سندس شاعري ۽ ذڪر آيو آهي تن ۾ سنڌي سينگار شاعري (مرتب: ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ)، سنڌي هنر شاعري (ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ)، ڪچهريون قرب وارن سان (ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ)، سنيها سڄڻن جا (ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ)، وڻجارا (مرتب: محمد اسحاق راهي)، سگهڙن جي ڊائريڪٽري (مرتب: عبدالله خان ورياهه)، لاڙڪاڻو ساھه سيباڻو (ڇپائيندڙ: لاڙڪاڻو ڊسٽرڪٽ هسٽاريڪل سوسائٽي)، لاڙڪاڻو صدين کان (ڇپائيندڙ: لاڙڪاڻو ڊسٽرڪٽ هسٽاريڪل سوسائٽي)، لاڙڪاڻو تاريخي ۽ تحقيقي مطالعو (ڇپائيندڙ: لاڙڪاڻو ڊسٽرڪٽ هسٽاريڪل سوسائٽي)، سگهڙن جي مختصر سوانح حيات - ڊائريڪٽري (انگريزي) (مرتب: ڊاڪٽر بدرالدين اڄڙ)، ڪچهريءَ جا مور (ليکڪ: ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو)، ماهوار السنڌ، ماهوار ڪينجهر، ماهوار آڪاش، ماهوار نئين زندگي، ماهوار سنڌ رائٽرس ماهوار سنڌ سجاڳ، ماهوار عقيق ميگزين، ماهوار پارس، ماهوار سورمي، پندرهن وار عبرت ميگزين، روزاني ڪاوش، روزاني عوامي آواز، روزاني خبرون، روزاني سنڌ وغيره شامل آهن.

1955ع ۾ ريڊيو پاڪستان حيدرآباد قائم ٿيو. ان کان اڳ ڪراچيءَ ۾ ريڊيو اسٽيشن هوندي هئي، جنهن تي سنڌي ٻوليءَ کي تمام گهٽ حيثيت ۽ وقت ملندو هو. حيدرآباد ۾ ريڊيو اسٽيشن ٺهڻ سان سنڌي ٻوليءَ، ثقافت ۽ ادب کي گهڻي اهميت ملڻ لڳي. ان اسٽيشن تي ڊرامائي ڪچمريءَ جو پروگرام به شروع ٿيو جنهن ۾ سگهڙن کي گهرائڻ جو سلسلو اڄ تائين جاري آهي. اها ڪچمري ڏاڏي فتح خان جي ڪچمريءَ

جي نالي سان سُڃاتي وڃي ٿي. ڏاڏي جو ڪردار سائين صالح محمد شاهه ادا ڪندو هو. هُو پاڻ ته الله سائينءَ کي پيارو ٿي چڪو آهي پر سندس ڪچهري قائم آهي. ان پروگرام ۾ محمد لقمان ڪوڪر 1969ع ۾ شامل ٿيو. پاڪستان ٽيليويزن ۽ بين چينلن تي به هُو ڪيترا ئي ڀيرا فن جو مظاهرو ڪري چڪو آهي.

1980ع ڌاري هُو بيمار ٿي پيو. بـُڪين ۾ کيس پٿري ٿي پئي. جنهن سبب ڳڻتي وڌي ويس. سندس اُستاد محمد ملوڪ ۽ ٻين اُن ڏکيءَ گهڙيءَ ۾ کيس اڪيلو نه ڇڏيو. بيماريءَ جي حالت ۾ به هيءُ همراھ لکندو رهيو. پنهنجي ڪلام کي شايع ڪرائڻ سندس آخري خواهش بڻجي ويو. هُو ان سلسلي ۾ ڏاڍو ڏکيو ڊوڙيو ۽ محنت ڪيائين. نيٺ سندس مدد ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ ڪئي. جنهن هُن جو ڪتاب 'لاٽيون سُرُ لقمان جون' 1995ع ڌاران ترتيب ڏئي سنڌ سگهڙ سنگت پلائي تنظيم پاران ڇپرايو.

الله سائينءَ جي مهربانيءَ سان سندس ڏک ڏور ٿي ويا ۽ زندگيءَ سان ساٿ نڀائيندو پيو اچي. سندس پُٽن بلاول خان، رانجهن خان، خُدا بخش ۽ فدا حسين کي به سگهڙاڻپ سان لنئون لڳل آهي. هيءُ همراھ ملتان جي بزرگ حضرت غوث بهاءُ الحق جو مُريد آهي.

پاڻ اُستاد محمد ملوڪ سان گڏجي سنڌ سگهڙ سنگت ۾ به سرگرم رهيو آهي. هيءُ سنگت جي باني عهديدارن منجهان آهي. ڊاڪٽر در محمد پٺاڻ اُستاد محمد ملوڪ سان سندس ويجهڙاڻپ ۽ سگهڙاڻپ ۾ پير پائڻ بابت لکي ٿو ته: "هڪ دفعي خيرپور ناٿن شاهه جي ميلي تي محمد لقمان سگهڙن جي ڪچهري ڏني ۽ ٻڌي انهيءَ ڪچهريءَ ۾ سگهڙ محمد ملوڪ عباسيءَ جي ذات ۽ ڏانءُ محمد لقمان ڪوڪر کي ڏاڍو متاثر ڪيو. ڪچهريءَ تان جڏهن گهر موٽيو ته اندر جي اڏمن کيس سُرُ ۽ سُڪون سان ويهڻ ڪونه ڏٺو. هڪ اڌ ڏور جا بيت ٺاهي پنهنجي ماسٽر قادر بخش ڪوڪر ۽ مامن

کي ڏيکارين. کيس پنهنجن عزيزن دل کولي داد ڏنو. ستت ئي پوءِ محمد لقمان پنهنجي ماسٽر قادر بخش سان گڏجي اچي باڏهه ۾ فقير سگهڙ محمد ملوڪ عباسيءَ سان ملاقات ڪئي ۽ انهيءَ ملاقات رنگ لاتو. اُستاد ۽ شاگرد هڪ ٻئي کي ڏٺو پر کيو ۽ هميشه لاءِ باهمي خلوص جي رشتن ۾ جڪڙجي ويا. ”(لاتيون سٺ لقمان جون - ص: 14)

هُن سنڌيءَ سان گڏ سرائڪيءَ ۾ به ڪلام چيو آهي. سنڌ سان سندس عشق آهي. ان عشق جو اولڙو سندس هيٺينءَ دُعا مان به پسي سگهجي ٿو.

سنڌ ۾ سک ۽ امن لاءِ دعا

سائين ساريءَ سنڌ مان ڏُڪاري ڪيڏا ڏاتار
جيڪي آهن دشمن ديس جا مولا سڀئي مار
اهي لونيئا نه ڏسان ’لقمان‘ چئي، بيهودا بيڪار
والي تن کي وار جيڪي سڄڻ ناهن سنڌ جا.

سائين ساريءَ سنڌ کي، آڻج مَنجهه امن
منهنجا ڌوڻي ڏيهه ۾، پلي گور گهمڻ
لاڳيٽا، ’لقمان‘ چئي، وٺندا واس وطن
راتيان ڪري رهاڻيون، سُڪي سيج سمهن
نه ڏاتر ڏک ڏسن، سانگي منهنجا سنڌ ۾.

سائين سنڌو درياھ ۾، ڪر پاڻيءَ جي پالوٽ
ختم ڪرينس، ’ڪوڪر‘ چئي، خالق ساري کوٽ
سانگي ساريءَ سنڌ جا، رويون ڪن رپورٽ
مالڪ ڪر ڪا موٽ، ته سڪر ٿئي سنڌ ۾.

لقمان ڪوڪر جي ڪتابن ۽ وڌيڪ ڪلام جو مختصر جائزو هيٺ
پيش ڪجي ٿو:

لاٽيون سن لقمان جون

هن ڪتاب ۾ سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جي زندگيءَ جو احوال ۽ ڪلام ڏنو ويو آهي جيڪو ڊاڪٽر ڏر محمد پناڻ ترتيب ڏنو آهي. اهو ڪتاب سنڌ سگهڙ پلائي تنظيم ڳوٺ گل محمد خان ڪلهوڙي باڊه ضلعي لاڙڪاڻي پاران جنوري 1995ع ۾ شايع ڪرايو ويو. محمد لقمان ڪوڪر اُستاد محمد ملوڪ عباسيءَ جو پيارو شاگرد آهي. ڪوڪر صاحب پنهنجو هيءُ ڪتاب پنهنجي اُستاد کي آريو آهي. ڪتاب ۾ سگهڙ بابت ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ، ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌيءَ، ڊاڪٽر اياز قادريءَ، سويي گيانچنداڻيءَ ۽ ڊاڪٽر بدر اُچڻ جا ويچار پڻ ڏنل آهن. ڊاڪٽر پناڻ صاحب سگهڙ جي تعارف سميت تفصيلي مقدمو به لکيو آهي. ان سان گڏ لقمان ڪوڪر 'سگهڙ جي ڪهاڻي سندس ئي زبانيءَ' ۾ سگهڙن جي قدردانيءَ، ادارن جي روين، ڪتابن جي ڇپائيءَ واري سفر ۽ پنهنجن ڏکڻ سکن کي دل کولي بيان ڪيو آهي.

ڪتاب کي 11 بابن ۾ ورهايو ويو آهي. باب پهرين حمد منمنجي هاديءَ جا، ٻيو ثنا منمنجي سيد جي، ٽيون اعليٰ علي ۽ ابن علي، چوٿون حق بهاءُ الحق، پنجون ڀٽ ڌڻي پلارو لطيف، ڇهون سنڌڙيءَ جو شهباز قلندر ستون نصيحت نامو، آئون سنڌ نامو، نائون محبت نامو ڏهون سگهڙ نامو ۽ يارهون سُر سُرِيلا آهي. جڏهن ته آخر ۾ اختصار جي عنوان سان قلم جي موضوع تي 09 بيت ڏنل آهن.

مٿين بابن ۾ موضوع جي مناسبت سان لوڪ ادب جي لڳ ڀڳ هر شعري صنف سَمائي وئي آهي. جن ۾ هُنر، ڏور، ڏٺ، ڳجهارت، ست سُرِي جڏهن ته سُرُن ۾ سارنگ، مارئي، سسئي، سمڻي ۽ نوري ڄام تماچي وغيره

شامل آهن. هن ڪتاب ۾ سرائڪي ٻوليءَ ۾ به ڪجهه بيت ڏنل آهن. هتي هڪ منقبت 'ببر نر علي' آن 'ڏني وڃي ٿي'.

تون شیر خدا ببر نر علي آن
حلاليءَ ۽ حراميءَ کي ڪندو ظاهر علي آن

تون سخين ۾ سخي آن پهريون نمبر
تنهنجو نه ٿيو اڄ تائين ڪو ئي همسر
در تان نه موٽيو خالي ڪو ئي گداگر
گدا سان ڪيئي بڻيا تاجدار تونگر
تو کي نه مڃي جيڪو سو مُوذي آ مُنڪر
تون رُڏندڙ جي ڪندو رهبر واهر علي آن

تو بي نُون کي نُون ڏئي نروار ڪيو
تو مانيءَ جي عيوض مٺار ڏئي قبر لاءِ قرار ڪيو
جو پتيل کي پتو نه پيو اهڙو آروپار ڪيو
تارازيءَ ۾ تري تور ٿيو اهڙو ڌڙ ڌار ڪيو
جو منڪر آ محمد جو تنهن کي ڪندو دريدر علي آن

تنهنجي آڏو سخاوت به جهُڪي سلام ڪيو
تنهنجي آڏو هر طاقت به جهُڪي سلام ڪيو
تنهنجي آڏو ڪرامت به جهُڪي سلام ڪيو
تنهنجي آڏو امامت به جهُڪي سلام ڪيو
تنهنجي آڏو شهادت به جهُڪي سلام ڪيو
تون والي ڪوثر، سيد صابر علي آن

تنهنجي ڪمبي ۾ ولادت آ راز الاهي
 تنهنجي مسجد ۾ شهادت آ راز الاهي
 تنهنجي ڪشف ڪرامت آ راز الاهي
 تنهنجي اعليٰ عبادت آ راز الاهي
 علم جو شهر محمد. ته تون در علي آن

تون محمد جي زبان ۽ شان آن حيدر
 تون محمد جو جسم ۽ جان آن حيدر
 تون محمد جي عزت ۽ مان آن حيدر
 تون فيض رحمت ناطق قرآن آن حيدر
 تون 'لقمان' جو دين ايمان آن حيدر
 تون اسلام جو اُتم اعليٰ ممبر علي آن.

لعل ڪٿا لقمان جا:

سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جو هيءُ ٻيو ڪتاب بلاول برادران ڳوٺ مصطفيٰ آباد ضلعي لاڙڪاڻي پاران 2002ع ۾ شايع ڪيو ويو. هن ڪتاب ۾ 192 صفحا آهن. ڪتاب جو مهاڳ ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکيو. جڏهن ته سيد صالح محمد شاهه، تاج جوئي، احمد خان سهاڳ، انور ساگر ڪانڌڙي ۽ ڊاڪٽر دُر محمد پناڻ جا ويچار به شامل آهن.

تاج جويو صاحب لکي ٿو ”سگهڙيائيءَ جي فن ۾ بيت کي وڏي اهميت حاصل آهي ۽ لقمان ڪوڪر جا بيت پُختا ۽ تبجنيس حرفيءَ جي هُنر سان سينگاريل آهن. سندس سنڌي شاعريءَ تي پلوڙ آهي پر سندس سرائڪي بيت ۽ ڪافيون روانيءَ ۽ ٻوليءَ جي حُسن جي حوالي سان وڌيڪ متاثر ڪن ٿيون.“

هن ڪتاب ۾ لقمان ڪوڪر ڌرتيءَ جا درد شاعريءَ ۾ اوتيا آهن.

لوڪ شاعريءَ جي سڀني صنفن ۾ هن سنڌ ۽ سنڌي ماڻهن جي سورن کي سمايو آهي. ڪجهه چونڊ شعر اوهان جي خدمت ۾ پيش ڪجن ٿا:

سنڌڙيءَ جا سور

ڪهڙا سور لکان سنڌ جا، سنڌ ڏني دانمن
رت پي رهزن ويا، جيئن چاڙهي پيئن چانمن
پيلي منهنجي ٻانمن، ڇڏايو لتيرن کان 'لقمان' چئي

ڪهڙا سور لکان سنڌ جا، آ سنڌ سان وڏو ويل
تا ڏوهي گهمن ڏيهه ۾، آ جهانگيئڙن لاءِ جيل
نه ٿو هڻي نيل، ڪو لتيرن کي لقمان چئي.

ڪهڙا سور لکان سنڌ جا، آ سنڌ ۾ لڄا لت
غيرت وڻي غرق ٿي، آ رڳو گولين گُوگهت
ڪڍي نه ٿو ڪت، ڪو لتيرن کي 'لقمان' چئي.

ساڳيا سنڌي ساڳي سنڌ، دل نه تنين ساڳي
ساڳيا ڀاڳيا ساڳي يون، پر نه ساڳيا ڀاڳي
ڀاڙ پيڙن ڀاڙ کي، نه سندن ڪاڻي سُجاڳي
جنين ننڊ نڀاڳي، سي لوڙين پيا 'لقمان' چئي.

سوڙهو ڪرين ساڙيلا، ڏلا تون درياھ
موڱا هن مهراڻ ۾ سانگيئڙن جو ساھ
لوڏي ڪڍندئي لاه، لاکيئڙا 'لقمان' چئي.

موڱا هن مهراڻ کي، تو ڏلا وجهين در

ماري وجهندي ماروڻڙا. هاري ڪٽي هر
ڪري ڪنڌيءَ قبر. لَتيندي 'لقمان' چئي
موگا هن مهراڻ تي. ٿو ٺاهين ڪالا ڊيم
سانگيٽرن جو سنڌوءَ سان. پڪو اٿئي پريم
گندي تنهنجي گيم. لڙهي ويندي لقمان چئي.

هن دور ۾ هر قسم جي دهشتگردي وڌندي پئي وڃي. جنهن سبب
جيئڻ جنجال ٿي ويو آهي. هر باشعور ماڻهو ان خلاف پنهنجي ٽ ۽ وس
آهر اُٿي بيٺو آهي. شاعر ۽ ليکڪ عوام ۾ سجاڳي آڻڻ ۽ اتحاد مضبوط
ڪرڻ لاءِ پنهنجي ذات ڪتب آڻين پيا. لقمان ڪوڪر به ساڻن گڏ
”دهشتگردي مرده باد“ جو نعرا هڻي ٿو.

دهشتگردي مرده باد

دهشتگردي مرده باد

وحشتگردي مرده باد

روزانو ڏس. ڪير ڪُسن ٿا

نفرت گردي مرده باد

اغوا. گوليون. بم. بندوقون

ڪُلفت گردي مرده باد

ڏيهه جا ڏوهي. رها رُبين تي

رشوت گردي مرده باد

قسم تي ڪوڙي. ڏين گواهي

ڪُپتگردي مرده باد

مظلومن جا حق هضم ٿيا

خيانت گردي مرده باد

ڪوٽن قيدي هاري ناري

دولت گردي مرده باد
 لڄالت جو روز ڏندو آ
 نحوست گردي مره باد
 روز ملاوت، چور بازاری
 بچت گردي مرده باد
 لقمان ملن ٿا، لاش ٻورين مان
 ظلمت گردي مرده باد
 10 هين آگسٽ 1994ع تي ڪاڇي جي بوڙ ستايلن لاءِ وقت جي
 وزيراعظم محترم بينظير ڀٽو کي سگهڙ فقير محمد لقمان ڪوڪر 'جيڪي
 ڏنومون' پراپيل ڪندي چئي ٿو:

وزيراعظم آءِ، ڏسي وڃ
 گاج نئن جا گهاءِ، ڏسي وڃ
 بند ٿئي پيا، جاتئون ڪاٿئون
 پاڻيءَ جا پٽلاءِ، ڏسي وڃ
 بند مرامت، ڪنهن نه ڪيا ها
 هڙني جو ته، حياءِ ڏسي وڃ
 انجنيئر اي سي، سرويسر ايسڊيا
 ڇا پيا ڪن هت، ڇاءِ ڏسي وڃ
 رات انڌيري، جاڏمون ڪاڏمون
 چولين جو چچڪاءِ، ڏسي وڃ
 جنهن جا ٻچا ويا، جنهن جيءَ هنج مان
 سا روئي ويئي، ماءُ ڏسي وڃ
 ڪاٺ پيئڻ لاءِ، ڪجهه نه بچو آ
 بک تي پيئر پاءِ، ڏسي وڃ
 ڳوٺن جا هت، ڳوٺ لڙهي ويا

ڪنهن نه آيو ڪمڪاءِ ڏسي وڃ
 شهداد ڪوٽ، قمبر، وارھ، دادو
 لاشن جا ته لقاءِ ڏسي وڃ
 جوهي منڇر آنچر ٿي وئي
 ٿا لاش ترن، تلاءِ ڏسي وڃ
 امداد ڏني تو ٻوڏ ٻڏن لاءِ
 ڏنل جا هت داءِ، ڏسي وڃ
 راشن پاڻي، پاڻ ويا ڪاٿي
 نلها تن نڪاءِ، ڏسي وڃ
 آتو داليون، گيهه ۽ چانور
 ڪو نه مليو آ، پاءِ ڏسي وڃ
 غريب بندن تي، بک مرن ٿا
 پاڻ کائن پلاءِ، ڏسي وڃ
 هي افسر شاهي، تنهنجا ڪامورا
 ٿا ڪو نه لمن، سماءِ ڏسي وڃ
 ميمبر، ڪارڪن، وزير سڳورا
 پيٽ ڀرن ٿا، هاءِ ڏسي وڃ
 بلاول صدقي، بکين ڏکين سان
 وڏن جو ورتاءِ، ڏسي وڃ
 ڪئمپن ۾ هت، ٻوڏ ٻڏن سان
 آفيسرن جو اٽڪاءِ، ڏسي وڃ
 لاش لڙهي، 'لقمان' لکين ويا
 پوءِ به چون ٿا، بچاءِ ڏسي وڃ

لوچون ڏس لقمان جون!

سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر هن دور جو هڪ مڃيل سگهڙ آهي بلڪه جيڪڏهن ائين لکجي ته وڌاءُ نه ٿيندو ته هن دور جي نالي وارن سگهڙن منجهان هڪ آهي. ريڊئي، ٽي ويءَ تي ٻڌڻ، ڏسڻ سان گڏ مون ساڻس ڪچهريون به ڪيون آهن ته وري سندس ڪتاب لاتيون سڻ لقمان جون ۽ لعل ڪٿا لقمان جا پڙهيا به آهن. جن جو مختصر تعارف به هتي پيش ڪيو ويو آهي. سندس هيءُ ڪتاب به نظر مان ڪڍيو اٿم. سندس تنهي ڪتابن ۾ لوڪ ادب جون مڙئي صنفون سمايل آهن. سگهڙاڻپ جي فن جي روايت ۽ قانون مطابق هر هڪ ڪتاب جي ابتدا حمد ۽ نعت سان ڪئي وئي آهي. هيءُ همراھ عملي زندگيءَ ۾ به هر ڪم جي شروعات الله ٻاجهاري جي نالي سان ڪندو آهي. اهوئي سبب آهي ته سدائين سندس ٻيڙا پار هوندا آهن. سندس هن ڪتاب ۾ ڪجهه نوان موضوع به شامل ٿيل آهن. سنڌو درياھ جي 2010ع واريءَ ٻوڏ کي به موضوع بڻايو اٿائين. جنهن پاڪستان خاص ڪري سنڌ ۾ جيڪا تباهي مچائي اُن جو مثال نه ٿو ملي. فقير لقمان چئي ٿو ته:

لکين لڙهيا انسان، ڪير پريندو؟
هيڏو هيءُ نقصان، ڪير پريندو؟

ٽوڙهي بند ڪي ٻر هنيائون
سنڌ ڪيائون سنسان، ڪير پريندو؟

گڊوءَ، سکر تي زور وڌو آ
الله ڏيندس امان، ڪير پريندو؟

جيڪب آباد، جعفرآباد پوڙي هليو
 پاڻي بلوچستان، ڪير پريندو؟
 ’ڪير پريندو؟‘ جي موضوع تي سندس اهو شعر 19 بندن تي ٻڌل
 آهي، جنهن کي اسان واقعاتي بيتن / شاعريءَ ۾ شمار ڪري سگهون ٿا. ٻوڏ
 واري واقعي جو لقمان اکين ڏٺو شاهد ٿي واقعا بيان ڪندو وڃي ٿو. ان ريت
 سگهڙ پنهنجيءَ سنڌ جي تاريخ محفوظ ڪئي آهي. اهڙيءَ ريت طوفاني
 برسات، بجليءَ جي لوڏ شيدنگ ۽ موبائل فون کي به موضوع بڻايو اٿائين.
 هن ڪتاب ۾ سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جي شعور جو جوڀن نظر
 اچي ٿو. منجهنس قوم جي ترقيءَ جو وڏو اونو نظر اچي ٿو. سندس شاعري
 پڙهي اُستاد بخاريءَ جون سڪون لهن ٿيون. يقينن مٿس اُستاد بخاريءَ جو
 اثر هوندو. اهو ئي سبب آهي ته سگهڙ محمد لقمان جي شعور ۽ مقصد ۾
 اُستاد بخاريءَ جي شخصيت ۽ ڪلام جو هُڳاءُ اچي ٿو. هن همراه
 پنهنجي ڪتاب ۾ غزل جي صنف تي به طبع آزمائي ڪئي آهي. غزل جو
 اصل موضوع عورت سان ڳالهيون ڪرڻ، سندس سونهن بيان ڪرڻ، زلفن
 جي پيچن ۽ سينگار جون ڳالهيون ڪرڻ وغيره آهي پر هن همراه غزل ۾
 به ڌرتيءَ جون دانهون ۽ آهون ڀريون آهن.

رهيل هڪ آن جي پوري هئي، سا به برسات لوڙهي وئي
 تَرِ لاءِ پيندي توري هئي، سا به برسات لوڙهي وئي
 هن همراه غزل جي اصل روايت کي توڙي ”معاشرتي غزل“ جي
 عنوان سان غزل کي نئون رنگ ڏنو آهي. مثال:

غريب جي چُلُه ٻري نه ٿي
 امير جي چُلُه نري نه ٿي

هو امداد، زڪوات وينو کائي

هن لاءِ حڪومت ڪري نه ٿي

مان لقمان لکڻ تي مجبور آهيان

سچ سوا منمنجي، سري نه ٿي

ساڳيءَ ريت ڪافيءَ ۾ به هن مختلف موضوع آندا آهن. محمد لقمان اڄ جي سياستدان کي به آئينو ڏيکاريو آهي. ان کان سواءِ لاڙڪاڻي ۽ قمبر - شهداد ڪوٽ ضلعن جي تاريخ / جاگرافي به بيان ڪئي اٿائين. لاڙڪاڻا ميڊيا ۽ قمبر عنبر آ ۾ پنهنجن ضلعن جو مڪمل تعارف ڪرايو اٿائين. اتان جا بزرگ، شاعر، اديب، ذاتيون، ڳوٺ، شهر، شخصيتون، کاڌا پيئا وغيره ڏاڍي سٺي انداز ۾ بيان ڪيا اٿائين.

ڏهس ڏکي صنف آهي پر وڏي پائي جا سگهڙا ان تي طبع آزمائيءَ کي لازمي سمجهندا آهن ڇاڪاڻ ته سگهڙ جي ذات جي پرک جو هڪ ماپو ڏهس به آهي. محمد لقمان ڪوڪر ڏهس کان به اڳتي نڪري ٽيهس، چاليهس تي پهتو آهي. ڪتاب مان سرائڪي ٽيهس پڙهي سندس ڪاريگريءَ جو اندازو لڳائي سگهجي ٿو. ڪتاب ۾ هنر، ڏور بيت، رسالو ڳجهارت، قلندر سائينءَ، سچل سرمست ۽ تقى شاهه باڏاهيءَ بابت شعر، سينگار، ڪي ٽي اين، ايڪتا جو ڏينهن، پهاڪا، مورو جمالو، هرچو لولي ۽ نصيحت جا بيت ڏنل آهن.

محمد لقمان ڪوڪر جي هن ڪتاب پڙهڻ سان ماڻهون سوچڻ ۽ لوچڻ تي مجبور ٿي پئي ٿو. مون کي پڪ آهي ته هيءَ سوچ ۽ لوچ ضرور ڪو ٻوٽو ٻاريندي بجليءَ جي لوڊ شيڊنگ ملڪ جي سڄي عوام کي تاراج ڪري ڇڏيو آهي. بجليءَ جي ان بحران تي لقمان ڪوڪر چئي ٿو:

بجليءَ جو بحران

واه جو بجلي، تنهنجو ٻرڻ آ

انهيءَ ٻَرڻ کان، سُنو مرڻ آ
 چوويهه ٿي ڪلاڪ چَت هنِ تنمنجا
 وڏا هي اندر ۾ ڦِٽ هنِ تنمنجا
 منت ۾ تنمنجو اچڻ وڃڻ آ
 مانيءَ ممل پي، تنمنجي آ تعدي
 ماني ته جهڙي ڪاڏي نه ڪاڏي
 نصيب اوندهه ۾ بليون چٽڻ آ
 ڏهن ڪلاڪن ۾ بلب پي نه ٻارين
 مريضن کي ٿي، گهر ۾ مارين
 گرميءَ ۾ ڏاڍو ڏکيو ٿيو جيئن آ
 لودشيدنگ آ، تنمنجي جاري
 ٽائيم نه ٿيل، توڻن زاري
 ماڻي ٽاڻي، تنمنجو هلڻ آ
 درزي وينا دُعاون گهڙائن
 ڪيئن ڪاريگر مِشن هلائن
 جن جي روزي ڪپڙا سبڻ آ
 نڪي چڙهايون، نڪي پيسايون
 اتي بنا ڪيئن ماني پڇايون
 بڪ تو ماريو ڪهڙو بچڻ آ
 منت به ٿي ٿا مَس هلايون
 پل چڏن ٿا دل ڏهلايون
 بيموش ٿي پو ڪري پوڻ آ
 'لقمان' ٿيو آ، بجليءَ هاڻي
 اڃان ته اڳتي الله ڄاڻي
 پاڻ ساڻ ٿيو ڪهڙو پَسڻ آ؟

محمد لقمان هڪ باشعور سگهڙ آهي. پنهنجيءَ ڌرتيءَ ۽ ڌرتيءَ جي عوام جي هر ڏک ۽ سُڪ کي محسوس ڪندي اهنجن، اُره زورائين، ڏاڍ، ڏمر، بيوفائين ۽ منافقتن تي تڙپي ۽ لُچي ٿو. دانهون، ڪوڪُون ۽ پنهنجن کي منٿون به ڪري ٿو ته خُدا کي مڃو ڏاها ٿيون، ڌرتيءَ لاءِ ڪجهه ڪريو. پاڻ مان بُرايون ختم ڪريو! تعليم جي تباهي ختم ڪريو!

اي سنڌ جا سياستگرو

اي مانَ وارا منسترو
اعليٰ علم جا ماهرو
اي محققو دانشورو
پر سوچو ڪجهه تعليم تي
عين، لام ۽ ميم تي
دل منهنجي جهڙندي وڃي
تعليم ٿي مرندي وڃي
قوم ٿي ڪرندي وڃي

هي درس گاهون دوستو
ٿيون چرس گاهون دوستو
بي ترس گاهون دوستو
جڻ مرض گاهون دوستو
اسڪول واڙا مال جا
اسڪول چارا مال جا
غيرت صفا ٿي ٻُڌندي وڃي
تعليم ٿي مرندي وڃي
اُستاد ٿو اسڪول ۾

طاقت ڏيکاري ڏول ۾
 رڳو پان آهي ڏول ۾
 سگريت، سلفي معمول ۾
 سيڪاريندو ڇا ٻار کي؟
 مستقبل جي معمار کي
 تربيت ٿي ترندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي

هر ڪو نقل تي شير آ
 ڊگرين جو سڀ کي ڏير آ
 نه ڪُچڻ وارو ڪير آ؟
 انڌير هت انڌير آ
 پئسين ملن پيون مارڪون
 سفارشون ۽ پارٽون
 رشوت وڏي وڌندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي

اسڪول کان بنا ٻارڙا
 اُس تي پڙهن ويچارڙا
 ڪي پُورڙا، ڪي ڪارڙا
 ڪاٺي صبح جو ڪارڙا
 پيادل هلن اسڪول ڏي
 سڀ پيا سڙن اسڪول ڏي
 ڌرتي مٿان تپندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي

سي فنڊ سڀ روڙي ويا
 آفسر مٿان لوڙهي ويا

ٻيڙو سڄو ٻوڙي ويا
 رڪارڊ ٿي توڙي ويا
 نه ڏٺائون رپيو اسڪول ۾
 ڪرسي نه هڪ شيلڊول ۾
 بُڪ ٿي صفا چرندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي
 پنهنجو جي زندهه نام ڪيو
 تعليم تي ڪجهه ڪام ڪيو
 تعليم نه نيلام ڪيو
 تعليم کي پَر عام ڪيو
 مسڪين پي پڙهندو رهي
 مسڪين پي چڙهندو رهي
 دل ٿي ايئن چوندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي
 'لقمان' پڙهي هي لعل ٿين
 ٻو قوم جي ڪا ڍال ٿين
 هن سنڌ جا رڪوال ٿين
 محبت سان مالا مال ٿين
 شيطان نه ته شملو ڪندو
 هيڻو ڏسي حملو ڪندو
 اڄ باهه ٿي ٻرندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي
 تعليم ٿي مرندي وڃي

226 صفحن تي آڏاڙيل ڪتاب 'لوچون ڏس لقمان جون' ايلسا

پبليڪيشن حيدرآباد 2013ع ۾ شايع ڪرايو. جيڪو آغا نور محمد پناڻ

کي آرييو ويو آهي. هن ڪتاب ۾ واحد ڪانڊڙي پبلشر نوٽ، ثقافت کاتي جي ڊائريڪٽر جنرل منظور احمد ڪناسري پيغام ۽ ڊاڪٽر بدر اڇڻ مهاڳ لکيو آهي جڏهن ته ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙي ڊاڪٽر در محمد پناڻ، احمد خان سهاڳ ۽ محمد ايوب واهوچي جا ويچار به شامل آهن.

لوڪ رنگ لقمان جا (سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جو ڪلام)

هيءُ ڪتاب سنڌ جي ثقافت کاتي 2015ع ۾ شايع ڪرايو آهي، جيڪو مٿن ترتيب ڏنو آهي. ڪوڪر صاحب جو نلو هيءُ چوٿون ڪتاب آهي جنهن ۾ سگهڙائپ جون لڳ ڀڳ سموريون صنفون سمايل آهن. جهڙوڪ: حمد ۽ ثنا وارو ڪلام ڏور بيت، سچا سخن، پهاڪا بيت، هنر، ڏٺ پرولي، رسالو ڳجهارت، سنڌيءَ ۾ گرچيلا / ڳاٽوءَ جا بيت، ست سُرِي، سينگار جا بيت، ڏمس، ويمس، ٽيمس، ٽيمه اڪري، ٻاونجاهه اڪري، مهينا بيت، مناظرا، ڪافيون ۽ سرائڪي ڪلام وغيره.

سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر پهرين دفعو ٻاونجاهه اڪري لکي آهي، جنهن کي هن ڪتاب ۾ شامل ڪيو ويو آهي. هن ٻاونجاهه اڪريءَ کان سواءِ منهنجيءَ فرمائش تي ڪجهه مناظرا به لکيا آهن، جن ۾ اڄ جي دور جي اهم مسئلي گوسٽرو ماسٽر کي به ڏسندو ويو آهي. ان منظري جا چونڊ ٽڪرا ڏجن ٿا:

سگهڙ: هڪ ڏهاڙي هلندي پئي وٺيون آيس واٽ
 ته به ماسٽر پاڻ ۾ ڪيون بيٺا ها آت
 هڪ هو پڙهائيندڙ پيارو ٻيو هو گوسٽرو گُسات
 پڙهائيندڙ چيو گوسٽروءَ کي مٿا! ڪري وڃ ماٺ
 نه ته لوڻن پَر لپاٽ، لڳندي هاڻي لقمان چئي

گوسٽرو: ڇو لڳندي هاڻي لقمان چئي؟ تون وري ڪهڙو آهين پاڙهو؟

پَلال پَنين تُو شاگردن کان، اچي وڏو ڀريو ٿي وائون
ڪنهن چوڪري کان تُو چيلو وٺين، ڪنهن کان تتر تارون
پنج ڪُڪڙ پاس ٿيڻ جا، وڏو راشي آهين رارون
اهڙو هڻين ڌارون، پوءِ بي مان خراب آهيان ڪوڪر چئي!

پاڙهو: ها! خراب آهين ڪوڪر چئي، ڪو شرم اڪين ۾ ڌار
پگهار وٺين تُو پُوريه چو نه تُو پڙهائين ٻار؟
هيءُ پيغمبري پيشو آ تنهن کي ڪيو ٿي خوار
سچ چوڻ تي تُو سُجي وڃين، ڪوٽا ڪائين تُو خار
ڪجهه پاڻ سڏار ڪر خوف خدا جو ڪوڪر چئي!

گوسڙو: اڳتي نه گسائيندس ادا! اوهان مون کي سُنو سمجهايو
گوسڙو پڙهائيندڙ کي پيرين پئي، پاڻي پاڪر پرچايو
اوهان کنيو 'ڪوڪر' چئي، مون آ گوسڙو هاريو
فيصلي اسان جي تي 'فقير سگهڙ لقمان' بي آهي آيو
تنهن مون کي ويهي آ ٻول ٻڌايو ته علم کي آباد ڪريو
آباد ڪريو

ڪوڪر صاحب پهاڪي بيت ۽ رسالي گجھارت جو به ماهر آهي.
هُن انهن ٻنهي صنفن کي اوج تي پهچائڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي آهي.
سندس رسالي گجھارت مان لڳي ٿو ته هُو لطيفيات جو به ماهر آهي. مثال
لاءِ سندس هيٺيون رسالو گجھارتون پڙهو!

سرِ يمن ڪلياڻ

ڏيئي: نالو نالو ٻولي، ٻولي، وهمين، ٻولي، ماڻهونءِ جي، پاڻيءَ جي،
تڪاريل، مٿيون ٿيو.
پيڇي: نالو = عاشق، نالو = عزازيل، ٻولي = ٻيا، ٻولي = مڙيئي، وهمين =

سَدَڙيا، ٻولي = منجهان، ماڻهونءَ جي = سڪ، پاڻيءَ جي =
سبيل، ڦٽڪاريل = لعنتي، مڻيون ٿيو = لعل ٿيو.

سجڻي:

عاشق عزازيل، ٻيا مڙيئي سَدَڙيا
منجهان سڪ سبيل، لعنتي لعل ٿيو

سر سهڻي - 01

ڏيئي: مٽي، گهوڙي جو نار نالي، ڪڪن جي، ماڻهونءَ جا، ٻوليءَ جا،
ٻولي، ٻولي، لوھ جا، نار نالي، ماڻهونءَ جا، نر نالي جا.

پيڇڻي: مٽيءَ جو = گهوڙو گهوڙي جو = پيڇڻ / ڀڳو نار نالي = مُنڌ،
ڪڪن جي = مٽي، ماڻهونءَ جا = وسيل، ٻوليءَ جا = ويا، ٻولي =
تهان، ٻولي = پوءِ، لوھ جا = سَڪا، نار نالي = سهڻي، ماڻهونءَ جا
= سڌ، نر نالي جا = ميهار جا.

سجڻي:

گهوڙو ڀڳو مُنڌ مٽي، وسيل ويا
تهان پوءِ سَڪا، سهڻيءَ سڌ ميهار جا

سر سهڻي - 02

ڏيئي: ٻولي، نالو نالو ٻولي، مال جي، ڪپڙي جون، پهتل، ذات، جنڊ
جي، نه، ماڻهونءَ جي، نه، ڪڪن جو جر جو عضوو ڪاڇ جو نار
نالي، حساب جو درياهه جي.

پيڇڻي: ٻولي = هئي، نالو = طالب، نالو = حق، ٻولي = جي، مال جي = تو
ڏي ڪپڙي جون = لاڪون، پهتل = توڙ ذات = ملاح، جنڊ جي
= مڪڙي، ماڻهونءَ جي = ٻڌي، ڪڪن جو = نوڙ جر جو = پاڻي،
عضوو = پني، ڪاڇ جو = ٻوڙ نار نالي = سهڻي، حساب جو =
ليڪو درياهه جي = سير.

سڄي:

هئي طالب حق جي، توڙي لاکون توڙ
نه ملاح نه مڪڙي، نڪي ٻڌي نوڙ
پاڻي پنيءَ ٻوڙ سُهڻيءَ ليکي سير ۾

شاهه سائينءَ جي پيغام کي هي سگهڙ پکيڙيندا رهندا آهن.
رسالو گجھارت وسيلي شاهه صاحب جو پيغام نه رڳو سولائيءَ سان پکيڙي
سگهجي ٿو پر ان کي سمجھائي به سگهجي ٿو.
پهاڪا اسان جي روزمره جي ٻوليءَ مان گهٽ ٻيا وڃن. انهن کي
محفوظ ڪرڻ ۽ نثر جي سٺائي ۾ تائين پهچائڻ لاءِ هي سگهڙ تمام سٺو ڪردار
ادا ڪري رهيا آهن. پهاڪي کي سائين جو بهترين طريقو هي پهاڪا بيت
آهن جن تي محمد لقمان ڪوڪر کي تمام گهڻي مهارت حاصل آهي. مثال لاءِ
هيٺيون پهاڪو بيت پڙهو!

توھ ٿڙڪائي تانڊن تي، پيمين کڻي ڪر پاھ
تہ بہ منو اھو مور نہ ٿئي، آ تو کي مرد مُباح
گِلا خور بہ گِلا ۾ آ گم ايئن گمراھ
تون ڏينس لک ’لُقمان‘ چئي تہ بہ هٽندو نہ همراھ
ڏويي مَنجھ درياھ، اوجھ نہ ڇڏي اوجھري
سندس هن ڪتاب ۾ لوڪ گيت، چوستا، ڪافيون ۽ غزل به ڏنا ويا
آهن. عام طور تي سگهڙ سگهڙاڻپ وارين صنفن تي شاعري ڪندا آهن پر
هن همراھ غزلن سان به سنو نڀايو آهي. سندس غزلن ۾ روايتي موضوع سان
گڏ معاشري جا ڌڪ سور، هدايت جا سبق ۽ ڏوراپا به سمايل آهن.

نہ ويڃي در ڪنھن جي، دور اهڙو آيو آ،
نہ ويڃي گھر ڪنھن جي، دور اهڙو آيو آ،

لڳو لقمان واءِ اهڙو آهي رشتا رهائين ويون.
 نه وڃجي پر ڪنهن جي، دور اهڙو آيو آ.
 محمد لقمان ڪوڪر هن دور جي سگهڙن ۾ تمام گهڻي مٿانهين
 حيثيت رکي ٿو. اوهان جڏهن سندس هيءُ ڪتاب پڙهندا ته پاڻ ئي واه
 واه ڪندا. کيس بهترين سگهڙائپ تي سنڌ جو وڏو اعزاز شاهه عبداللطيف
 ڀٽائي ايوارڊ 2013ع به ملي چڪو آهي. ٻين ايوارڊن ۾ هيٺيان ايوارڊ شامل
 آهن.

گولڊ ميڊل - 1996ع سنڌ سگهڙ سنگت ڀلائي تنظيم لاڙڪاڻي،
 شهباز ايوارڊ 1996ع شهباز ميلي ڪاميٽي دادوءَ، جلال ڪٽي ايوارڊ 2002ع
 جلال ڪٽي يادگار ڪاميٽي دادوءَ، لوڪ ادب ايوارڊ 2003ع سنڌي ٻولي
 اختياري حيدرآباد، فقير محمد ملوڪ عباسي ايوارڊ 2005ع عباسي
 ڪلهوڙا تنظيم سنڌ لاڙڪاڻي، مخدوم بلاول ايوارڊ 2005ع مخدوم بلاول
 يادگار ڪاميٽي دادوءَ، ذات ڏڻي ايوارڊ 2005ع اڪيڊمي ادبيات پاڪستان
 ڪراچي، مڃتا ايوارڊ 2005ع سنڌ سگهڙ سنگت ڀلائي تنظيم سکر، ميان
 عبدالرحمان ايوارڊ 2006ع ميان عبدالرحمان ڪاميٽي دادوءَ،
 عیدمیلادالنبي ايوارڊ 2007ع خانہ فرهنگ جمهوري اسلامي ايران
 ڪراچي سنڌ، ثناء رسول ايوارڊ 2007ع، جلال ڪٽي ادبي ايوارڊ 2008ع،
 پير تقی شاهه ايوارڊ 2009ع پير تقی شاهه يادگار ڪاميٽي باده، توفیر اهل
 قلم ايوارڊ 2010ع اڪيڊمي ادبيات پاڪستان سنڌ ۽ خانا فرهنگ
 جمهوري اسلامي ايران ڪراچي سنڌ، شهيد بينظير ڀٽو ايوارڊ 2011ع
 ضلعي حڪومت لاڙڪاڻي، شهباز ايوارڊ 2014ع شهباز ميلي ڪاميٽي
 ڄامشوري ۽ سچل سرمست ايوارڊ 2014ع سچل سرمست يادگار ڪاميٽي
 خيرپور کيس ڏنا.

الله سائين کيس وڏي ڄمار ڏئي ۽ صحت سلامت رکي. آمين!

مددي ڪتاب:

1. لاتيون سٺ لقمان جون (سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جي زندگيءَ جو احوال
۽ ڪلام) مرتب: ڊاڪٽر در محمد پناڻ. سنڌ سگهڙ سنگت ڀلائي
تنظيم. 1995ع
2. لعل ڪٿا لقمان جا، بلاول برادران، ڳوٺ مصطفيٰ آباد، ضلعو لاڙڪاڻو.
2002ع
3. لوچون ڏس لقمان جون (لوڪ شاعري) ترتيب: محمد ايوب واهوچو.
ايلسا پبليڪيشن حيدرآباد 2013ع
4. ڪچهريءَ جا مور ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو ثقافت کاتو سنڌ حڪومت
2013ع
5. لوڪ رنگ لقمان جا (سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر جو ڪلام) مرتب:
ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو ثقافت ۽ سياحت کاتو سنڌ حڪومت 2015ع
6. سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر سان مختلف وقتن تي ٿيل ڪچهرين مان مليل
ڄاڻ

سُگهڙن ۽ سُگهڙائپ جو پُراڻو سماج اڏڻ ۾ ڪردار

سنڌي سماج ۾ سهڻي، رواداري، ماڻهپي ۽ ميٺ محبت پيدا ڪرڻ لاءِ سڃاڻ ۽ ساڃا هوند ماڻهون ۽ پنهنجو پنهنجو ڪردار ادا ڪيو آهي. امن امان برقرار رکڻ حڪمران طبقي جي بنيادي ذميواري رهي آهي. ان طبقي پنهنجي اها بنيادي ذميواري ڪيتري قدر پوري ڪئي آهي؟ اهو هڪ الڳ سوال آهي. جنهن جي جواب لاءِ ڪنهن ٻيءَ ڪانفرنس ۾ ڳالهايو ويندو. اڄوڪي ڪانفرنس جي موضوع جي مناسبت سان هتي سنڌ جي سُگهڙن ۽ سُگهڙائپ جو ذڪر ڪجي ٿو.

سنڌي سُگهڙن سماج کي پراڻو، پر سُڪون، پيار، محبت ۽ پائيداري واري سماج بڻائڻ لاءِ تمام وڏو ڪردار ادا ڪيو آهي.

سنڌ جي تاريخ جو مطالعو ڪجي ٿو ته ان جي هر دور ۾ سُگهڙاڻو ۽ محبت جا سفير رهيا آهن. سنڌي شعر ۽ ادب جو رڪارڊ پارهين تيرهين سؤ سالن کان ملي ٿو. ان سموري ذخيري ۾ لوڪ ادب جو تمام وڏو حصو آهي.

اسان وٽ عام تاثر اهو آهي ته اسان جا اديب ۽ شاعر گهڻي ڀاڱي قلمي جنگ وڙهندا آهن. علمي ميدان کان ڪجهه پري هوندا آهن. جڏهن ته سُگهڙاڻو تخليقڪار آهن. جيڪي علمي ميدان ۾ هڪ سماج سڌارڪ وانگر ڇاڪوڙيندا آهن. هنن جا سينا ميٺ محبت ۽ قرب و نڀڙ لاءِ هر وقت آڻا هوندا آهن. هو گهمندي ڦرندي، اٿندي ويهندي پيار جي پرچار

ڪندا رهندا آهن. اسان جو عام اديب ۽ شاعر ٻين ۽ ٻني جو محتاج هوندو آهي، جڏهن ته سگهڙ وٽ اهڙي محتاجي ناهي، هو پنهنجيءَ زبان وسيلي ڏور بيت، پهاڪا، آجيان جا بيت، گجھارتون ۽ ٻيا اسم ڏيندو ۽ وٺندو رهندو آهي.

سدا آئين سڄڻان، جاني هُجئي جَس
اڪين عيد ملهائي، روح اچي ويو رَس
جنهن دڳ دلبر آئين، سو پيچرو پارَس
دَر دَر پانڻيان، سو، گوهر سارو گَس
سدا ويڙهي رَس، هميشه هُج هدايت علي چئي.

(سگهڙ ڪچھري ڪلام فقير هدايت علي رڌ، ص: 230)

سنڌي لوڪ شاعريءَ جو چئور ڪارڊ سومرن جي دؤر کان ملي ٿو. ڀٽ، ڀان ۽ چارڻ شاعريءَ وسيلي ماڻهن کي وندرائيندا به هئا ته سندن فڪري تربيت به ڪندا هئا. ساڳي وقت حاڪمن جون خوبيون، خاميون ۽ ملڪ ۾ ٿيندڙ مختلف واقعا، قصن ۽ شاعريءَ وسيلي بيان ڪري عوام کي باخبر رکندا هئا. کين ان زماني جي ميڊيا چئجي ته وڌاءُ نه ٿيندو.

سندن شاعري حڪمرانيءَ لاءِ عوام وٽ راءِ جوڙڻ جو ڪم به ڏيندي هئي ته زندگيءَ کي پُر امن ۽ ميٺ محبت سان گذارڻ جو دڳ به ڏيکاريندي هئي. سنڌي شاعريءَ جون، جيڪي ابتدائي صنفون مليون آهن، انهن ۾ ڳاهون ۽ گنان اهم آهن.

ڳاهه بيت جو هڪ قسم آهي. جنهن تي سگهڙن طبع آزمائي ڪئي آهي. خاص طور تي ڪنهن قصي دوران ان سان ٺهڪندڙ بيت ڏيڻ تمام گهڻا مشهور آهن. ڊاڪٽر نبي بخش بلوچ صاحب اهڙن قصن تي ٻڌل هڪ ڪتاب ”ڳاهن سان ڳالهيون“ ترتيب ڏنو آهي.

ڳاهن ۾ تفريح، طنز، بهادريءَ، ڪانگراڻپ، ڪوتاهيءَ، حسن ۽ عشق جي موضوع سان گڏ هدايت ۽ نصيحت به شامل هوندي هئي.

ڏمڻ سوناري جو واقعو اروڙ جي حڪمران دلوراءِ جي درٻار سان ٻڌايو وڃي ٿو. جيڪو سومرن جي دور کان اڳ ٿي گذريو آهي ان حوالي سان ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي لکي ٿو ته ”هڪ ڀيري جوتشيءَ راجا کي ٻڌايو ته ”راجا جي ڌيءَ جي شادي راجا جي وزير ڏمڻ سوناري جي پُٽ سان ٿيندي. اهو ٻڌي راجا، ڏمڻ جا پنج ٽي پٽ ماري ڇڏيا ۽ ڏمڻ کي شهر نيڪالي ڏئي ڇڏي. جلا وطنيءَ واري زماني ۾ ڏمڻ کي ٻه پُٽ ڄاوا، جيڪي وڏي ٿيڻ تي اروڙ ۾ اچي رهيا. انهن مان ننڍي جي ملاقات هڪ ڀيري شهزاديءَ سان ٿي وئي ۽ هوءُ مٿس عاشق ٿي پئي. آخر شهزاديءَ جي شادي ان سوناري چوڪري سان ٿي. ان قصي جي وچ تي ڳاهون ملن ٿيون.“

(سنڌي ادب جي تاريخ ص: 80)

ان قصي جي هڪ ڳاهه هتي مثال لاءِ ڏجي ٿي. جنهن ۾ نصيحت جا نقطا شامل آهن. ٻڌندڙ جڏهن اهو قصو ٻڌي ته تفريح سان گڏ پنهنجن روين ۽ ڪردارن ۾ به تبديلي آڻي.

اڪ نه ڪجي ڏندڻو، سڀ نه کائجي ماهءُ

اُتي نه لائجي نينهڙو، جتي ٿئي نه جيءُ وٽاءُ

تن سونارن الا، مون مڻ موهيو وي

(سنڌي ادب جي تاريخ ص: 80)

شگهڙن پنهنجي پنهنجي دور جي مسئلن ۽ واقعن کي سامهون رکي شگهڙاڻپ ۾ موتي پويا آهن. ابتدائي زماني کان وٺي هيل تائين جيڪڏهن جائزو پيش ڪنداسين ته تمام گهڻو وقت ۽ هزارين پناڪيندا، سان هتي مختصر هن دؤر جي ڪجهه شگهڙن جي شاعريءَ مان مثال ڏيندس.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ جن شگهڙن، شگهڙاڻپ جي فن کي عروج تي پهچايو آهي، انهن ۾ محمد ملوڪ عباسي، ٻيڙو فقير ڪنڀار، فقير هدايت علي رڌ، عبدالرحمن مهيسر، محمد لقمان کوکر، محمد مثل جهتپال، گل محمد غازي، رحمت الله لاشاري ۽ ٻيا کوڙ سائرا اچي وڃن ٿا.

هونءَ ته سگهڙائپ جي هر صنف ۾ دانائي ۽ سبق سمائل آهي پر خاص طور تي نصيحت جي بيتن ۾ سماج جي اوڻاين جي نه رڳو نشاندهي ٿيل آهي پر عوام جي اصلاح جي ڳالهه ڪيل آهي. اجائيءَ آڪڙ، وڏائيءَ ۽ هوڏڪي سڀني سگهڙن ننڍيو آهي. مثال لاءِ محمد ملوڪ عباسيءَ جو هڪ شعر ڏجي ٿو:

گذر غريبي گُڻ ڀلو هٿ ڇڏي ٿي هٿ
 بُرو نه هَلُ بازار ۾، ڪر منا مِني مِيت
 خيال ڪري ڏس خدارا، تون نوڪر آهين نيٺ
 محبت جي هن ملڪ ۾، پيو ڏهاڙي وڌائج ڏيٺ
 پوءِ سڀاڻي توتي سيٺ، ڪندو ماڙ ”ملوڪ“ چئي.

(موتي مور ملوڪ جا. ص: 119)

واقعاتي بيتن کي لوڪ شاعريءَ ۾ وڏي حيثيت مليل آهي. سگهڙ جڏهن وڻندڙ يا الوڻندڙ واقعا ڏسندا آهن ته ان کي شاعريءَ ۾ سوگهو ڪري پنهنجي راءِ به ڏيندا آهن ته اهو واقعو چڱو هو يا مٺو هو. لوڪ شاعريءَ ۾ ان قسم جا هزارين شعر موجود آهن. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ ۽ سندس سٿ ان قسم جي شعرن تي ٻڌل هڪ وڏو ڪتاب ”واقعاتي بيت“ نالي سان ترتيب ڏنو آهي. جنهن ۾ جن واقعن تي شاعري ڪيل آهي، انهن ۾ مخدوم عبدالرحمان کهڙن واري جي شهادت، حُرن جي انگريزن سان ويڙهه، اسلام ڪوٽ جو ڌاڙو، ٿر پارڪر تي ماکڙ جو حملو، مختلف شخصيتن جي وفات ۽ شاديءَ جا ڪاڄ، جهيڙا ۽ ٻيا حادثا ۽ واقعا شامل آهن. انهن واقعن ۾ گهڻائي پاڪستان ٺهڻ کان اڳ جي واقعن جي آهي.

پاڪستان ٺهڻ کان پوءِ جيڪي اهم واقعا ٿيا آهن، انهن بابت هن دور جي سگهڙن شعر جوڙيا آهن.

اهم واقعن ۾ شهيد ذوالفقار علي ڀٽي جي شهادت، محترم بينظير ڀٽي جي شهادت، ضيائي مارشل لا، برسات ۽ ٻوڏ سبب آيل تباهي ۽ ٻيا واقعا

شامل آهن.

سندو درياھ جي ٻوڏ جيڪا تباهي آندي ۽ ان کان پوءِ ٻوڏ متاثرن سان جيڪي ڪلور ٿيا، ان ڦرلٽ، بي واجبيءَ، زيادتيءَ ۽ ڪرپشن خلاف سگهڙن آواز اُٿاري سنڌي سماج ۾ خوشحاليءَ ۽ سُڪون آڻڻ جا جيڪي جتن ڪيا آهن، انهن مان هڪ مثال هيٺ ڏجي ٿو.

جولاءِ / آگسٽ 2010 ع ۾ آيل ٻوڏ لکين سنڌي بي گهر ڪري ڇڏيا. ان ٻوڏ دوران سنڌ جي ماڻهن سان، جيڪا جُٺ ٿي، اُن جي دانهن سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر، تنهن وقت جي پاڪستان جي صدر آصف علي زرداريءَ کي هڪ اپيل ۾ ڏني، ان جا چونڊ شعر هيٺ ڏجن ٿا:

آصف صاحب! آءُ ڏسي وڃُ
 درياھ جو ڏڪاءُ، ڏسي وڃُ
 بند ٿئي پيا، جا ٿئون ڪاٿئون
 پاڻيءَ جو پٽلاءُ، ڏسي وڃُ
 بند مرمت ڪنهن نه ڪيا
 هڙني جو حياءُ، ڏسي وڃُ
 انجنيئر، اي سي، سرويئر ايس ڊيا
 ڇا پيا ڪن هت ڇا، ڏسي وڃُ
 امداد ڏني تو ٻوڏ ٻڏن لاءِ
 دادا گيرن جو ڊاءُ، ڏسي وڃُ
 راشن پاڻي، پاڻ ويا ڪاٿي
 نلھاتن جا نڪاءُ، ڏسي وڃُ
 اتو داليون، گهر ۽ چانور
 ڪو نه مليو آڀاءُ، ڏسي وڃُ
 ايم پي اي، ايم اين اي، وزير سڳورا
 پيٽ پرين ٿا ها، ڏسي وڃُ

لاش لڙهي " لقمان " لکين ويا
ڪونهي ڪو بچاءُ ڏسي وڃ

(لوچون ڏس لقمان جون، ص: 134)

اسان جا سگهڙ رڳو شاعريءَ تائين محدود ناهن، جيئن مون پهريان لکيو. ٻڌايو ته هي همراھ عملي طور بہ ميدان ۾ ڪاھي پون ٿا. اوطاقون مندن مورچا آهن. انهن اوطاقن ۾ ڪچهريون قائم ڪري سماج کي سڌارڻ جو پيغام ڏين ٿا. اُتي هو هڪٻئي خاص ڪري نوجوان نسل جي اخلاقي تربيت ڪن ٿا. هو ڪچهرين ۾ وڏن جو احترام، ننڍن سان پيار ۽ پاڙي وارن جو لڙلحاظ سيکارن ٿا. افسوس آهي ته خاص ڪري امن امان جي مسئلن سبب اوطاقون ويران پيون ٿينديون وڃن. ذاتين جي جهيڙن بہ وڏي تباهي آندي آهي. سگهڙ امن جا سنڀرل بشجي ذاتين جي جهيڙن ختم ڪرائڻ لاءِ بہ پاڻ پتوڙي رهيا آهن. پر جيئن تہ اوطاقون ويران آهن وڏيرن جي هر پاسي کان پٺڀرائي ٿئي پئي. تنهن ڪري وڏيرو فتنن پکيڙڻ جي معاملي ۾ چيمپين بشجي ويو آهي. ذاتين وچ ۾ جهيڙن جو وڏو ڪارڻ وڏيرو آهي سگهڙ ويڄاري کي پنهنجي مني پيغام پهچائڻ جو وجهه ٿي نہ ٿو ملي. جنهن ڪري نفرتون وڌنديون پيون وڃن.

سگهڙن جي سگهڙاڻپ کي عام ڪرڻ لاءِ ميڊيا بہ جوڳو ڪم نہ پئي ڪري. پنهنجي پيغام پکيڙڻ ۽ اهميت جترائڻ لاءِ سگهڙن پاڻ بہ مڙسي ڪئي آهي. هنن سگهڙن کي گڏ ڪرڻ لاءِ مختلف تنظيمن پڻ جوڙيون آهن. تنظيم سازيءَ جي باقاعدي سجاڳي سگهڙ محمد ملوڪ عباسيءَ آندي. ان کان پوءِ ٻين تنظيمون جوڙيون. هتي انهن تنظيمن ۽ هاڻوڪن صدرن يا چيئرمينن جا نالا ڏجن ٿا.

● سنڌ سگهڙ سنگت / سنڌ سگهڙ ڀلائي تنظيم

صدر: ممتاز علي عباسي

● سنڌ سگهڙ ادبي ڀلائي تنظيم

- صدر: خليل الرحمن مهيسر
- سنڌ سگهڙ سنگت لوڪ ادب تنظيم (سلاٽ)
- چيئرمين: عاجز رحمت الله لاشاري
- سگهڙ لوڪ وينجھار ڪچهري (شلوڪ) سنڌ
- صدر: حاجي علي نواز وڳڻ
- (حاجي علي نواز تازو سلاٽ ۾ شامل ٿيو آهي)
- سگهڙ لوڪ ادب ويلفيئر ايسوسيئيشن (سلاوا) سنڌ. صدر علي گل ڀٽي
- سنڌ سڀيتا سگهڙ فورم سرپرست عبدالواحد ڪلمتي. صدر احمد علي چانڊيو
- لوڪ ادب سگهڙ سنگت ڳيريلو صدر ارشاد چانڊيو
- لوڪ ادب سگهڙ اتحاد سنڌ. چيئرمين سنڌ ساڄو پاسو ممتاز علي عباسي. چيئرمين سنڌ ڪابو پاسو خليل الرحمان مهيسر.
- سگهڙ پنهنجين تنظيم جي پليٽ فارم تان ڪچهريون، سيمينار ۽ ڪانفرنسون ڪرائيندا رهن ٿا. ان کان سواءِ پنهنجا ڪتاب به ڇپرائيندا رهندا آهن. هڪ تنظيم ”سلاٽ“ ته موبائيل فون کي ڏاڍي سهڻي نموني ڪتب آڻي ٿي. مختلف پيڪيجن وسيلي رات جو ”ڪانفرنس ڪالون“ ڪري ڪچهريون ڪن ٿا.
- هن دؤر ۾ جيڪو ڏاڍ ۽ ڏهڪاءُ آهي، ان تي به سگهڙ تڙپي ۽ لڇي ٿو. دهشتگردن ۽ دهشتگرديءَ تي لعنت وجهي ٿو. سماج جي سمورن ساڃاهه وڻن سان گڏجي، همرا هڻي ٿو ته دهشتگردي مرده باد
- مان پنهنجي مقامي ۽ ڀڄائي سگهڙ تان ڪوڪر جي هن نيري سان مڪندس:
- دهشتگردي مرده باد
- وحشت گردي مرده باد

روزانو ڏس، ڪير گُسن ٿا
 نفرت گردي، مرده باد
 اغوا، گوليون، بم بندوقون
 گُلفت گردي، مرده باد
 ڏيهه جا ڏوهي، رها رُبين تي
 رشوت گردي، مرده باد
 قسم تي ڪوڙي ڏين گواهي
 ڪُپت گردي، مرده باد
 مظلومن جا، حق هضم ٿيا
 خيانت گردي، مرده باد
 ڪوٽن قيدي، هاري ناري
 دولت گردي، مرده باد
 لڄاڻت جو روز ڌنڌو آ
 نحوست گردي، مرده باد
 روز ملاوت، چور باڙاري
 بچت گري، مرده باد
 "لقمان" ملن ٿا، لاش پورين مان
 ظلمت گردي، مرده باد
 (لوڪ رنگ لقمان جا، ص : 16)

(پاڪستان اڪيڊمي ادبيات پاران ڪراچيءَ ۾ مئي 2015ع ۾
 ٿيل قومي ڪانفرنس ۾ پڙهيل مقالو۔ ڪانفرنس جو موضوع: پُر امن سماج
 اڏڻ ۾ ذات ۽ ذات ڏئين جو ڪردار.)

مددي ڪتاب :

1. ڪچهريءَ جا مور. ڊاڪٽر ڪمال ڄامرو. ثقافت کاتو. سنڌ حڪومت. 2014ع
2. سنڌي ادب جي تاريخ. ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي.
3. سگهڙ ڪچهري ڪلام فقير هدايت علي رڌ. مرتب : حسين بخش رڌ. نيشنل بڪ فائونڊيشن. اسلام آباد. 2012ع
4. واقعاتي بيت. مرتب. ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ. سنڌي ادبي بورڊ. 1961ع
5. موتي مور ملوڪ جا. مرتب: ڊاڪٽر دُر محمد پناڻ. ثقافت کاتو. سنڌ حڪومت. ڇاپو ٻيو. 2013ع
6. لُڇون ڏس لقمان جون (لوڪ شاعري) سگهڙ محمد لقمان ڪوکر. ايلسا پبليڪيشن. حيدرآباد. 2013ع
7. لوڪ رنگ لقمان جا (سگهڙ محمد لقمان ڪوکر جو ڪلام) مرتب : ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو. ثقافت کاتو. سنڌ حڪومت. 2015ع

سنڌي لوڪ ادب جون سهيڙ ۽ تحقيق کان رهجي ويل صنفون

سنڌي لوڪ ادب تي انفرادي حيثيت ۾ تحقيق ۽ سهيڙ جو ڪم انگريزن جي دور کان شروع ٿيو ان ئي دور ۾ اشاعت جو ڪم به شروع ٿيو. لوڪ ادب جي صنفن ۾ سڀ کان اڳ ۾ لوڪ ڪهاڻين کي ڪتاب ۾ سانڍيو ويو. ان کان اڳ لوڪ ادب سينن ۾ سانڍيل هو ۽ سيني سيني منتقل ٿيندو پئي آيو. اڄ ڪلهه لوڪ ادب کي ڪتابن ۾ محفوظ ڪرڻ جو لاڙو ۽ ڪم، خوشيءَ جي ڳالهه آهي ته وڏي ويو آهي.

”سنڌي لوڪ ڪهاڻين کي سڀ کان اڳ ۾ يورپي عالم ڪيپٽن جارج اسٽيڪ 1849ع ۾ پنهنجي انگريزيءَ ۾ لکيل ”سنڌي گرامر“ جي آخر ۾ شايع ڪيو. جيڪي ديوناگري لپيءَ ۾ لکيل ۽ انگريزي ترجمي سميت ڏنيون ويون. جارج اسٽيڪ جي انهن ڪهاڻين تي ٻڌل ڪتاب کي مرليڏر جيتلي صاحب عام سنڌيءَ ۾ آندو ”اوائلي شايع ٿيل سنڌي لوڪ ڪهاڻيون“ نالي سان اهو ڪتاب مرليڏر جيتلي صاحب پنهنجي علمي تجزيي سان 1986ع ۾ ميدان تي آندو. (ڪارونجهر، 11، ص 32).

انفرادي ماڻاڻي حيثيت ۾ لوڪ ادب جي مختلف صنفن تي تهذيبي ۽ سرڪاري ادارن ۾ ڪم ڪندڙن عالمن ۽ محققن جو ڪم ڪونه ٿيو. ڪجهه ڪم ڪندڙن جي ڪوشش ۾ ڪجهه ڪم ڪيو ويو، پر اهو ڪم ڪونه ٿيو. ڪجهه ڪم ڪندڙن جي ڪوشش ۾ ڪجهه ڪم ڪيو ويو، پر اهو ڪم ڪونه ٿيو. ڪجهه ڪم ڪندڙن جي ڪوشش ۾ ڪجهه ڪم ڪيو ويو، پر اهو ڪم ڪونه ٿيو.

مختلف ادارن ۾ خاص ڪري سرڪاري ادارن پاران لوڪ ادب تي اجتماعي ڪم جي شاندار شروعات سنڌي ادبي بورڊ پاران ”لوڪ ادب رٿا“

پنهنجيءَ جاءِ تي اهو هڪ مثالي ڪم آهي. ڊاڪٽر بلوچ صاحب ۽ سندس مٿ جا وڏا وڙ ۽ احسان آهن. پر سنڌي لوڪ ادب ايترو ته شاهوڪار ۽ وسيع آهي جو ايتري ساري ڪم ٿيڻ جي باوجود ائين لڳي ٿو ته ايترا وڏا لوڪ ڪم ۾ ڪجهه مشغول نه آهن.

ڪروڙين، ٻين جي خرچ ۽ سوين عالمن جي محنت واري لوڪ ادب رٿا مڪمل ٿيڻ کان پوءِ هاڻي سنڌي لوڪ ادب تي وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت ناهي. نتيجي ۾ خاص ڪري 1991ع کان پوءِ اڄ تائين لوڪ ادب

سهيڙڻ جي ڪا بهي جامع رٿا نه جڙي سگهي. لوڪ ادب جي هڪ شاگرد جي حيثيت ۾ مون جڏهن مطالعو، مشاهدو ۽ سگهڙڻ سان ڪچهريون ڪيون ته مون کي نه رڳو ڪن صنفن تي وڌيڪ ڪم ڪرڻ جي ضرورت محسوس ٿي بلڪه هڪ تمام وڏو خال به نظر آيو. خال اهو ته 1957-1958ع کان هيل تائين سرجيل لوڪ ادب کي سهيڙڻ لاءِ ڪابه اجتماعي ڪوشش نه ورتي وئي آهي. انفرادي طور ڪيترن ئي ماڻهن نه رڳو ڪم ڪيو آهي پر هُنن پنهنجي خرچ تي ڪتاب پڻ ڇپرايا آهن.

ان سان گڏ ڪي اهڙيون صنفون به آهن، جن کي لوڪ ادب رٿا ۾ ئي شامل نه ڪيو ويو. اهڙين صنفن جو هتي ذڪر ڪجي ٿو. رسالو ڳجهارت: هيءُ ڳجهارت جو اهڙو قسم آهي، جنهن ۾ شاهه سائينءَ سان محبت، عقيدت ۽ سندس ڪلام ۽ پيغام کي پڪيڙڻ جو جذبو سمايل هوندو آهي. رسالي ڳجهارت ۾ سگهڙ جيڪا ڳجهارت ڏيندا آهن، ان جي پيچڻي شاهه سائينءَ جو بيت هوندي آهي. مثال لاءِ هتي هڪ ڳجهارت ڏجي ٿي.

ڏيڻي: نالو ٻولي، ذات جا، درياهه جي، نالو ٻولي، ذات، جان جو وڻ، مسڪين جي.

پيچڻي: نالو = محب ٻول = منهنجا، ذات جا = سپريا، درياهه جي = آڻڻي نالو = الله، ٻولي = توکي، ذات = ساريو جان جو = ساهه، وڻ = ڪنڊ، مسڪين جي _ آه

سڄي: بيت

مُحِب منهنجا سپرين! آڻڻي الله
توڪي ساريو ساهه، اُڪنڊيو آهون ڪري

(سرڌهر)

سگهڙ محمد لقمان ڪوڪر:

رسالو ڳجهارت به عام جام آهي. ان کي به سهيڙڻ گهرجي. ان وسيلي لطيف

سائينءَ کي سمجھڻ ۽ پيغام پکيڙڻ ۾ وڏي مدد ملندي.

رسالو ڳجهارت تي ڪم ڪري مون هڪ ڪتاب ”رسالو ڳجهارت (سگهڙاڻي وسيلي لطيفي پيغام جي پرچار) تيار ڪيو جيڪو سنڌ جي ثقافت کاتي نومبر 2015ع ۾ ڇپرايو لطيفيات ۽ لوڪ ادب جي موضوع تي سنڌي ٻوليءَ جو اهو پهريون ڪتاب آهي.

پهاڪا: اسان جي روزاني زندگيءَ ۾ جيڪا ٻولي ڪتب اچي ٿي، ان ۾ ڳوڙهيءَ ۽ اهڃاڻي يا علامتي معنيٰ وارا لفظ، فقرا ۽ جملا به ڪتب اچن ٿا، جن ۾ پهاڪا به شامل آهن. پهاڪا ۽ چوڻيون نه رڳو لوڪ ادب ۾ عام ٻوليءَ ۾ به وڏي اهميت رکن ٿا. لوڪ ادب رٿا ۾ پهاڪا ۽ چوڻيون به گڏ ڪيون ويون هيون. پر اهو گڏ ڪيل مواد ڪيڏانهن ويو ان جي خبر نه ٿي پئي. ٿي سگهي ٿو ته سنڌي ادبي بورڊ يا ڊاڪٽر بلوچ صاحب جي پونرين وٽ اهو مواد محفوظ هجي. جيڪڏهن ملي وڃي ته ان کي چنڊي ڇاڻي ڪتابي صورت ۾ آندو وڃي. منهنجيءَ ڄاڻ مطابق اهو مواد ضايع ٿي چڪو آهي، ضايع ڪندڙن کي ڳولهي سزا ڏني وڃي. ان کانسواءِ پهاڪن ۽ چوڻين کي ٻيهر گڏ ڪري شايع ڪيو وڃي. انفرادي طور ڪجهه عالمن پهاڪن تي وڏو ڪم ڪيو آهي.

پهاڪا بيت: هڪڙا ته پهاڪا آهن، ٻيا انهن پهاڪن تي سگهڙن بيت ٺاهيا آهن. بيتن وسيلي سگهڙن پهاڪن ۽ چوڻين کي ڄڻ زندگي بخشي ڇڏي آهي. پهاڪا بيت پهاڪن جي سولي سمجهاڻي آهن. انهن بيتن کي سهيڙي نه رڳو ڇاپيو وڃي پر ان ورثي کي محفوظ ڪري نئين نسل تائين پهچايو وڃي.

مثال لاءِ هتي ڪجهه پهاڪا بيت ڏجن ٿا.

چوڻي جي: هڃڻي نالو ته گهر لاڙڪاڻو

بيت: پئسي بنا بازار ۾ آچڻ اجائو

خريداريءَ لاءِ ڪوڪر چئي وتبو ويڳاڻو

اهو سالڪن سچ چيو آ، ٻهاڪو پُراڻو
جي هجئي نائو ته گهر وڃي لاڙڪاڻو
نه ته ڪري ٿيڪ ويهائو گهارجُ پنهنجي گهر ۾
(محمد لقمان ڪوڪر)

ٻهاڪو: سوڙ آهر پير ڊگهيڙ

بيت: جيترو هُجي جنهجي ۾، اوترو گاڏو گهيڙ
اوڌر سوڌر تي آڪڙ ڪري نه ناسون ادا ٿيڙ
سڀ لُٽائي لقمان جئي، نه سُج ڏي ٿيڙ سهيڙ
..سوڙ آهر پير ڊگهيڙ، "متان سرديءَ ۾ سر وڃئي."
(محمد لقمان ڪوڪر)

لڳ ڀڳ هر سگهڙ ٻهاڪا بيت چيا آهن، انهن کي به گڏ ڪري
سامهون آندو وڃي.

گُرچيلو/ ڳاڻوءَ جا بيت: استاد ۽ شاگرد جا نصيحت ۽ ڏاهپ پريا
گفتا گرچيلي جو موضوع هوندا آهن. گُر استاد ۽ چيلو معنيٰ شاگرد، ان
قصر جي لوڪ شاعري هندي ۾ گهڻي ملي ٿي، ٿر واري پاسي جا سگهڙ
هندي سنڌي ۽ ڍاٽڪي گاڏڙ گُر چيلا چوندا آهن، جڏهن ته سنڌ جي ٻين
پاسن جي سگهڙن ان کي سنڌي ويس پارائي لوڪ ادب جي نيت سنڌي
صنف بڻائي ڇڏيو آهي، جنهن کي نالو ڏنو اٿائون ڳاڻوءَ جا بيت ڳاڻو معنيٰ
عقل وارو يا ماهر. ته ڳڻا، چار ڳڻا، پنج ڳڻا ۽ ڇهه ڳڻا به ان سلسلي جي ڪڙي
آهن. ڳاڻوءَ جا بيت ۽ گُرچيلو به گڏ ڪرڻ کان رهجي ويو آهي. هتي مثال لاءِ
به ته ڳڻا ڏجن ٿا.

سوال: هنڪرسي سنڌي ٻيڙهي نه ٿي.

دلو پاڻي جهلي نه ٿو، پين لکي نه ٿي.

واب: ڀڳل آهي. (سگهڙ محمد ايوب جوڻيجو)

درياهه ڪپر پاڻي نه ٿو

هاري هر هلائي نه ٿو
ڪارائي نه ڪڍي ڪاڻ
ڳڻ ڳاڻو ڪهڙي ڳالهه؟

پڇيئي، پاڻي ناهي.

وضاحت: درياھ ڪپر نه ٿو پاڻي جو درياھ ۾ پاڻيءَ جي کوٽ آهي. پريل
ناهي، سو ڪپر ڪيئن پاڻي يا ڪاڻي؟
هاري هر نه ٿو هلائي جو هاريءَ کي پاڻيءَ اچڻ جو ڪو آسرو نه آهي.
ڪارائي ڪاڻ نه ٿي ڪڍي جو انهيءَ کي به لوهر پاڻي نه ڏنو آهي، مڏي
آهي، وهي نه ٿي.
(سگهڙ محمد لقمان کوکر)

لوڪ يا عوامي ڪردار: سنڌ ۾ اهڙا ڪيترائي عوامي يا لوڪ
ڪردار آهن، جن جا ڏاهپ ۽ دانائيءَ وارا گستا، ڀوڳ چرچا، ڊاڙا ٺڪاءُ ۽
ڪم پنهنجي تر ۾ گهڻا مشهور آهن. اهڙن عوامي ڪردارن ۾ وٽايو فقير،
پيراڻو پيڻرو، ڇتو ڪوري، آچر پاڪستاني، جمعو فقير وغيره شامل آهن.
وٽائي فقير جا گستا ته سهيڙيا ويا آهن پر باقي لوڪ ڪردارن تي گهٽ ڪم
ٿيو آهي.

انهن گمنام ڪردارن جو جيئري ته قدر نه ٿو ٿئي پر مرڻ کان پوءِ ته
مورڳو وسري وڃن ٿا. شايد عوام وٽ سندن ڪي گستا محفوظ هجن، تنهن
ڪري اهڙن ڪردارن ۽ سندن دانائيءَ کي سهيڙڻ جي سخت ضرورت آهي.
لوڪ ادب رٿا ۾ انهن تي به ڪم نه ٿيو.

هتي مثال لاءِ لاڙڪاڻي جي عوامي ڪردار جمعي فقير جو هڪ
واقعو ڏجي ٿو، جيڪو انعام شيخ پنهنجي هڪ مضمون ”جمعو فقير ويهين
صديءَ جو وٽايو“ ۾ ڏنو آهي. ”لاڙڪاڻي واسي چون ٿا ته ڀٽو صاحب جڏهن
پاڪستان جو صدر بڻجي پهريون ڀيرو اباڻو شهر گهمڻ آيو هو ته جمعي سان
مڪا ميلو ڪندي موڪلائڻ مهل سئو رپين جو نوٽ کيسي ۾ وڌائينس. فقير

جڏهن ملڪي بادشاه کان چٽا سئو رپيا خرچي ملندي ڏنا ته هڪدم چوٽ ڪندي چيائين ”پتا صاحب! جيڪڏهن مان پتو ۽ تون جمعو هجين هاڻ ته اڄ توکي سونو ڪري ڇڏيان هاڻ.“

جنهن تي پتي صاحب کلندي کيس پنج سئو رپيا ڏنا ۽ دُعا ڪرڻ لاءِ چيو فقير موقعو مناسب ڏسندي ٿڌي تي ورائيو: ”جي انهيءَ بادشاهيءَ کان پوءِ به خوش ناهين ته پوءِ ڀلا اڄ ته گڏجي گداگري ٿا ڪريون“ (لاڙڪاڻو تاريخ جي روشنيءَ ۾، مرتب: رضوان گل، ص. 136)

مڱڻهار: مڱڻهار سنڌي سماج جو اهو ڪردار آهي، جيڪو سڄو ئي ثقافت آهي. شادين مرادين تي ڳائڻ وڃائڻ ۽ ساٿ سونڀ ڪرڻ سندن ڪرت آهي. هو هزارين سالن کان سڀني سڀني سنڌي ثقافت کي سانڍيندا پيا اچن. کين ڪيترائي لوڪ گيت به ياد آهن ته رسمون ۽ رواج به ياد آهن. اهڙيءَ ريت وٽن مختلف لوڪ گيتن جون ڏنون ۽ وڃت جا انداز به محفوظ آهن. سندن ان سرمائي کي رڪارڊ ڪرڻ جي سخت ضرورت آهي. ٻيءَ صورت ۾ اسان وٽان، جنهن تيزيءَ سان مڱڻهار جو عمل دخل ختم ٿيندو پيو وڃي ته هنن وٽ محفوظ سمورو سرمايو ضايع ٿي ويندو.

ٻاراڻا ٻول: ٻارڙن جون رانديون رانديون ۽ ٻول به تيزيءَ سان ختم ٿيندا پيا وڃن. انهن ٻولن ۾ وندر سان گڏ نصيحت به سمايل آهي. نيٺ بهراڙين ۾ اڄ به ڪتي ڪتي ٻارڙن کي ورثي ۾ اهي ٻول پلٽ پيا آهن. انهن تي تمام گهٽ ڪم ٿيو آهي، وڌيڪ ڪم جي ضرورت آهي.

لوڪ ادب تي مجموعي طور تي سنڌ جي ثقافت کاتي گذريل ڪجهه سالن کان ڪم ڪيو آهي، جنهن جي نتيجي ۾ پنج ڇهه ڪتاب شايع ٿيا آهن. انهن ڪتابن ۾ سنڌوءَ جا گيت، ڪچهريءَ جا مور سنڌي لوڪ ادب: مضمون ۽ مقالا ۽ لوڪ رنگ لقمان جا رسالو گجھارت ۽ ٻيا شامل آهن. انهن سمورن ڪتابن کي لکڻ ۽ سهيڙڻ جو اعزاز مون کي حاصل آهي، جنهن لاءِ مان ڏي جي ڪلچر منظور ڪناسري صاحب جو ٿورائتو

آهيان رهجي ويل جن صنفن جو مون ذڪر ڪيو انهن تي به مون ڪم شروع ڪري ڇڏيو آهي پر مون اڪيلي جي وس کان ٻاهر آهي. اهو ئي سبب آهي ته مون ان ڪم لاءِ سنڌي ٻولي اٿارٽي، اينڊومينٽ فنڊ ترست ۽ ڪجهه ٻين ادارن کي گذارش ڪئي پر ڪٿان به ڪا موٽ نه ملي.

بدقسمتي اها آهي ته اسان جا اڪثر ادارا رٿائڊ ماڻهن جي حوالي آهن، جيڪي نئين نسل جي ڪم کي مڃڻ لاءِ تيار ناهن، جي مڃڻ ٿا ته کين پنهنجي ڪُسي ڪسجڻ جو خطرو محسوس ٿئي ٿو. ڪن ادارن ۾ ته بلڪل غير واسطيدار ماڻهون ويٺا آهن. سنڌي ادبي بورڊ هڪ اڪائونٽنٽ جي حوالي آهي. ڊاڪٽر اين اي بلوچ انسٽيٽيوٽ اهڙن رٿائڊ ڪامورن حوالي آهي، جن جو لوڪ ادب سان واسطو ئي ناهي. ڊاڪٽر بلوچ بنيادي طور لوڪ ادب جو ماهر هو سو ڊاڪٽر بلوچ جي نالي تي ٺهيل اداري ۾ جيڪڏهن ڊائريڪٽر ۽ بورڊ جي ميمبرن سميت لوڪ ادب جو ڪو ماڻهون ئي نه هجي ته ان کان وڌيڪ ڪهڙي جُٺ هوندي.

اهڙيءَ ريت ٻيا به ڪوڙا ادارا آهن، جتي نه رڳو رٿائڊ پر غير واسطيدار ماڻهو ادارن جو ٻيڙو ٻوڙي رهيا آهن. توهان جيڪڏهن تحقيق ڪندو ته اوهان کي خبر پوندي ته انهن رٿائرن ڪُسيءَ خاطر ڪيترن اديبن، محققن ۽ ليکڪن جا معاشي علمي ۽ ادبي قتل ڪري سنڌي ٻوليءَ، ادب ۽ ادارن کي ايڏو نقصان پهچايو آهي، جيڪو ڌاريا به نه پهچائي سگهيا. رٿائڊ جيڪڏهن ايترا عظيم ۽ پنهنجيءَ ذات ۾ انجمن ۽ ادارا آهن ته پوءِ سرڪاري ادارن کي ڇو چئبڙيا پيا آهن، گهر ۾ ويهي به خدمت ڪري سگهن ٿا. افسوس اهو آهي ته اسان سڀ ان تي خاموش ۽ خوش آهيون.

مددي ڪتاب :

1. لوڪ رنگ لقمان جا، مرتب: ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو، ثقافت کاتو سنڌ حڪومت، 2015ع

2. لوچون ڏس لقمان جون . محمد لقمان ڪوڪر. ايلسا پبليڪيشن
حيدرآباد. 2015ع
3. لاڙڪاڻو تاريخ جي روشنيءَ ۾. مرتب : رضوان گل. مضمون : جمعو
فقير ويهين صديءَ جو وڌايو۔ انعام شيخ آرٽس ڪائونسل آف
پاڪستان. لاڙڪاڻو. 2014ع
4. ڪچهريءَ جا مور. ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو. ثقافت کاتو. سنڌ حڪومت.
2014ع

سگهڙن کي سنڌ

سنڌي لوڪ ادب جي مختلف صنفن جي سهيڙ ۽ تحقيق

سگهڙن، محققن ۽ ادارن کي اپيل ڪجي ٿي ته سنڌي لوڪ

ادب جي مختلف صنفن، خاص ڪري هيٺين صنفن جي سهيڙ ۾

سهڪار ڪن / مواد ڏياري موڪلن / رابطو ڪن.

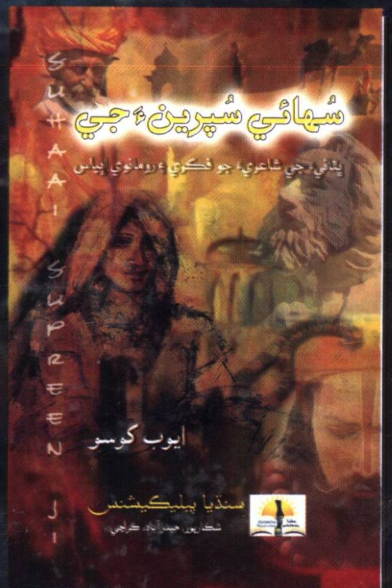
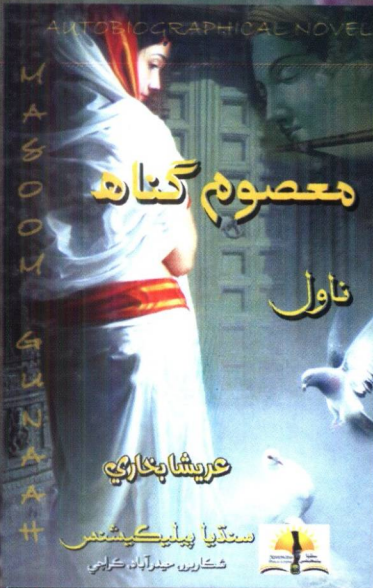
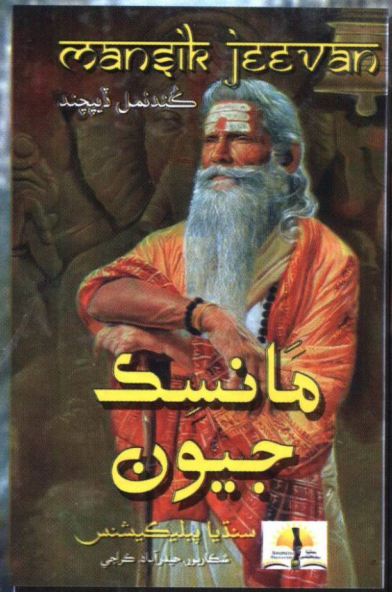
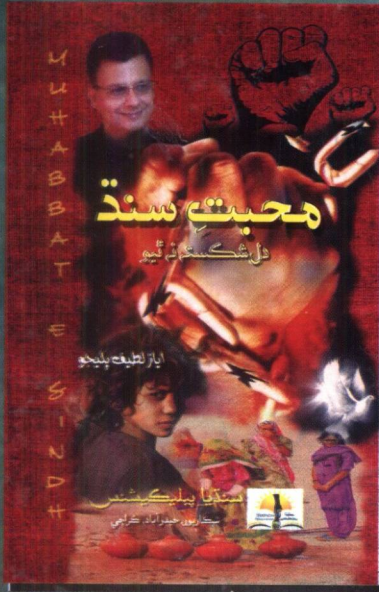
- پهاڪا، چوڻيون.
- پهاڪا بيت
- گرچيلو / ڳاڻوءَ جا بيت
- (تڳڻا، چار ڳڻا، پنج ڳڻا، چھ ڳڻا)
- لوڪ ڪردار / عوامي ڪردار
- جھولڻو
- لوڪ گيت

رابطي لاءِ:

ڊاڪٽر ڪمال ڄامڙو

Email: dr.kamaljamro@gmail.com

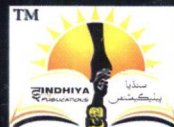
فون: 03012399345

sindhியapublications@outlook.com

sindhियapublications@gmail.com

سندھیا پبلیکیشنز
شکارپور، حیدرآباد، کراچی

Rs/-300

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻِڪَ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻَ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ڪڙهندڙ، ٻرندڙ، ڄرندڙ، ڪرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هڪ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پَن) ڪا به تنظيمَ ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪَ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پَن جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪَ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وٽن جا پَن ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پَن به مختلف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پَن کا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پَن جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پَن پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پَن سان اُن جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پَن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وَس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڱن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائين. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃن.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پُڪار سان
تشبيه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل بيهاريو
آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ ڄڻ ڄاڙ وڌي ٿي جڳ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇڏين ٿا؛
ريٽيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهڙ ڇڏين ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي ٻم-گولو،

جيڪي به ڪٿين، جيڪي به ڪٿين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به ٻم جو ساٿي آ،
جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي ويڙهه ۽
عمل جو دور آهي، ان ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي نشاني
آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
پاليسيون policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين

ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ سُئل جا پَن سڀني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪينئن** جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي نه رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اڻٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَن پَن جو پڙلاءُ.“
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)